

1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
КАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

საპლ. იმ. ჯავახიშვილის სსრ ისტორიის ინსტიტუტი
Институт истории имени И. А. Джавахишвили

მ ა ს ე ლ ე ბ ი

საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის

МАТЕРИАЛЫ

ПО ИСТОРИИ ГРУЗИИ И КАВКАЗА

1946

ნაკვეთი I ВЫПУСК

თბილისი

1947

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

აპლ. იმ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტი
Институт истории имени И. А. Джавахидови

მ ა ს ე ლ ე ბ ი

საქართველოში და კავკასიის ისტორიისათვის

5005

МАТЕРИАЛЫ

ПО ИСТОРИИ ГРУЗИИ И КАВКАЗА

~~11111~~

1946

გამართი I ВЫПУСК

თბილისი

1947

ლაიბეკდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
პრეზიდიუმის განკარგულებით

წაკვეთის რედაქტორი მ. ბერძნიშვილი

სერვის რედაქტორი აკად. ს. ჯანაშია

I

ბ. გოჯალიოვილი

არის თუ არა ბერძნულ-ლათინური წყაროების
ბავური იბერიის ვეზე?

II

ივ. აკვავანიძე

იოსებ წილოსნის (ალი-ამეღი-მეფენდის)
საბიოგრაფიო მასალა

საკითხი: არის თუ არა ბერძნულ-ლათინურ წყაროებში მოხსენებული ბაკური იბერიის მეფე, ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში ახალი არ არის. ეს პრობლემა ქართლის მოქცევის საკითხის პარალელურად წარმოიშვა და მასთან კომპლექსში განიხილებოდა. ამასთანავე საკითხი ორად განშტოვდება. ერთია—არის თუ არა ბაკური საერთოდ მეფე; ხოლო მეორეა კითხვა ამ ბაკურისა და პეტრე ქართველის პაპის დიდი ბაკურის იგივეობის შესახებ, რომელიც, პეტრე ქართველის ცხოვრების მოწმობით, იბერიის პირველი ქრისტიანი მეფე იყო.

ამ ორივე საკითხის ერთად და დადებითად გადაწყვეტა ფრიად საინტერესო სურათს შეჰქმნიდა თვით ბაკურის ირგვლივ და აგრეთვე გაგვიცნობდა ქართლის კულტურული და პოლიტიკური ისტორიის მნიშვნელოვან ეპიზოდს. სწორედ ამ მხრივ გვანტერესებს ბაკურის პრობლემა. მაგრამ სჯობს ჯერ ამ პრობლემის პირველი ნაწილი განვიხილოთ, მეფეა თუ არა ბერძნულ-ლათინური წყაროების ბაკური. მხოლოდ ამ კითხვაზე დადებითი პასუხის შემთხვევაში შეგვიძლია პრობლემის მეორე ნაწილის დამუშავებას მივყოთ ხელი, რადგან, თუ კი აღმოჩნდება, რომ ეს ბაკური მეფე არ არის, მაშინ დიდ ბაკურსა და ამას შორის იგივეობის საკითხიც თავისთავად მოიხსნება.

ბერძნულ-ლათინურ საისტორიო წყაროებში ბაკური რამდენიმეჯერ იხსენიება ხან როგორც მეფე, ხან როგორც მეფის შთამომავალი, ხან კი, ზოგიერთი მკვლევარის გაგებით, როგორც მხოლოდ წარჩინებული; ხოლო ამიანე მარცელინის ისტორიაში და ლიბანიოსის წერილებში იგი ყოველგვარი ტიტულის გარეშე მოხსენებული.

ჯერ გადავავლოთ თვალი წყაროების ფაქტიურ მონაცემებს, რომლებიც კი ამჟამად ჩვენთვის ხელმისაწვდომია.

ბაკურ იბერიელს, როგორც ბიზანტიის სამხედრო სამსახურში მყოფს, პირველად იხსენიებს 378 წ. ქ. ადრიანოპოლთან ბიზანტიის ლაშქარსა და გუთებს შორის მომხდარ ბრძოლასთან დაკავშირებით, ამიანე მარცელინი «... sagittarii et scutarii, quos Bacurius Hiberus quidam tunc regebat et Cassio, audius impetu calenti progressi, iamque

adversis conexi, ut immature proruperant, ita inertī discessu, primordia belli foedarunt¹.

როგორც ცნობილია, ეს ბრძოლა ბიზანტიის არმიის სასტიკი დამარცხებით დამთავრდა².

მეორე ცნობა ბაკურის აგრეთვე სამხედრო მოღვაწეობისა, მაგრამ ამხელად უკვე ბრწყინვალე შედეგებიანი, მოიპოვება 394 წლის თარიღით და ეხება ბაკურის მონაწილეობას ევგენიოს ტირანის წინააღმდეგ ბრძოლაში, რომლის დროსაც ბაკურმა, —სარდალთა შორის უმხნესმა, —პირველმა გაარღვია მოწინააღმდეგის რკალი და თვით ტირანთან მიიჭრა.

ამ დროს იგი არის Comes Domesticorum და socius Theodosii.

ბრძოლის ამ მომენტს რუფინუსი ასე გადმოგვცემს: „...duces, animantur ad caedem: et praecipue Bacurius, vir fide, pietate, virtute et animi et corporis insignis et qui comes esse et socius Theodosii mereretur, proximos quosque conto, telis, gladio passim

¹ Ammiani Marcellini rerum gestarum liber XXXI, cap. XII, 16. „მოსარენი და ფარიანები, რომელთაც მაშინ სარდლობდა ბაკური იბერიელი, აგრეთვე კასიონი, ფიცგელი შეტევის შედეგად ძალიან შორს გაიქრნენ და მტერს შეებნენ; როგორც უდროოდ გასტნენ წინ, ისევე შეურაცხვეს ბრძოლის დასაწყისი (დაწყება) მხდალი უკან დახევით“.

² ამ ბრძოლაში თითქოს ბაკური მარცხის მიზეზად მოჩანს, მაგრამ ამგვარი შთაბეჭდილება შედეგია ან თვით მარცვლინის ან მისი წყაროს არაობიექტურობისა. თუ ამ ბრძოლის აღწერილობას თავიდან ბოლომდე გადავიკითხავთ, ადვილად მივხვდებით, რომ ბაკურის, როგორც სარდლის, მოქმედება ბრძოლის ველზე შექმნილი სიტუაციიდან გამომდინარეობდა. როგორც ჩანს, ბაკური მიუხედავად გუთების ეშმაკობას, რათა მოელოდინებინათ თავიანთი ცხენოსანი ლაშქარი და ამიტომ, მათი განზრახვა რომ ჩაეფუშა, ბაკურმა შეუტია, მაგრამ ეტყობა გვიან იყო; გუთების ცხენოსან ლაშქარს მოსვლა უკვე მოეწურო და გუთებმა საშინელი ძალით შემოუტეეს. მაგრამ აშკარაა, რომ ბაკურს უკანაც მოხერხებულად დაუხვებია, რაც იმითაც მტკიცდება, რომ არც თვითონ და არც მისი ნაწილი დაღუპულთა შორის არ აღმოჩნდნენ. ეს მოხერხებული უკან დახევა, რაც ძალთა შეფარდების სწრაფი ორიენტირების გზით მიღებული გადაწყვეტილების შედეგი იყო, შემდეგში სიმბდალედ იქნა მონათლული და ეს მართალი არ უნდა იყოს, თუნდაც იმიტომ, რომ ლაჩრულად უკან გაქცევით მაშინ, როდესაც ბაკური და მისი ჯარი მტრის შუაგულში იყვნენ შეჭრილი, თავს ვერ გადირჩენდნენ და ასეთი რამ მხოლოდ მარჯვე მანევრით შეიძლებოდა. დელბრიუკი ამ დამარცხებას პოლიტიკურ საფუძველს უდებს. იგი წერს: «нельзя совершенно отергнуть мысль о том, что исход сражения при Адрианополе... был обусловлен не чисто военными, но политическими причинами — причинами связанными с внутренней римской политикой» (Ганс Дельбрюк. История военного искусства в рамках политической истории, II, гл. 234).

sternit agmina hostium conferta et constipata perrumpit. Iter per millia ruentium ad ipsum Tyrannum ruptis agminibus et acervatim fuis stragibus, agit¹.

გიორგი ამარტოლი ამავე ეპიწოდს ასე გადმოგვცემს: „ὁ στρατηγὸς... εἰς τὸν πόλεμον ἀνεψυχάσθησαν ἐξαιρέτως δὲ Βακούριος, ἀνήρ τῆ πίστει καὶ τῆ ἐσθεβείᾳ καὶ τῆ ἀρετῇ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ἐνδοξος, πάντας τοὺς πλεῖστον συγχάσσοντας τοῦτο μὲν τῷ κόντῳ, τοῦτο δὲ τοῖς βέλεται, ἔσται δ' ὅτε καὶ τῷ ξίφει ἐστραγγύσεν, καὶ τὰ τάγματα τῶν πολεμίων συνεξευγμένα καὶ συγκεκροτήμενα διέρρηξε καὶ διὰ μέσου τοῦ πληθους τῶν πεπτωκότων τὰς τάξεις διασχίνας καὶ τὸν σαρῶν τῶν νεκρῶν παρῶν πρὸς αὐτὸν ἐπορεύετο τὸν τύραννον“².

როგორც ვხედავთ, რუფინუსისა და გიორგი ამარტოლის ტექსტები ერთი მეორეს სიტყვა-სიტყვით ემთხვევა, გარდა იმ განსხვავებისა, რომ რუფინუსის ტექსტი სჭარბობს ერთი წინადადებით, რომელიც მიუთითებს ბაკურის სამხედრო თანამდებობაზე (... qui comes esse et socius Theodosii mereretur).

შეცნიერებაში მიღებულია აზრი, რომ გიორგი ამარტოლს ეს ცნობა ამოღებული აქვს გელასი კესარიელის შრომიდან, რომლითაც მას უნდა უსარგებლნა, მაგრამ გელასი კესარიელის შრომა არ შენახულა და ჩვენ მოკლებული ვართ საშუალებას გ. ამარტოლის ტექსტი მას შევუდაროთ და შევამოწმოთ. გელასი კვიციკელს კი, რომელსაც აგრეთვე უსარგებლია გელასი კესარიელის შრომით, ამ ეპიწოდზე მხოლოდ ვაკვრით აქვს ნათქვამი ქართლის მოქცევის ამბის მომთხრობელი ბაკურის დახასიათების დროს, რომ „...σατραξ-

¹ Rufini Hist Eccles. Liber II, cap 33; Patrologiae, tomus XXI, გვ. 540

² „... სარდლები... საბრძოლოვლად გამხნევენენ. განსაკუთრებით ბაკური. კაცი ყოვლად ღირსეული როგორც რწმენითა და სათნოებით, ისე თავისი სულიერი და ხორციელი სილამაზით. ვინც მის ახლოს მოხედებოდა, ზოგს შუბით დაანარცხებდა, ზოგს ისრებით, ზოგს კიდვე მახვილითაც. მან გააჩლია მტრის ლეგიონი, რომელიც მკიდროდ იყო შეერთებული, დამარცხებული ჯარის შუაში წყებები გასწი-გამოსწია და გვაშების გორაკებს გვერდი აუხვია და თვით ტირანთან მივიდა“. იხ. de Boor II, 591—592; პროფ. ს. ყაუხჩიშვილი—გელასი კესარიელი ქართლის მოქცევის შესახებ (კრებულში „მომთხრობელი, გვ. 67).

რადგან ზემოთმოყვანილ რუფინუსის ტექსტსა და გიორგი ამარტოლის აქ მოცემულ ტექსტს შორის სხვა არავითარი განსხვავება არ არის, გარდა ბაკურის თანამდებობისა და მისი თეოდოსუსთან მეგობრობის ფაქტის აღნიშვნისა,—ამიტომ ამ ერთი თარგმანის მოტანით ვკმაყოფილდებით.

πης Ῥωμαίων κατὰ τὰς, καὶ τὰς ἀκρωρειᾶς τῆς Παλαιστίνης κατὰ τὸν Σαρακηῶν βαρβάρων ἐπιστρατεύσας πόλεμον, ἀκρας δτι μάχιστος τῆν κατ' ἀπὸν νίκην ἤρατο¹.

გიორგი ამარტოლისა და გელასი კვიზიკელის ტექსტები ერთი მეორეს სრულიადაც არ ემსგავსება, საერთო წყაროდ კი მათთვის ჩვეულებრივ გელასი კესარიელის შრომას გულისხმობენ. თავისთავად ცხადია, რომ ორივეს, თუ კი მართლაც ხელთ ჰქონდათ გელასი კესარიელის შრომა, სხვადასხვანაირად უსარგებლიათ იმით, რასაკვირველია, გარკვეული საკუთარი მიზანდასახულობისდა მიხედვით; ისიც უდავოა, რომ ამ ორთაგან პირველ წყაროსთან ახლოს მდგომად გიორგი ამარტოლის ტექსტი უნდა იქნეს მიჩნეული, როგორც ხსენებული ეპიზოდის უფრო ვრცლად გადმომცემი.

რალა ადგილი განეკუთვნება ამ წყებაში რუფინუსის ტექსტს? როგორც მეცნიერების მიერ აღიარებულია, რუფინუსის საეკლესიო ისტორიის X და XI წიგნები წარმოადგენენ გელასი კესარიელის შრომის სათანადო ადგილების თარგმანს².

თუ შევედარებთ რუფინუსისა და გიორგი ამარტოლის ჩვენთვის ამჟამად საინტერესო ეპიზოდის მომთხრობელ ტექსტებს, თვალში გვეცემა მათი უჩვეულო მსგავსება, რაც ახსნას საჭიროებს. ჩვენ ხომ ასეთი ვითარების წინაშე ვდგევართ: გელასი კვიზიკელისა და გიორგი ამარტოლის ტექსტები, რომელთა საერთო პირველწყაროადაც გელასი კესარიელის შრომა ითვლება, ერთი მეორისაგან ძირითადად განსხვავდებიან, ხოლო გიორგი ამარტოლისა და რუფინუსის ტექსტებს შორის იგივეობის ნიშანი შეიძლება დაისვას.

აქ მხოლოდ ორი რამ არის სავარაუდო: 1. ან რუფინუსი დამოუკიდებელია გელასი კესარიელისაგან ამ ნაწილში; 2. ან მასაც ეს ეპიზოდი გელასი კესარიელის შრომიდან აქვს ამოღებული და მისი ტექსტის სახით ამ საკითხზე გელასი კესარიელის ნაშრომიდან მომდინარე ექსცერპტთა შორის ყველაზე უფრო სრული ვარიანტი გაგვანჩნია.

¹ „... რომელიც განდა რომაელთა სატრაპი და აწარმოა ომი ბარბაროზ სარკინოზთა წინააღმდეგ პალესტინის მწვერვალებზე და მათზე ბრწყინვალედ გამარჯვა“. იხ. მიმომხალველი, გვ. 62—63.

² პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის ბიბლიოგრაფია ჟურნ. „ჩვენი მეცნიერება“, 1923 წ. № 6—7. მისივე—გელასი კესარიელი ქართლის მოქცევის შესახებ.—მიმომხალველი, 54: Anton Glas—Die Kirchengeschichte des Gelasios von Kaisarea—die Vorlage für die beiden letzten Bücher der Kirchengeschichte Rufins. ჟურნ. Byzantinisches Archiv, Heft, 6. Leipzig—Berlin, Teubner, 1914.

ამ ორი ვარაუდიდან რომელიც არ უნდა მივიჩნიოთ სინამდვილედ, — უპირატესობა მაინც რუფინუსის მხარეზე დარჩება. ამასთანავე აღმოცენდება ჰიპოთეზა: რუფინუსის თხზულება ხომ არ წარმოადგენს გიორგი ამარტოლის წყაროს? და ეს ჰიპოთეზა, ჩვენს ზეღოთ ამჟამად არსებული საისტორიო წყაროების მიხედვით, უსაფუძვლო არ იქნება და ძალაში დარჩება, სანამ არ აღმოჩნდება გელასი კესარიელის შრომა, რომელიც საკითხს საბოლოოდ გადასწყვეტს.

ბაკურის შესახებ წყაროთა ეს ურთიერთ დამოკიდებულება აუცილებლად უნდა იქნეს გათვალისწინებული.

შემდგომი ცნობა ბაკურზე უკვე ქართლის მოქცევის ამბის თხრობასთან არის დაკავშირებული. აქაც ჩვენ ორი სხვადასხვა ავტორის ტექსტი მოგვეპოვება, რომელთა საერთო წყაროდ აგრეთვე გელასი კესარიელის შრომაა მიჩნეული.

ცნობა ეხება იმ მითითებას, თუ საიდან მომდინარეობს ქართლის მოქცევის შესახებ ამბის მოთხრობა.

ეს ცნობა გელასი კვიზიკელს შემდეგი სახით აქვს შემოწახული: *Ἐὐστᾶν ἡμῖν ὁ πιστότατος Βακουργὸς ἐφηγγεῖν ἔχουσεν, ἀντὶ τῆς ἐκλαβέντατος καὶ τοῦ βασιλικῆς γένους τῶν πατρῴων ἀντὶ τῆς Ἰβήρας περιφανέστατος, σατραπῆς Ῥωμαίων καταστᾶς, καὶ ταῖς ἀρχαρχαῖς τῆς Παλαιστίνης κατὰ τῶν Σαρακηνῶν βαρβάρων ἐπιστρατεύσας πόνεμον, ἀρχὴς ὅτι μάχιστα τῆν κατ' ἀντὶν νίκην ἤρατο*⁴¹.

ამავე ცნობას რუფინუსი ასე გადმოგვცემს: „Haec nobis ita gesta, fidelissimus vir Bacurius, gentis ipsius rex, et apud nos Domesticorum Comes, cui summa erat cura et religionis et veritatis, exposuit, cum nobiscum Palaestini tunc limitis Dux, in Jerusalemis satis unanimiter degeret“⁴².

რუფინუსი, როგორც ვხედავთ, აღნიშნავს გელასი კვიზიკელის მიერ გადმოცემულ ბაკურის თვისებებს და დამატებით გვაწვდის ცნობას, რომ ბაკური არის Comes Domesticorum და რომ მას, როდესაც იგი პალესტინის საზღვრის სარდლად იყო, იერუსალიმში

⁴¹ „ეს ჩვენ გვიამბო სარწმუნო ბაკურიმ, კაცმა ფრიად ღვთის მოშიშმა, მეფის შთამომავალმა და იბერთა შორის სახელოვანმა, რომელიც გაზდა რომაელთა სატრაპი და აწარმოა ომი ბარბაროს სარკინობთა წინააღმდეგ პალესტინის მწვერვალეებზე და მათზე ბრწყინვალედ გაიმარჯვა“. იხ. მიმოხილვები, 33. 63.

⁴² Rufini, Hist. Eccles. Liber I, cap. X, Patrol. t. XXI გვ. 482.

საკმაოდ ერთსულოვანი ურთიერთობა ჰქონდა¹ ამ ცნობის ავტორთან.

თუ გელასი კვიზიკელისა და რუფინუსის ცნობებს დაწვრილებით შევადარებთ, აღმოჩნდება, რომ: გელასი კვიზიკელი ბაკურზე ძალიან შემუქმდებულ ცნობას გვაწვდის, წარმოდგენილს ერთი ვრცელი წინადადებით, სადაც მოცემულია ბაკურის პირადი თვისებები და ცხოვრების მთავარი მომენტები: იბერიის სამეფო გვარის წევრობა, რომელთა ჯარის სარდლობა (ზოგადად) და მისი წარმატებითი ბრძოლა პალესტინის მწვერვალებზე სარკინოზთა წინააღმდეგ. ერთი სიტყვით, გელასი კვიზიკელი გვაწვდის ჩვენ ბაკურის მხოლოდ ზოგად პორტრეტს, გაკვრით მოხაზულს, ყველა იმ ცნობის მოკლედ გამოყენებით, რაც მისთვის თუ მისი წყაროს—გელასი კესარიელისათვის ხელმისაწვდომი იყო.

რუფინუსი სამაგიეროდ ბაკურზე უფრო ვრცელსა და დაწვრილებით ცნობებს გვაწვდის, ისევე როგორც სხვებთან შედარებით ვრცელი ცნობები აქვს ბაკურზე მოცემული პალესტინაში ბრძოლასთან დაკავშირებით, რაც ზემოთ დავინახეთ.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ ორი ტექსტის ის საყურადღებო განსხვავება, რომ გელ. კვიზიკელი ბაკურს მეფის შთამომავლად (თან ჩათსლჳან ყჳთაჳ) სთვლის, რუფინუსი კი მეფედ (gentis ipsius rex).

ამგვარად, ქართლის მოქცევის ამბავთან დაკავშირებული ბაკურის შესახებ რუფინუსის ცნობაში რამდენიმე საინტერესო მომენტი შეინიშნება, რითაც რუფინუსის ამჯერადაც უპირატესობა მტკიცდება, სულ ერთია მიჩნული იქნება იგი ორიგინალად თუ გელასი კესარიელის ცნობის მხოლოდ მთარგმნელ-განმმეორებლად. ხოლო თუ გავიხსენებთ, რომ ანტონ გელასი რუფინუსს გელასი კესარიელის შრომის ამ თავის მთარგმნელად სთვლის, მაშინ როდესაც სხვა ავტორები ექსცერპტორები ან კომპილატორები არიან,—ცხადი ვახდება რუფინუსის წყაროს უპირატესი მნიშვნელობა, რაზედაც ქვევით კიდევ იქნება ლაპარაკი. ახლა კი ჩვენ შეგვიძლიან მივუთითოთ იმ წყაროზე, საიდანაც უნდა მომდინარეობდეს რუფინუსის დამატებითი ცნობები ბაკურის შესახებ.

ეპისკოპოს ქრომატისადმი მიმართვაში რუფინუსი აღნიშნავს,

¹ «... cum nobiscum Palaestini tunc limitis Dux, in Jerosolymis saepe unanimiter degeret».

რომ თავის საეკლესიო ისტორიის X და XI წიგნების დაწერისას მან არსებულ ცნობებს შეუერთო საკუთარი მენსიერებიდან ამბები: „Decimum vero et undecimum librum nos conscripsimus partim ex majorum traditionibus, partim ex his quae nostra jam memoria comprehenderit“¹.

ამასვე იმეორებს იგი იმავე წიგნების წინასიტყვაობაში².

ავტორისა და მის მიერ მოახრობილ ამბების თანადროულობას მუდამ დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა; ამიტომ უფლება არა გვაქვს რუფინუსის ამ ორგზის განცხადებას ანგარიში არ გავუწიოთ.

ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში ბაკურის საკითხის ორგვარი გადაწყვეტა წარმოდგენილი: 1. განსვენებული აკად. ივ. ჯავახიშვილი მას მეფედ სთვლის; 2. აკად. კ. კეკელიძესა და პროფ. ს. ყაუხჩიშვილს ბაკურის მეფობა საეკვოდ მიაჩნიათ და ზოგჯერ კიდევაც პირდაპირ უარყოფენ მას.

საკითხი ვრცლად აქვს განხილული აკად. ივ. ჯავახიშვილს თავის „ქართველი ერის ისტორიის“ პირველ წიგნში³, ამიტომ იქ მოხსენებულ ყოველ დადებითსა თუ უარყოფით არგუმენტს ბაკურის მეფობის შესახებ აქ აღარ გავიმეორებთ და მხოლოდ ძირითადს შევცხებთ.

აკად. კ. კეკელიძე იქვის ქვეშ აყენებს როგორც ბერძნულ-ლათინურ წყაროებში მოხსენებული ბაკურის მეფობას, ისე პეტრე ქართველის პაპის პირველი ქრისტიანი მეფის საკითხს და ამას იმით ასაბუთებს, რომ: 1. პეტრე ქართველის ცხოვრების „... ავტორი განგებ აზვიადებს ad maiorem gloriam Petri მისი პაპის ბაკურის პიროვნებასა და ღვაწლს; 2. შესაძლებელია, ავტორი, მეექვსე საუკუნის მწერალი, შეცდომაში შეიყვანა რუფინუსის ფრაზამ: Βακυριუს, gentis ipsius rex, ანა და სოკრატეს სიტყვებმა: Βασιλευς Ἰβηρίας და პირველ ქრისტიან მეფედ ბაკური მიიღო მან“⁴.

პირველ მუხლში აღნიშნულზე აკად. ივ. ჯავახიშვილი მართებულად მიუთითებდა, რომ პეტრე ქართველს ცხოვრების ავტორი ძალიან კარგად იყო ინფორმირებული პეტრეს ნათესაობის შესახებ იმით, რომ თვით პეტრე ქართველს თავისი ნათესაების მოსახსენებელი დაუწყებია დიდმარხვის შუაშაბათს. ამ მოსახსენებელში

¹ Patrologiae, tomus XXI, p. 463.

² იქვე.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, 1928, გვ. 200—206

⁴ კ. კეკელიძე, ქართველთა მოქცევის მთავარი საკითხები — მიმოზილველი, გვ. 26.

დაწერილებითა ყოფილან პეტრეს წინაპარნი და ნათესავნი ჩამოთელილი“¹.

მეორე მუხლში გამოთქმული თავისი იქვი აკად. კ. კეკელიძეს იმავე გამოკვლევაში ცოტა ქვევით მკაფიო დებულებად აქვს ჩამოყალიბებული. იგი წერს: „ის ბაკური, რომელმაც რუფინოზს იბერთა მოქცევის ამბავი გადასცა, არ ყოფილა არც პირველი ქრისტიანი მეფე და არც პეტრე მთიუმელის პაპა“²-ო. და შემდეგ ავითარებს რა ამ აზრს, ამბობს, რომ რუფინუს-გელასის მოსაუბრე ბაკური სხვა ბაკური იყო, რომ იერუსალიმელი ბაკური, იბერთა მოქცევის მომთხრობი, არ იყო „დიდი ბაკურ მეფე“, პეტრე მთიუმელის პაპა, რადგან თურმე ეს მთხრობელი ბაკური 394 წლის ფრიგიდუსთან ბრძოლაში მოუკლავთ, მაშინ, როდესაც დიდი ბაკური სიკვდილით დაუსჯიათ სპარსეთის მეფის ბანაკში მომხდარი ინციდენტის შედეგად“.

ამ უკანასკნელის შესახებ აკად. ივ. ჯავახიშვილი უპასუხებდა, რომ ამგვარი დასკვნა პეტრე ქართველის ცხოვრების ტექსტის სათანადო ადგილის ყალბად გაგებაზეა დამყარებული³, და ის ურყევ ქეშმარიტებას შეიცავს. რაც შეეხება ბაკურის ფრიგიდუსთან ბრძოლის დროს გარდაცვალების ამბავს, ამ მხრივ ზოსიმეს ეს ცნობა⁴ მწერლობაში ერთადერთ ცნობას წარმოადგენს და იგი სწორადაც შეიძლება იყოს მიჩნეული⁵.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი პირველი გვ. 202; K. Raabe—Petrus der Iberer,—გერმ. თარგმ. გვ. 16.

² მიმოძილველი, გვ. 27.

³ იქვე, გვ. 28.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართვ. ერის ისტორია, წ. I, გვ. 201; Raabe, გვ. 18.

⁵ Zosimi, IV, 57, 3; 58, 3.

⁶ ბაკურის ამ ბრძოლაში მოკვლის გამო აკად. კ. კეკელიძე მიუთითებს რუფინუსსა და ზოსიმეზე, მაგრამ ანგარიშს უწევს ამ საკითხზე მეცნიერებაში არსებულ შეხედულებას და შენიშვნაში წერს: „ფიქრობენ, რომ ცნობა ზოსიმესი, ვითომც ბაკური აღნიშნულ ბრძოლაში მოკლულ იყოს, შეცდომაა, ვინაიდან რუფინოზთან საუბრის დროს ის კიდევ ცოცხალია (Pauly—Wissowa. Real—Encyklopedie, II, 274—275); მაგრამ ეს გაუგებრობაა: ჯერ ერთი საეჭვოა მართლა იცნობდა ბაკური რუფინოზს და მართლა ესაუბრა მას (პირველი წყარო ხომ გელასია?) მეორე, რატომ უნდა ვიფიქროთ, რომ რუფინოზს ის ესაუბრა 394 წლის შემდეგ და არა უფრო ადრე, რუფინოზი იერუსალიმში 378 წლიდან იმყოფებოდა!“-ო (მიმოძილველი, გვ. 28, შენიშვნა 3).

აქ პირველ ყოვლისა უნდა შევნიშნოთ, რომ See-ი, რომელსაც ვკუთვნის აღნიშნულ ენციკლოპედიაში მოთავსებული ბაკურის შესახებ წერილი, იმყოფება უშუალოდ რუფინუსის ცნობის პირველი შთაბეჭდილების ქვეშ. ეს ცნობა მართლაც თავისი კონტექსტით ახდენს ისეთ შთაბეჭდილებას, რომ თითქოს ბაკური მაშინ ესაუბრა რუფინუსს, როდესაც მისი ცხოვრების ჩვენი ცნობის

მაშასადამე, ბაკურის მეფობის უარსაყოფელ არგუმენტად მისი ვარდაცვალების მომენტი არ გამოდგება. როგორც ვხედავთ, აკად. კ. კეკელიძის არგუმენტაცია ბაკურის მეფობის უარსაყოფად არ ემყარება მტკიცე ფაქტურსა და მეთოდოლოგიურ საფუძველს, იგი უმთავრესად ვარაუდებზეა აღმოცენებული.

მეთოდოლოგიურად უფრო უკეთესად მოჩანს პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის ამავე საკითხზე შეხედულება.

როგორც თავიდანვე აღვნიშნეთ, ორი საკითხია ერთი მეორეში გადანაკვეთილი: არის თუ არა ბერძნულ-ლათინური წყაროების ბაკური მეფე, და არის თუ არა იგი დიდი ბაკური.

პროფ. ს. ყაუხჩიშვილმა სწორედ ამ მხრივ განიხილა საკითხი თავის ერთს წერილში. იგი იქ წერს: „ჩვენ გავარჩევთ ტექსტების მიხედვით მართლა მეფე იყო ის ბაკური, რომელიც ქართლის მოქცევის წყაროებშია მოხსენიებული თუ არა?“ და შემდეგ, უბირის-ბირებს რა ერთი მეორეს რუფინუსისა და ექსცერპტების სახით შემონახულ გელასი კესარიელის ცნობებს, განაგრძობს: „ორი ერთი მეორის საწინააღმდეგო წყაროს მიხედვით საკითხის გადაწყვეტა შეუძლებელია და საჭიროა მათი შემოწმება მესამე წყაროს საშუა-“

ამბები უკვე მომხდარია. მაგრამ მართო ამისდა მიხედვით არ შეიძლება დავასკვნათ, რომ არ არის შესაძლებელი ბაკურისა და რუფინუსის საუბრის თარიღი უფრო ადრე დავდოთ, პირიქით. სწორედ ეს საუბარი აღრევა საგარაუდებელი, მით უმეტეს, თუ ზოსიმეს ცნობას სერიოზულ ანგარიშს გავუწევთ.

უფრო სადავოა აკად. კ. კეკელიძის იჭვი ბაკურისა და რუფინუსის ნაცნობობაზე. ჩვენ ქვევით, წყაროთა დაპირისპირების ნიადაგზე მიღებული დასკვნების შედეგად, ვსჯდით საკითხს, თუ ვისი ინფორმატორია ბაკური—გელასი კესარიელისა თუ რუფინუსისა. აქ კი არ შეიძლება ყურადღება არ მიექცეს იმ გარემოებას, რომ აკად. კ. კეკელიძეს თავის გამოკვლევის სწორედ წინაშეაღდგ გვერდზე ორჯერ ზახგასმითა აქვს აღნიშნული ბაკურისა და რუფინუსის ურთიერთობა. იგი წერს: „... ის ბაკური, რომელმაც რუფინოსს იბერთა მოქცევის ამბავი გადასცა“ და სხვა (ძიმომზილველი, გვ. 27). მერე: „... ჩვენ გვგონია, რომ რუფინოზ-გელასის მოსაუბრე ბაკური“ და სხვა (იქვე). ხოლო 23 გვერდზე აღიარებს: „შესაძლებელია ბაკური რუფინოზსაც იცნობდა, ვინაიდან ისიც მის დროს ცხოვრობდა პალესტინაში და იბერთა მოქცევის ამბავი მასაც უამბო“-ო.

როგორც Sæck-ის შესახებ ვთქვით, აქაც უნდა აღვნიშნოთ, რომ აკად. კ. კეკელიძის ეს რწმენა, რომ ბაკური ესაუბრა რუფინუსს, მომდინარეობს იმ შთაბეჭდილებიდან, რომელიც მკვლევარს შეუძლია მიიღოს უშუალოდ ტექსტებზე მუშაობის დროს და სწორედ ეს გარემოება იყო, რომ მკვლევარს ამ ცნობის სინამდვილეს შთაგონებდა. იჭვი რუფინუსისა და ბაკურის ნაცნობობაზე სერიოზულ საფუძველს მოკლებულია.

¹ პროფ. ს. ყაუხჩიშვილი, გელასი კესარიელი ქართლის მოქცევის შესახებ. მიმომზილველი, გვ. 66.

ლებითა“-ო. ეს გზა, რა თქმა უნდა, სავსებით სწორია. ასეთი მესამე საკონტროლო წყარო პროფ. ს. ყაუხჩიშვილს მოუძებნია: „საკითხის გადასაწყვეტად ჩვენ მოგვეპოვება კიდევ ერთი წყარო ანალოგიური წარმოშობისა. ეს არის გიორგი ამარტოლი, რომელსაც გელასი კესარიელით უსარგებლნია. გ. ამარტოლს, საზოგადოდ, სჩვევია, წყაროების მოყვანა სიტყვა-სიტყვით“-აო, წერს იგი¹. და განიხილავს რა გიორგი ამარტოლის ტექსტში დაცულ ცნობას ევგენიოს ტირანის წინააღმდეგ ბრძოლის ეპიზოდზე. დაასკვნის: „ის ვარემოება, რომ გიორგი ამარტოლს ბაკური მეფედ კი არა, მარტივად ჰქრეს-ის სახელწოდებით ჰყავს მოხსენებული, იმას უნდა ჰმოწმობდეს, რომ გელასი კესარიელსაც იგი მეფედ არ უნდა ჰყოლოდა მოხსენებული, და მაშასადამე, ბერძნულ-რომაულ წყაროებში ქართლის მოქცევაასთან დაკავშირებით მოხსენებულ ბაკური მეფე არ უნდა ყოფილიყო“-²-ო.

ამგვარად, თითქოს ჩვენ გამოგვიჩნდა მესამე საკონტროლო წყარო, რომელმაც რუფინუსის ან გელასი კესარიელის (უკეთ რომ ეთქვათ, გელასი კვიზიკელის) ცნობას ერთ-ერთს უნდა დაუჭიროს მხარი და სინამდვილის შემოწმების შესაძლებლობა მოგვცეს. მაგრამ რამდენად შეუძლიან გ. ამარტოლის ცნობას ამგვარი ფუნქციის შესრულება?

აკად. ივ. ჯავახიშვილი პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის ამ მოსაზრებაზე შენიშნავდა: „ეს დასკვნა სრულებით სწორე იქნებოდა, გიორგი ამარტოლს რომ წყაროების სიტყვა-სიტყვით მოყვანა „თითქმის“ კი არა, არამედ ყოველთვის სწორედ სიტყვა-სიტყვით სჩვეოდეს. მაგრამ ამის თქმა სამწუხაროდ შეუძლებელია. ამავე დროს ჩვენ მსჯელობა ამ ბაკურის ვინაობაზე გ. ამარტოლის სიტყვაზე რომ დაგვეყარებინა, მაშინ უნდა დაგვესკვნა, რომ ბაკური არამც თუ მეფედ არა ყოფილა, მეფის შთამომავლადაც არ უნდა ყოფილიყო, რადგან გ. ამარტოლს ბაკურის შესახებ არც ეს აქვს აღნიშნული და მხოლოდ ნათქვამი აქვს: „ბაკური კაცი ყოვლად ღირსეული როგორც რწმენით და სათნოებით, ისე თავისი სულიერი და ხორციელი სილამაზითა“-ო. ის აქ უბრალო კაცად მოჩანს. ცხადია, მაშასადამე, რომ ამ შემთხვევაში გ. ამარტოლს თავისი წყაროს ცნობა არამც თუ სიტყვა-სიტყვით არ მოჰყავს, არამედ

¹ იხ. მიმომხილველი, გვ. 67.

² იქვე, გვ. 68.

შინაარსიც კი უკლებლივ გადმოცემული არა აქვს. ამის გამო საკითხის გამორკვევის დროს გ. ამარტოლის ტექსტზე დამყარება არ შეიძლება¹-ო.

თუ წყაროებს თვალს გადავაგვლებთ, ადვილად შევამჩნევთ, რომ რუფინუსისა და გელასი კვიზიკელის ცნობებში მოცემულია ბაკურის ბიოგრაფიული ელემენტი; გ. ამარტოლის ცნობა კი სულ სხვა ხასიათისაა, მისი ცნობიდან ბიოგრაფიული ელემენტი გამოირიცხებულია, იქ მოცემულია მხოლოდ ბაკურის, როგორც სარდლისა და ადამიანის, თვისებათა დახასიათება. გ. ამარტოლის ცნობის კონტექსტი გამორიცხავს ბაკურის სხვა რამე ტიტულის დასახელებას, რადგან ბაკური დახასიათებულია მხედართმთავართა ჯგუფთან შედარებაში. ავტორი ასახელებს სარდლებს, რომელთა შორისაც ბაკური გამოირჩეოდა მხედართმთავრული ნიჭითა და სიმამაცით, აგრეთვე ადამიანური, სულიერი და ხორციელი თვისებებით. სწორედ ამიტომ არის იქ ნახმარი სიტყვა *ბაქრ* და არა იმიტომ, რომ ამით აღნიშნული ყოფილიყო ვითომც ბაკური არც მეფეა, არც მეფის შთამომავალი და მხოლოდ უბრალო კაციოა.

თვით ამ *ბაქრ*-ის მომდინარეობაც ადვილი დასადგენია. როგორც პროფ. ს. ყაუხჩიშვილი აღიარებს, გ. ამარტოლს გელასი კესარიელით უსარგებლნია². ეს, რასაკვირველია, გამორიცხული არ არის, მაგრამ რადგან გელასი კესარიელის შრომა შენახული არაა, ამიტომ ასეთი ვარაუდის შემოწმებაც პრობლემატურია. სამაგიეროდ არ შეიძლება უგულვებელვყოთ ამარტოლის ცნობის რუფინუსის ტექსტის სათანადო ადგილთან იგივეობის ფაქტი. თუ ამ ორ ადგილს ერთი მეორეს შევადარებთ, დავინახავთ, რომ ამარტოლს არ მოეპოვება მხოლოდ ბაკურისა და თეოდოსე კეისრის შორის მეგობრული დამოკიდებულების აღმნიშვნელი რამდენიმე სიტყვა³. სხვა დანარჩენში კი ტექსტები ერთი-მეორეს სავსებით ემთხვევა და, სხვათა შორის *ბაქრ*-ი შეესატყვისება რუფინუსის ტექსტის ლათინურ სიტყვას *vir*. აქედან ცხადი ხდება, რომ ამარტოლს ამ სიტყვით ბაკურის მდგომარეობის გადმოცემის განზრახვა არ უნდა ჰქონოდა, არამედ იგი წარმოადგენს იმავე რუფინუსის (შესაძლებელია გელასი კესარიელისაგან მომდინარე) ცნობის გადმოღებას, რომელსაც ბაკური სათანადო ადგილს, სადაც ეს მოსალოდნელი და შესაფერიც იყო, მეფედ ჰყავს მოხსენებული, ხოლო აქ კი მას იხსენიებს როგორც

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი I. გვ. 206.

² მიმომხილველი, გვ. 67.

³ შეად. ზემოთ ტექსტები (გვ. 2—3).

ბიზანტიური სამსახურის თანამდებობის პირს comes, რომელიც იყო socius Theodosii, თანაც დაურთავს მის პირად ღირსებათა შესახებ განმარტებას.

თუ წინდახედულება გვევალეbs მხოლოდ სიფრთხილით აღენიშნოთ გ. ამარტოლის ტექსტის რუფინუსის ტექსტიდან მომდინარეობის შესაძლებლობა, ის ხომ უდავოა, რომ ორივე მათგანის წყარო ერთი და იგივე უნდა ყოფილიყო (რასაკვირველია, თუ კი რუფინუსის ორიგინალობა შესაწყნარებელი არ არის) და ამ წყაროდ გელასი კესარიელია მიჩნეული. ამიტომ თავს იჩენს კითხვა—რომელი მათგანი უფრო სწორედ და სრულად გადმოგვცემს პირველ წყაროს? თუმცა როგორც არ უნდა გადაწყდეს ეს კითხვა, ამ ცნობაში ნახმარი vir და ბერძენი სრულიად არ გამოდგება იმის შესატყვისად, რომ ჩვენ მან ბაკურის საზოგადოებრივი მდგომარეობა გადმოგვცეს,—ამით ავტორს მხოლოდ მიზნად ჰქონდა აღენიშნა ბაკურის როგორც ადამიანისა და მებრძოლის თვისებები. ამიტომ აქედან არ შეიძლება იმ დასკვნის გამოტანა, რომ რაკი გ. ამარტოლს: „... ბაკური მეფედ კი არა,“ მარტივად ბერძენის სახელწოდებით ჰყავს მოხსენებული, იმას უნდა მოწმობდეს, რომ გელასი კესარიელსაც იგი მეფედ არ უნდა ჰყოლოდა მოხსენებული და, მაშასადამე, ბერძენულ-რომაულ წყაროებში ქართლის მოქცევისთან დაკავშირებით მოხსენებული ბაკური მეფე არ უნდა ყოფილიყოს¹, როგორც ამას პროფ. ს. ყაუხჩიშვილი დაასკვნის.

სიტყვების vir და ბერძენი ხმარება არაფერს განსაკუთრებულს არ შეიცავს. ეს ორივე ტერმინი გელასი კესარიელსაც (გელასი კვიზიკელთან, რასაკვირველია) და რუფინუსსაც იმავე კონტექსტშიაც აქვთ ნახმარი, სადაც ბაკურის ტიტულიც მოცემული აქვთ და, მაშასადამე, ტერმინებით ბერძენი და vir სხვა არაფერია გადმოცემული, თუ არა მხოლოდ მათი ჩვეულებრივი შინაარსი: კაცი, ადამიანი. გელასი კვიზიკელს ასე აქვს ნათქვამი: „... ბერძენი ἄριστος βασιλεὺς καὶ τὸν βασιλεὺς ἑαυτοῦ“², რუფინუსს კი: „fidelissimus vir Bacurius, gentis ipsius rex“³.

აქედან ცხადი უნდა იყოს ჯერ ერთი, რომ როგორც აკად. ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავდა, გ. ამარტოლს თავისი ცნობა უნაკლებლოდ არა აქვს მოყვანილი და მეორე, რომ ბერძენისთვის იმ

¹ მიმოხილველი, გვ. 68.

² მიმოხილველი, გვ. 62.

³ Patrologia, t. XXI, გვ. 482.

მნიშვნელობისა და ფუნქციის მინიჭება, რომ მასში ჩვენ ბაკურის საზოგადოებრივი თუ სოციალური მდგომარეობა აღმოვიკითხოთ, საფუძველს მოკლებულია. მით უმეტეს, რომ გ. ამარტოლის ცნობის, რომელიც ფრიგიდუსთან ბრძოლას ეხება, ქართლის მოქცევის ცნობასთან შედარება მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით სწორი არ არის, ამ ორი სხვადასხვა მომენტის გადმომცემი ცნობის დამოკიდებულება ბაკურის მიმართ მკვეთრად უნდა გავარჩიოთ. ქართლის მოქცევის ამბავთან აუცილებელი და შესაფერისიც იყო ბაკურის ვინაობის დასახელება და ეს კიდევ შესრულებულია, — დეე, თუნდაც იმ მცირე განსხვავებით, რომელსაც იძლევა გელასი კვიზიკელისა და რუფინუსის გამონათქვამები. ფრიგიდუსთან ბრძოლის ეპიზოდის მოთხრობის დროს წყაროები ბაკურს განიხილავენ უკვე როგორც ბიზანტიელ სარდალს და იგი მხოლოდ ამ მხრივ აინტერესებს მათ. აქ ბაკურის მეფობაზე ლაპარაკი არც საჭირო და უადგილოც კი იყო. გიორგი ამარტოლის ცნობა ამ მეორე წყების ცნობებს მიეკუთვნება და ამიტომ იქ ბაკურის მეფობაზე მითითების ძებნა ამაოა. ქართლის მოქცევის მოთხრობასთან დაკავშირებით კი საჭირო და ბუნებრივი იყო ამ ამბის წყაროზე მითითება, რამაც საჭირო გახადა ბაკურის ვინაობის დასახელება.

გიორგი ამარტოლს ქართლის მოქცევის ამბავი მხედველობაში არა აქვს, მას მხოლოდ ფრიგიდუსთან ბრძოლა აინტერესებს და ბაკურზეც იმას გადმოგვცემს, რაც მან ამ მომენტთან დაკავშირებულ წყაროებში ჰპოვა. ამიტომ გ. ამარტოლის *ავრგ*-ის დაკავშირება სულ სხვა ეპიზოდის გამო ბაკურის მეფობის შესახებ ცნობასთან მართებული არ არის და ამაზე რამე დასკვნის დამყარება არ შეიძლება.

ჩვენ დავინახეთ, რომ ბაკურის შესახებ ოთხი ძირითადი წყარო გაგვანჩია: რუფინუსი, გელასი კვიზიკელი, გიორგი ამარტოლი და ამიანე მარცელინი¹. ამთავან პირველი წყაროთი ბაკური მეფეა, მეორეთი მეფის შთამომავალი, მესამეთი წარჩინებული შეიძლება იყოს (უფრო კი ტიტულის აღუნიშნავად არის მოხსენებული), მეოთხით კი მარტივად იბერიელია. ამგვარად არც ერთი ცნობა ერთი მეორეს არ ეთანხმება. სხვა, მეორადი ხასიათის წყაროთაგან მხოლოდ სოკრატეს ცნობა რუფინუსს უჭერს მხარს, რომელიც ხმარობს სიტყვებს; „*Ἰβηρίας Ἰβήρα*“².

¹ ლიზანიოსის წერილებში ბაკურის შესახებ დაცული ძვირფასი მასალასხვა განხრით არის საინტერესო და იგი სხვა შემთხვევაში იქნება გამოყენებული

² მიმოიხილველი, გვ. 26.

თუ აღნიშნულ წყაროებს ქრონოლოგიური თვალსაზრისით განვიხილავთ, აღმოჩნდება, რომ თავდაპირველ წყაროსთან, რომლიდან მომდინარედაც ეს ცნობები მიჩნეულია, ე. ი. გელასი კესარიელის ჩვენამდე მოუღწევველ საეკლესიო ისტორიასთან, რომლის ავტორიც 395 წელს გარდაიცვალა, — ყველაზე ახლო დგას რუფინუსი, რომელმაც თავისი შრომის წერა 402 წ. დაიწყო და რომელიც ჩვენთვის საინტერესო ამბის მომსწრე და თანადამხდურია. შემდეგ მოდის გელასი კვიზიკლი, რომლის შრომის დაწერის თარიღადაც 475 წელია მიჩნეული; მერე გიორგი ამარტოლი, IX საუკუნის (842—867) მოღვაწე, და, ბოლოს, ყველა ამათგან განზე მდგომი ამიანე მარცელინი, რომელიც, თუმცა ქრონოლოგიურად გელასი კესარიელთან ახლოს დგას, მაგრამ ბაკურზე მცირე მასალას გვაუწყებს. მაშასადამე, უპირატესობა, შინაარსისა და ქრონოლოგიური მხრივაც, რუფინუსის მხარეზეა. ამიტომ მეტად უცნაურია მკვლევართა მიერ ერთგვარი მიჩქმალვა რუფინუსის ცნობებისა, თუ მთლად უგულვებელყოფა არა. თუ გამოკვლევებს თვალს გადავაგლებთ, აშკარად შევნიშნავთ, რომ სხვათა ცნობებს ყოველთვის უპირატესობას აძლევენ რუფინუსის ცნობების წინაშე და ერთგვარი უნდობლობითაც კი ეპყრობიან მას.

პროფ. ს. ყაუხჩიშვილი უკვე ხსენებულ გამოკვლევაში წერს: „ჩვენ ეხლა უკვე ვიცით, რომ რუფინუსზე დამყარება შეუძლებელია, — რადგან საბოლოოდ დამტკიცებულად უნდა ჩაითვალოს, რომ რუფინუსი ამ შემთხვევაში ბერძნული წყაროს თარგმანია და სრულიად სამართლიანი იქნება, თუ ჩვენ რუფინუსის სიტყვების შესამოწმებლად ბერძნულ პირველწყაროს მივმართავთ“¹. — და მართლაც მიმართავს გელასი კვიზიკელს. მაგრამ საკითხავია: გელასი კვიზიკელსა თუ რუფინუსს უნდა მიენიქოს პირველწყაროს მნიშვნელობა? მართალია, გელასი კვიზიკელის შრომა ბერძნულად არის დაწერილი და საფუძრებელია, ბერძნულადვე დაწერილი გელასი კესარიელის შრომასთან უფრო ახლოს იდგეს რუფინუსის ლათინურ თარგმანზე, მაგრამ ჩვენ არც ერთის შედარება მათს თავდაპირველ დედანთან არ შეგვიძლია, — გასაგები მიზეზის გამო, — რათა ვადგვეწყვიტნა რომელი უფრო კეთილსინდისიერი აღმოჩნდებოდა. მაგრამ ერთი რამ კი ჩვენ ხელთ არის: ჩვენ ვადარებთ გელასი კვიზიკელისა და რუფინუსის ტექსტებს ქართლის მოქცევის შესახებ

¹ მიმოხილველი, გვ. 66.

და ვრწმუნდებით, რომ მათ შორის განსხვავება არ არის, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ გელასი კვიზიკელის მიერ ჩანართად ცნობილ რამდენიმე მომენტს¹.

აქედან თუ იმ დასკვნის გამოტანა არ შეიძლება, რომ რუფინუსის ტექსტი უფრო ახლოს დგას გელასი კესარიელის ტექსტთან, იმის თქმა კი გარკვევით შეიძლება, რომ რუფინუსი არა სცოდავს პირველწყაროს მიმართ; თუ აქედან იმ დასკვნის გამოტანა არ შეიძლება, რომ რუფინუსს უნდა მიეცეს უპირატესობა, როგორც წყაროს უცვლელად მთარგმნელს,—გელასი კვიზიკელის წინაშე, რომელიც ექსცერპტორი და ინტერპოლატორია,—რუფინუსის უგულვებელყოფა კი სრულიად გაუმართლებელია².

სწორედ აღნიშნულის საფუძველზე ბუნებრივად გვეჩვენება ვიფიქროთ, რომ ბაკურის ვინაობის გადმოცემისას სიმართლე რუფინუსის მხარეზეა, რადგან, როგორც აკად. ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავდა: „რა საბუთი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ რუფინუსს ბერძნული დედნის სისწორითაც გადაღება არ შეეძლო, რომ გელასი კესარიელის გამონათქვამი „მეფეთა შთაშობავალი“-ს ლათინურად ზედმიწევნით გადათარგმნა ვერ შესძლო და მეფედ აქცია. ან რა საბუ-

¹ მიომზილველი, გვ. 64—65.

² რუფინუსისა და გელასი კვიზიკელის ნაშრომთა, როგორც ლიტერატურული წყაროების, ღირებულებების შესახებ უნდა შეგნიშნოთ შემდეგი. ანტონ გლასის მტკიცების მიუხედავად მეცნიერებაში რუფინუსის ნაწილობრივი ირივინალობა მაინც უარყოფილი არ არის.

Otto Stälin-ი ანტონ გლასის შრომის რეცენზიაში ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ გელასი კვიზიკელსა და გიორგი ამარტოლს სრულად არა აქვთ გადმოცემული გელასი კესარიელის ტექსტი. რუფინუსი კი თავისით ურთავს ზოგიერთ ამბავს. Stälin-ი წერს: „An anderen Stellen kann man willkürliche Zusätze Rufins annehmen. Aber wenn im einzelnen auch manches unsicher bleibt so bietet die Annahme, dass Rufin das original sei“, მერე შენიშნავს, რომ გელასი კესარიელის ცნობას დასავლეთში ნაკლებად იცნობდნენ და თვით აღმოსავლეთშიც ძალიან მალე დაიკარგა იგი (იხ. Byzantin, Zeitschrift, XXIV, გვ. 119).

ჩვენ შეგვიძლია დავუმატოთ, რომ რუფინუსის ორიგინალობა ძალზე მკვეთრად მოჩანს ბაკურის შესახებ ცნობების გადმოცემაში.

ამავე დროს გელასი კვიზიკელის შრომას Otto Seeck-ი ახასიათებს როგორც უბადრუკ ნაწარმოებს (... eine schriftstellerisch erbärmliche Leistung), რომლის ავტორიც მოკლებულია განსჯის უნარსა და გემოვნებას, რის გამოც გაუგებრად აქვს ერთი მეორეში არეული ცნობები ეგვიპტისა, რუფინუსისა და სხვათა შრომებიდან და ამის გამო ამით სარგებლობა გაძნელებულია და სახიფათო, თანაც სიყალბეს შეიცავს. (... seine Ausgabe... hielt man für Schwindel).

O. Seeck-ი გელასი კვიზიკელს უწოდებს: „ein so kritiklöset Schreiber“ (იხ. Pauly-Wissowa Real-Encyclopedie,—VII, გვ. 966).

თი გეაქეს ვიფიქროთ, რომ გელასი კესარიელის ისტორიის დედნის სიტყვები სწორედ მის კომპილატორს გელასი კვიზიკელს არა აქვს დამახინჯებული და სწორედ მას არა აქვს შეცვლილი ეს ცნობა¹.

მით უმეტეს, რომ რუფინუსს არა მარტო ბერძნულიდან, არამედ ლათინურიდან ბერძნულადაც უთარგმნია წიგნები, რაც იმას მოწმობს, რომ მან ორივე ენა საფუძვლიანად იცოდა. იერონიმე სწერს რუფინუსს: „...tu etiam Latinos libros ad Graecum vertis“².

მაგრამ რუფინუსისათვის უპირატესობის მიცემის უფრო მტკიცე დასაბუთების წარმოდგენა შეიძლება.

როგორც წყაროებიდან ვხედავთ, რუფინუსს ბაკურის შესახებ სხვა ავტორებთან შედარებით უფრო ვრცელი ცნობები მოეპოვება. ეს გასაგებიცაა, რადგან რუფინუსსა და ბაკურს ერთი მეორე სცნობიან და ურთიერთობაც ჰქონიათ, როგორც ამას თვით რუფინუსი გვაძენებს.

როდესაც რუფინუსი იერუსალიმში ცხოვრობდა, მაშინ ბაკური იქ იყო როგორც Palaestini limitis Dux. აღსანიშნავია, რომ ამ პომენტს მკვლევარნი უყურადღებოდ სტოვებდნენ. შეიძლება კაცმა ზემოხსენებული სიტყვები რუფინუსისად კი არა, არამედ გელასი კესარიელისად მიიჩნიოს, მაგრამ ამ საკითხს განხილვა მაინც ესაჭიროება. რასაკვირველია, ბაკურს შეიძლება ცნობოდა კესარიელი მოღვაწე და მასთან უშუალო ურთიერთობაც ჰქონოდა, მაგრამ რა შეუშლიდა მას ხელს ასეთივე ურთიერთობა ჰქონოდა უფრო ახლოს მყოფ იერუსალიმელ მოღვაწე რუფინუსთან? პირიქით, ეს უკანასკნელი უფრო ბუნებრივი და ადვილად სავარაუდოებია, რადგან სასულიერო სამწყსოს მეთაურსა და მხედრობის უფროსს შორის არა თუ ნაცნობობის, არამედ მჭიდრო ურთიერთობის გამორიცხვაც შეეცდომა იქნებოდა. ჯვრისა და მახვილის კავშირი ხომ ასალი გამოჰქვილილი იყო და ყოველდღიურად მტკიცდებოდა! მით უმეტეს, რომ ტექსტში გარკვევით არის აღნიშნული, რომ ბაკურს ქართლის მოქცევის ამბავი უამბნია მაშინ, როდესაც ის პალესტინაში იყო. ჯარის სარდლად.

მაგრამ რომ აქ ლაპარაკი უნდა იყოს სწორედ რუფინუსისა და ბაკურის ურთიერთობაზე, ამტკიცებს ის ვარაუდიც, რომ მათი მეგობრობა აღმოცენებულია უნდა ყოფილიყო მათს მსოფლმხედველობითს ნათესაობაზე. როგორც ცნობილია, რუფინუსს მწვალე-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, გვ. 206.

² Patrologiae, t. XXI, გვ. 258.

ბლობა შესწამეს და პასუხისგებაშიაც მისცეს, ხოლო ბაკურის ფილოსოფიურ მრწამსზე საგანგებოდ საუბარია საჭირო¹. ზემოაღნიშნულ ცნობაში რუფინუსი პირდაპირ ამბობს, რომ მასა და ბაკურს შორის საკმაოდ ერთსულოვანი (თანააზრობრივი) დამოკიდებულება არსებობდა (cum nobiscum... satis unanimiter degeret)². ასეთ პირობებში შეუძლებელია რუფინუსს არა სცოდნოდა—ბაკური ოდესმე მეფე იყო თუ არა. ძნელი საფიქრებელია, რომ რუფინუსს თვითნებურად მიეკუთვნებინოს ბაკურისთვის მეფის ტიტული. ხოლო თუ რუფინუსის ტექსტის ეს ადგილი ორიგინალური კი არ არის, არამედ გელასი კესარიელის თარგმანს წარმოადგენს, მაშინ ბაკურის მეფობის შესახებ არსებულ იქვს საფუძველი ეცლება.

ყურადღებას იქცევს ერთი გარემოება. ბაკურის შესახებ სხვადასხვა ცნობებში მოიპოვება მითითება მის ადამიანურს სულეირსა და ხორციელ თვისებებზე. ასეთი ცნობა დაცული აქვთ რუფინუსს, გიორგი ამარტოლს და მასვე ვხედავთ ლიბანიოსის კერძო წერილში არისტენეტესადმი, საყურადღებოა, რომ ამგვარი ცნობა გელასი კვიზიკელის წყაროში არ მოიპოვება. ამიტომ ჩვენ არ ვიცით, მოიპოვებოდა თუ არა მსგავსი რამ თვით გელასი კესარიელის შრომაში.

საკითხავია: რომელია ამათში პირველი წყარო და რომლის საფუძველზე უნდა იყოს ბაკურის ეს დახასიათება შეტანილი ლიტერატურულ წყაროში?

დავიწყოთ ლიბანიოსით. ლიბანიოსი თავის წერილში არისტენეტესა სწერს: „მოგვივიდა კარგი წერილი კარგი (კაცისაგან) და

5002P

¹ ბაკურის მსოფლმხედველობა წარმოდგენილი იქნება ბაკურის პრობლემის სხვა ასპექტში განხილვის დროს.

² რომ ბაკურის ნაცნობობა რუფინუსს უნდა გულისხმობდეს, იქიდანაც ჩანს, რომ გელასი კვიზიკელთან შენახულ გელასი კესარიელის ცნობაში ადგილი მითითებული არ არის, მაშინ როდესაც რუფინუსი იერუსალიმს ასახელებს.

კიდევ შეიძლება ერთი დეტალიც იყოს ამის მჩვენებელი. რუფინუსი ბაკურზე ამბობს, რომ იგი იყო: apud nos Domesticorum Comes. თუ apud nos ადგილის გარემოების აღწინაშენელია, მაშინ გამოდის, რომ ერთსა და იმავე ტექსტში რუფინუსი ორჯერ მოუთითებს ადგილის გარემოებაზე, ხოლო გელასი კვიზიკელთან არც ერთხელ არ არის ადგილი მითითებული; ეს ორივე გარემოება უმნიშვნელო არ უნდა იყოს, მაგრამ apud nos პირდაპირი მნიშვნელობით უნდა ნიშნავდეს: ჩვენთან, ჩვენში. ეს სიტყვები უნდა ამჟღავნებდეს მწერლის შთამომავლობას—რომბელობას. გელასი კვიზიკელის შრომაში შენახულ გელასი კესარიელის შესაფერა ტექსტში ბაკურზე ნათქვამია: „...σχεδόν ην Ρομαιῶν ἀρχαρχεῦς. ეს გამოთქმა უცხო კაცს ამჟღავნებს. თუ ამ ცნობებს ურთიერთ დამოკიდებულების თვალსაზრისით განვიხილავთ, აშკარად დაგრწმუნდებით, რომ რუფინუსიკა ორიგინალი.

კარგი ხელით; შენგან, რომელიც კარგი ხარ და ბაკურის ხელით, რომელიც ხნეულითაც ბრწყინავს და სულიც მას ასეთივე აქვს¹.-ო. შერე მადლობას უხდის ასეთი კაცის გამოგზავნის გამო და ისევ ბაკურზე განაგრძობს: „პირზე მაკოცა, თითოეული ნაკვთი ცალცალკე, მომიჯდა გვერდით და მთხოვა ნება მიმეცა ეცქირა ჩემთვის დიდხანს“².

ლიბანიოსის წყარო თვით ბაკურად და სხვა რამ ლიტერატურული წყაროდან არ შეიძლება მომდინარეობდეს. მაგრამ თვით ლიბანიოსის წერილი ვის შეიძლებოდა წყაროდ გამოსდგომოდა? გელასი კესარიელი 395 წ. გარდაიცვალა და საეჭვოა, რომ ლიბანიოსის 392 წელს დაწერილი კერძო წერილი მისთვის ხელმისაწვდომი გამხდარიყო ასეთ მოკლე ხანში—ისიც დასაველეთიდან აღმოსავლეთში. და ხომ არც ვიცით—ბაკურზე ასეთი ცნობა გელ. კესარიელის შრომაში იყო თუ არა.

გიორგი ამარტოლის ცნობის საფუძველი, რასაკვირველია, ლიტერატურული წყაროა. როგორ დგას საკითხი რუფინუსის მიმართ?

რუფინუსი ბაკურზე ამ შემთხვევაშიც ვრცელ ცნობას გადმოგვცემს: „Bacurius, vir fide, pietate, virtutis et animi et corporis insignis“³. რუფინუსის ამ ცნობის წყაროც უშუალოდ თვით ბაკური უნდა იყოს და ეს დახასიათება ნატურიდან უნდა იყოს აღებული მსგავსად ლიბანიოსის ცნობისა. ლიბანიოსის წერილი კიდევაც რომ ცნობილი ყოფილიყო რუფინუსისათვის, მაშინაც რუფინუსის ცნობას თავისი სიუხვით მაინც ორიგინალის ხასიათი აქვს. ამითაც მტკიცდება რუფინუსის და ბაკურის ნაცნობობა და რუფინუსის ცნობის უშუალობა. ამ შემთხვევასაც ჩვენ რუფინუსისკენ მივყევართ როგორც პირველწყაროსაკენ⁴.

ამგვარად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ არსებული ცნობების კრიტიკულად განხილვის ნიადაგზე, ყველა უპირატესობა, მათ შორის სინამდვილისა და უშუალობის თვალსაზრისით, რუფინუსის ცნობას უნდა მიენიჭოს და ბაკურის მეტობის საკითხიც დადებითად უნდა გადაწყდეს.

ყველა ზემოთ განხილულის საფუძველზე შეიძლება ის კითხვაც წამოიჭრას: ვისი ინფორმატორია ბაკური—გელასი კესარიელისა თუ რუფინუსისა?

¹ პროფ. ს. ყაუხჩიი შვილი, ბანიოსი და ბაკური. ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები, ტ. I (1940) გვ. 15.

² იქვე.

³ იგივე სიტყვა-სიტყვით განმეორებული აქვს გიორგი ამარტოლსაც და ამ შემთხვევაშიც აშკარა ხდება რუფინუსისაგან მისი დამოკიდებულება.

⁴ ეს გარემოებაც იმაზე მიუთითებს, რომ გ. ამარტოლის ტექსტი რუფინუსისაგან მომდინარეობს.

როგორც დავინახეთ, რუფინუსი ბაკურის შესახებ შედარებით ვრცელ ბიოგრაფიული ხასიათის ცნობებს გვაწვდის არა მხოლოდ ქართლის მოქცევის ამბავთან დაკავშირებით, არამედ ფრიგიდუსთან ბრძოლის ეპიზოდის გადმოცემის დროსაც, რაც უშუალოდ შემთხვევითი არ უნდა იყოს.

ამასთანავე ჩვენ დავინახეთ, რომ რუფინუსსა და ბაკურს შორის მჭიდრო ურთიერთობა უნდა ყოფილიყო. ამიტომ ჩვენთვის სადავო ხდება საკითხი, გელასი კესარიელს უშუალოდ ჰქონდა ბაკურისაგან მოსმენილი ქართლის მოქცევის ამბავი თუ ეს ცნობა მან მიიღო რუფინუსის საშუალებით. საფიქრებელია, რომ უკანასკნელი ვარაუდი სინამდვილესთან უფრო ახლოს იყოს, შეფარდებით იმ ვითარებასთან, როგორც ზემოთ წარმოვადგინეთ და ამით ქართლის მოქცევის შესახებ ძველს მწერლობაში შემონახული ცნობის პირველწყაროს სათავეც მიგნებული აღმოჩნდება.

დასკვნები

1. მეცნიერებისათვის დღემდე ცნობილ საისტორიო წყაროებში (რუფინუსი, გელასი კვიზიკელი, გიორგი ამარტოლი, ამიანე მარცელინი) ბაკურის ვინაობა სხვადასხვანაირად არის გადმოცემული, ისე რომ ცნობები ერთი მეორეს არ ადასტურებენ.

2. ბაკურის შესახებ წყაროთა ურთიერთ დაპირისპირებისა და შედარებითი შესწავლის ნიადაგზე შესაძლებელი ხდება დადგენა იმისი, რომ ამ წყაროთაგან შინაარსის სიუხვისა და სისწორის მხრივ, აგრეთვე ქრონოლოგიური თვალსაზრისითაც უპირატესობა უნდა მიეცეს რუფინუსის წყაროს ან როგორც ორიგინალს ან როგორც ყველა მათთვის ნაგულისხმევ საერთო პირველწყაროს, უფრო სისრულითა და სისწორით გადმოცემს.

3. გიორგი ამარტოლის ცნობა ბაკურზე ფრიგიდუსის ბრძოლასთან დაკავშირებით შეიძლება მომდინარეობდეს არა გელასი კესარიელისგან, არამედ რუფინუსისგან; ყოველ შემთხვევაში მკვეთრად განსხვავდება გელასი კვიზიკელის (როგორც ფიქრობენ გელასი კესარიელისგან მომდინარე) ცნობისაგან, ხოლო სიტყვა-სიტყვით ემთხვევა რუფინუსის ტექსტს.

4. გიორგი ამარტოლის მიერ ბაკურის მიმართ ნახშიარი *მეფე* არ აღნიშნავს ბაკურის საზოგადოებრივსა თუ სოციალურ მდგომარეობას, არამედ იგი მომდინარეობს გელასი კვიზიკელისა და რუ-

ფინუსის წყაროთაგან, და შეესატყვისება მათი ტექსტების *ბუჩქ*-სა და *vir*-ს, რაც მათ ნახმარი აქვთ ბაკურის მიმართ იმ წინადადებაში, სადაც ბაკურის მეფობა (რუფინუსი) თუ მეფური შთამომავლობა (გ. კვიციანი) აქვთ აღნიშნული. ამ ტერმინებს ისინი ხმარობენ მხოლოდ მათი ჩვეულებრივი შინაარსით: კაცი, ადამიანი. ამიტომ გიორგი ამარტოლის *ბუჩქ* მხოლოდ ამასვე აღნიშნავს და მისი სხვანაირი ინტერპრეტირება უმართებულოა.

5. რუფინუსი ბაკურის თანამედროვეა, — მას კარგად იცნობს მასთან ერთსულოვანი, თანააზრობრივი ურთიერთობა აქვს, ამიტომ ბაკურის ვინაობა და მისი თავგადასავალი რუფინუსისათვის კარგად ცნობილი იყო, რითაც აიხსნება მის ტექსტებში სხვა წყაროებთან შედარებით ბაკურზე ცნობების სიუხვე.

6. ბერძნულ-ლათინური წყაროების კრიტიკულად განხილვის საფუძველზე გამოითქვანება დასკვნა, რომლის მიხედვითაც ქართლის მოქცევის ამბის მომთხრობი ბაკური იბერიის მეფეა.

ივ. არჯვანიძე

იოსებ წილოსნის (ალი-ამელი-ეფენდის)
საბიოგრაფიო მასალა

წინამდებარე შრომა—იოსებ ლაზარის-ძის წილოსნის ბიოგრაფია—ეხება იმ ხანას საქართველოში, როდესაც მისი მტრების—ოსმალების ველური ხელი კიდევ პარპაშებდა შავი ზღვის სანაპიროზე და განაგრძობდა ქართველი ხალხის შეწუხება-შევიწროებას, ცდილობდა რა მის განადგურებას.

დღემდე ძალიან ნაკლებად მოიპოვება ცნობები იმ ქართველ ბავშვებისა და ახალგაზრდების შესახებ, რომლებიც ათასობით გატაცებულ-გაყიდული იყვნენ უცხოეთში, უმთავრესად ოსმალეთსა და ეგვიპტეში, მით უფრო არ მოგვეპოვება ცნობები მათი თავგადასავალის შესახებ უცხოეთის მონობაში.

ჩვენ მიერ გამოვლინებულია და აღწერილი ფაქტი: საქართველოდან 1812 წელს ოსმალთა აგენტებმა გაიტაცეს და ეგვიპტეში მონებად გაყიდეს ორი ქართველი ბავშვი, რომელთაგან ერთმა—იოსებ წილოსანმა—დავაკაცებისას მოახერხა სამშობლოში გამოქცევა, ხოლო მეორე უცხოეთში დარჩა. ეს ფაქტი რაღაც უიშვიათეს და უბედნიერეს გამონაკლისს წარმოადგენს მონათვაჭრობის საერთო ფონზე და ამიტომ იგი ინტერესს არ უნდა იყოს მოკლებული.

ი. წილოსნის ვინაობის შესწავლა ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია კიდევ იმიტომ, რომ საქართველოში დაბრუნებისას მან თავისი ცოდნა და განათლება მშობლიურ ქვეყანას მოახმარა და კულტურულ ასპარეზზე 1837—1870 წლებში ერთგვარი კვალი დასტოვა¹.

შრომას დართული აქვს ზოგიერთი მნიშვნელოვანი მასალა, ფოტორეპროდუქცია და საბუთი ჩვენი ახსნა-განმარტებით.

ვალად ვრაცხთ მადლობა მოვახსენოთ ზოგიერთი მასალის და ცნობის მოწოდებისათვის—ეფემია ნიკოლ. ასულს წილოსან-ერისთავისას, იასონ ლორთქიფანიძეს, იოსებ გრიშაშვილს და ვლ. წილოსანს, აგრეთვე დიდ მადლობას ვწირავთ აკად. ს. ჯანაშიას, რომელმაც ითავა ამ შრომის გამოცემა საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის ხაზით.

15/II.1946, თბილისი.

ივ. არჯევანიძე

¹ იოსებ წილოსნის შესახებ ჩვენ მოხსენებები გავაკეთეთ: საქ. სსრ მეცნ. აკად. სახელმწიფო მუზეუმის პირველ სამეცნიერო სესიაზე 1942 წლის 30 მ.ისს [იხ. საქ. სსრ მეცნ. აკად. საქ. სახ. მუზ. პირველი სამეცნიერო სესიის (27—30 მაისი, 1942 წ.) სხდომების განრიგი და მოხსენებათა თეზისები. თბილისი 1942 წ. გვ. 27. ივ. არჯევანიძე—უცნობი ქართველი ორიენტალისტი იოსებ წილოსანი (მასალები ბიოგრაფიისათვის)]. და თბილისის მასწავლებელთა საბლთან არსებული ლიტერატურული წრის სხდომაზე 1946 წლის 6 იანვარს.

I

1812 წელს გურიის სამთავროს სოფელ ლანჩხუთში ერთს ადგილობრივს მოსახლის ლაზარე წილოსნის ოჯახს თავს დაესხნენ თანამემამულე-ავაზაკები¹, აუწიოკეს ოჯახი და ამ არეულობის დროს გაიტაცეს 8 წლის ვაჟიშვილი სახელად იოსები (ი. წილოსანი დაიბადა, როგორც თვითონ აღნიშნავს, 1804 წელს—იხ. დან. №№ 6, 7).

მოტაცებული ბავშვის მშობლებმა ვერასგზით ვერ აღმოაჩინეს მისი გზა და კვალი. ან რას მიაგნებდნენ, როცა მოტაცებულ იოსებს ფოთში ამოაყოფინეს თავი და იქ მიაბარეს ფოთის ციხის უფროსს ვინმე ალი-ბეგს².

ფოთის ციხის უფროსთან შეთანხმებით იოსებ წილოსანი და მისივე ტოლი ბიჭი, სამეგრელოდან მოტაცებული, ავაზაკებმა მიჰყიდეს ხოფის მცხოვრებს, სახელად ჰასან-ალა-მსერ-ოდლის³. იგი იმ დროს ფოთში იყო ჩასული სტამბოლიდან საგანგებო დავალებით ოსმალეთის ხონთქრისა და ეგვიპტის ფაშისათვის ქართველი გოგობიჭების შესაგროვებლად და წასაყვანად.

შემზარავი სურათი იყო საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან მოტაცებული, ძალად დაობლებული ბავშვების ტანჯვა-ვაება მტარავალთა ხელში. მრავალი ბავშვი ხომალდზე იტვირთებოდა და სამუდამოდ შორდებოდა თავის სამშობლო მიწა-წყალს.

იმ შეებნელ დროში ეს იშვიათ მოვლენას არ წარმოადგენდა.

II

XV საუკუნიდან დაწყებული XIX საუკ. თითქმის შუა ხანამდე აღმოსავლეთის ქვეყნებში (ოსმალეთსა და ერანში) მრავალი ქართველი გადასახლეს. ნაწილი ტყვედ (მონად) გაჰყიდეს ფეოდალებმა, ხოლო ნაწილი ტაციობით იქნა გაყვანილი.

ასეთმა უმსგავსოებამ საქართველოში, კერძოდ დასავლეთ სა-

^{1,2} იოსებ წილოსანს ასეთი ცნობა (ა Tiflis au 27 Jui 1839) მოუბოვება: „Небезизвестно начальству, что я, происходя из Азиатских уроженцев Гурийского владения, был похищен некоторыми соотечественниками своими в 1812 г... и привезен в Турецкую крепость Иоти, где я с некоторыми единоплеменниками был продан ими по соглашению с начальником крепости Алибегом. (არზა შედგენილი ი. წილოსნის მიერ ეგვიპტის მთავრობის სახელზე, მისივე თარგმნილი ოსმალურებიდან).

³ ჰასან-ალა-მსერ-ოდლი — ხოფის მცხოვრები; იმ პერიოდში დახელოვნებული მონათეაჭარი იყო.

ქართველოში, განსაკუთრებით კი გურიასა და სამეგრელოში, იჩინა თავი მას შემდეგ, რაც საქართველო პოლიტიკურად დაქუცმაცდა და ერთ მთლიან ფეოდალურ სახელმწიფოდან, რომელსაც იგი XI საუკუნიდან XV საუკუნემდე წარმოადგენდა, დაიყო სამეფოებად და სამთავროებად.

ჯერ კიდევ მონღოლთა შემოსევამ (XIII ს.) და მათმა თარეშმა საქართველოში დასცა ქვეყნის როგორც საზოგადოებრივ-კულტურული, ისე ეკონომიური მდგომარეობა. მათ მიერ შემოღებულმა ხარკმა მთლად გამოუთხარა ძირი საქართველოს ეკონომიკას და დიდად გააღარიბა ხალხი. ამას ის გარემოებაც დაემატა, რომ „უძველესი სავაჭრო გზა, რომელიც დასავლეთ საქართველოს აკავშირებდა წინაკავკასიის, ერანის და მცირე აზიის კულტურულ ქვეყნებთან, გზა, რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ქვეყნის ვითარებისათვის, უკვე XV საუკუნის მეორე ნახევრისათვის (და შემდეგ საუკუნეებშიც) მიუყუდა, ხოლო კავკასიის მთიან ნაწილში მთლად გაუვალი გახდა მშვიდობიან მოგზაურებისათვის, მით უფრო სოციალურებისათვის: აქ გახშირდა ყაჩაღობა და ავაზაკური თავდასხმები“¹.

ეს იყო შედეგი ოსმალთა მიერ კონსტანტინოპოლის დაპყრობისა (1453 წ.) და მათი საბოლოო გაბატონებისა შვე ზღვაზე XVI საუკ.² ამრიგად შავი ზღვის პირას მდებარე საქართველოს სამთავროები (გურია, სამეგრელო ანუ ოდიში, აფხაზეთი) მოსწყდნენ დასავლეთის ქვეყნებთან მჭიდრო ურთიერთობას და მოექცნენ ამ დროისათვის შავ ზღვაზე გაბატონებულ, კულტურულად ჩამორჩენილ ოსმალეთის გავლენის ქვეშ. ასეთ ვითარებას ართულებდა ქართველ მეფე-მთავრებს შორის დაუსრულებელი შფოთი და უთანხმოებანი. საქართველო გამოუვალ მდგომარეობაში ჩავარდა, ხალხი გაღარიბდა. ფეოდალების გაბატონებულმა კლასმა პირადი შემოსავლის გადიდებისა და ხარჯების გასტუმრებისათვის მიმართა კლასთა ბრძოლის თვალსაზრისით ერთს უსასიზღრეს საშუალებას—ტყვეთა (მონათა) ვაჭრობას; ტყვეებს იგი ჰყიდდა არა მარტო საქართველოს ფარგლებში, არამედ საზღვარგარეთაც, მით უფრო, რომ ოსმალეთი და

¹ Н. Бсрлзенишвили. Очерк из истории развития феодальных отношений в Грузии (XIII—XVI в.). Тбилиси, 1938 г. стр. 23.

² XVI საუკუნიდან შავი ზღვა გადაიქცა ოსმანთა იმპერიის შინაზღვად და შავი ზღვის პირად მდებარე ქვეყნებთან სავაჭრო ურთიერთობა მონოპოლიზებული იქნა ოსმალების მიერ (ციტ. შრომა, გვ. 25).

ერანი საქართველოს ტყვეების (მონების) ინტენსიური მომხმარებელნი გახდნენ.

„ეს სენი ერთობ მთელს საქართველოში, —წერს მიხეილ თამარა-შვილი¹,—იყო გავრცელებული, მაგრამ სამეგრელოში უფრო მძვინვარებდა, რადგან იქ ზღვა ძალიან უწყობდა ხელს ამ უსინდისო ვაჭრობას“. ტყვეთა ვაჭრობის განვითარებამ ხელი შეუწყო ადამიანთა ტაცობას. იტაცებდნენ უმთავრესად გოგო-ბიჭებს, ახალგაზრდობას და თურქებზე ჰყიდდნენ ან საქონელზე ცვლიდნენ.

ტყვის მოტაცება და ტყვიით (მონათ) ვაჭრობა სახიფათო მდგომარეობას უქმნიდა საზოგადოებრივ განვითარებას და განსაცდელის წინაშე აყენებდა ქართველი ერის არა თუ მომრავლების, არამედ არსებობის საკითხსაც.

ხელისუფლება უძლური იყო ბოლო მოედო ასეთ უმსგავსეობისათვის. მართალია, ამ საკითხმა XVI საუკ. ჰპოვა სათანადო გამოხმაურება ბაგრატ III თაოსნობით მოწვეულ საეკლესიო-ყრილობაზე, რომელმაც მკაცრი გადაწყვეტილება გამოიტანა ტყვეთა ვაჭრების მიმართ (სიკვდილით დასჯა), მაგრამ, მიუხედავად ამისა, იგი მაინც ვითარდებოდა².

უტხოველ მოგზაურებისა და კათოლიკეთა მისიონერების ცნობით (არქ. ლამბერტი³, პატრი იოსებ ჯუღდიჩი, შარდენი და სხვა) გურია-სამეგრელოდან გატაცებულ ტყვეთა (მონათა) რიცხვი რამდენიმე ათასს აღწევდა⁴. გატაცებულებს ან შესყიდულ ქართველებს უმთავრესად ყულის ჯარში აწესებდნენ ან იყენებდნენ ჩაღანდრებად, მსახურებად დიდებულთა ოჯახებში, სავაჭრო და სამხედრო გემებზე, საჭურისებად, ხოლო ქალებს—ხონთქრისა, შაჰის და ფაშების ჰარამხანებში.

¹ მიხეილ თამარა-შვილი. ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თბილისი, 1902 წ. გვ. 176.

² Н. Бердзенишвили. Очерк из истории развития феодальных отношений, стр. 25.

³ ა. ლამბერტის თქმით, მეგრელები დიდის სიამოვნებით ჰყიდნენ ტყვეებს, რადგან ერთ ტყვეში იღებენ ყველა საქონელს, რაც სახლში ესაჭიროებათ. ქალების საყიდლად თურქებს ფულს ართმევენ, ოღონდ ქალი ლამაზი იყოს. მეგრელო ქალები ხომ უმეტეს ნაწილად იშვიათი სილამაზისაა (არქ. ლამბერტი—სამეგრელოს აღწერა. თარგმნ. იტალიურიდან აღკესანდრე ტყონიასი 1938 წელ. გვ. 158—161).

⁴ შარდენის ცნობით, სამეგრელოდან ყოველწლიურად გაჰყავდათ 12000 ტყვე, ყველა ესენი ხელში უვარდებოდათ ოსმალებსა და ირანელებს, 3000 კაცი მიყავდათ სტამბოლში, სადაც მათ ცვლიდნენ ქსოვილზე, იარაღსა და სხვა საქონელზე, რომელიც შემდეგ შემოაქვთ სამეგრელოშითა (Путешествие кавалера III ардена по Закавказью в 1672 г., Перевод Д. П. Носович. стр. 35—36.)

ასეთმა მდგომარეობამ გასტანა XVIII საუკუნის განმავლობაში და თითქმის XIX საუკუნის ორმოციან წლებამდე.

დასავლეთ საქართველოდან, კერძოდ-კი გურია-სამეგრელოდან მოტაცებული ან შესყიდული ტყვეები უმთავრესად გაჰყავდათ ნავსადგურ ფოთიდან, რომელიც შავი ზღვის ნაპირის იმდროინდელ ოსმალეთის ციხეს და მიმღებ ნავსადგურს წარმოადგენდა კავკასიისა და კერძოდ დასავლეთ საქართველოსთან აღებ-მიცემობის საკითხში.

რუსეთთან საქართველოს, განსაკუთრებით კი იმერეთისა და სამეგრელოს, შეერთების შემდეგ რუსეთის მთავრობამ დიდი ყურადღება მიაქცია ფოთს, როგორც მთავარ სავაჭრო ძარღვს და მისი შემოკრთება ან შეძენა მაშინვე გადასწყვიტა. „სამეგრელოსა და იმერეთის რუსეთთან შეერთებით-კი, — წერს ნ. დუბროვინი, საჭირო გახდა შეძენა მდინარე რიონის შესართავთან მდებარე ნავსადგომის ფოთისა, აგრეთვე სხვების, როგორიცაა, მაგალითად: ბათუმი გურიაში და ანაკლია თავიდანვე სამეგრელოს მთავრის კუთვნილება. ამ ნავსადგომების გარეშე შეუძლებელი იყო ახლად შემოერთებულ ქვეყნებში ვაჭრობის განვითარება, ან იმერეთისა და სამეგრელოს ბუნებრივი სიმიდრეებით სარგებლობა. ამ ნავსადგურების დატოვება სხვისა ხელში მავნე იყო კიდევ იმის გამოც, რომ მათ შიგთავს იყრიდნენ უმთავრესად ქრისტიან ტყვეებით შემოვსებულნი, რომელიც ვაჭრობაც ანადგურებდა ამ მხარეს (ქვეყანას) და ამდიდრებდა ეგვიპტეს. ცნობილია, მაგალითად, რომ ყველა მამულუკი საქართველოდან იყო გაყვანილი“¹ (ხაზი ჩვენია.)

საქართველოს მთავარმართებელმა გენერალმა ციციანოვმა 1804 წელს გადასწყვიტა მონით ვაჭრების დასჯა და ბრძანებაც გამოსცა მათი ციხიბრში გადასახლების შესახებ საკატორღო სამუშაოებზე. ამ ღონისძიებას დადებითად შეჰხვედრია იმერეთის მეფე სოლომონი².

აღსანიშნავია, რომ ფოთით, როგორც ციხით და ნავსადგურით, სარგებლობდა უმთავრესად მისი გბრნიზონის უფროსი, ოსმალებისა და, რომელსაც ჰყავდა მცველი ჯარი, შემდგარი მაწანწა-

¹ Н. Дубровин. Закавказье от 1803—1806 г. г. СПб, 1866, стр. 277.

² იქვე, იხ. ციციანოვის მიმართვა ლიტვინოვისადმი 12 ნოემბერს 1804 წ. № 475.

ლებისა, ყაჩაღებისა და ავაზაკებისაგან. ესენი განთქმული იყვნენ მთელ ამ მიდამოებში თავიანთი რეგვენობით, თავხედობით და ველურობით; ისინი ავიწროებდნენ, აწუხებდნენ და ძარცვავდნენ ქართველ ხალხს და უკანასკნელ ლუკმა პურსაც სტაცებდნენ მათ პირიდან¹.

ოსმალების ასეთმა თარეშმა შავ ზღვაზე და კერძოდ ბათუმის, ფოთის და სხვა ნავსადგურებში დიდხანს გასტანა, სანამ ეს ადგილები საბოლოოდ რუსეთს არ გადმოეცა.

III

მაგრამ მიეუბრუნდეთ 1812 წელს გატაცებულ პატარა წილოსანს, ჩვენი ინტერესის ობიექტს.

პატარა იოსები და მისი ტოლი და თანამემამულე, სამეგრელოდან მოტაცებული ბავშვი, სახელად სელიმი², დანარჩენ ბავშვებთან ერთად, ასვეს ხომალდზე და გაუყენეს შორს გზას.

როგორი მიზნავრობა შეხვდათ ზღვაში, რა გადახდათ ბავშვებს გზაზე, საიძისო ცნობა არ მოგვეპოვება. ვიცით მხოლოდ ის, რომ სტამბოლში მისვლისას დიდი ნაწილი ბავშვებისა ჩამოსვეს ნაპირზე, ხოლო იოსები და სელიმი დატოვეს ხომალდზე და მალე ეგვიპტისაკენ წაიყვანეს.

ეგვიპტეში მისვლისათანავე ჰასან-მსერ-ოღლიმ იოსები და სელიმი ქ. კაიროში წაიყვანა და, პირობის თანახმად, მიჰყიდა ეგვიპტის ფაშის, აჯი-მეჰმედ-ალის, ერთ-ერთ დიდ მოხელეს, მირახორ-მაჰომედ-ალას (კაპიჯი ბაშიებიდან).

მირახორ-მაჰომედ-ალა ეგვიპტის ფაშის სასახლეში მიღებული კაცი იყო, განთქმული თავისი სიმდიდრით მთელს კაიროში. მას მრავალი უძრავ-მოძრავი ქონება მოეპოვებოდა ქალაქსა და სოფლებში. ასე რომ განძეულობისა (ოქრო-ვერცხლის) და თვალმარგალიტის მოსავლელად მას ჰყავდა დაჭირავებული მოხელე და ხაზინადარიც კი, რომელსაც ის მთელს ქონებას ანდობდა. მისი იყო: მნიშვნელოვან გზის პირას გაშენებული ქარვასლები, სადაც დიდი აღებ-

¹ Н. Д у р о в и н. Закавказье от 1803—1806 г. г, стр. 279.

² ეს სახელი მას უცხოეთში დაერქვა, ხოლო მისი მშობლიური სახელი და ვვარი უცნობია.

მიცემა წარმოებდა, რამდენიმე ადგილას აგებული და გაქირავებული სადგომები, ხოლო თვით ქალაქ კაიროში შემოსავლიანი სახლები. ამ ქონების გარდა მირახორ-ალას კაიროს მახლობლად სოფელ მონაში, შუბრასა და ბირჯათილ-აჯიაში მშენებურად მოვლილი და მოშენებული ვენახ-ბაღები კარგ შემოსავალს აძლევდნენ¹.

მირახორ-მაჰომედ-ალა ხანში შესული კაცი იყო. მემკვიდრეები, გარდა ერთი ქალიშვილისა, სახელად სეით-ზეინაბისა, მას არ ჰყავდა. ბავშვებს ბედმა გაუღიმა: მირახორ-ალა გულკეთილი ადამიანი აღმოჩნდა: ახლად შესყიდული მცირეწლოვანი ყმები იოსები და სელინი მან ერთმანეთს არ დააშორა და თავის სახლში დატოვა.

ეს ის პერიოდი იყო ეგვიპტეში, როდესაც ალბანეთის კორპუსის სარდალმა მეჰმედ (მაჰომედ) ალიმ ხელთ იგდო ეგვიპტის მართვა-გამგეობა და სულთანის თანხმობით მიიღო ეგვიპტის რაცვლობა, მოსპო მამელუკები (1811 წ.), ვერაგულად და დაუნდობლად დახოცა თავისი მოწინააღმდეგენი, კონსერვატულად განწყობილი 500 ბეი² და შეუღდა თვალსაჩინო რეფორმების გატარებას ეგვიპტეში.

ჯერ კიდევ XVIII საუკ. ბოლოს ნაპოლეონ I-ის თაოსნობით ფრანგების სამხედრო ექსპედიციის შედეგად ეგვიპტეში ვაძლიერდა კაპიტალისტური ურთიერთობა. მაშინ ფრანგულმა კაპიტალმა შესძლო ხელთ ეგდო მხოლოდ ეგვიპტის ვაჭრულ-მეცხეული ზედაფენა, ხოლო ფეოდალური ურთიერთობა ხელუხლებელი დარჩა. ამგვარად არსებულ ნატურალურ დაბეგვრას დაემატა კაპიტალისტური ექსპლოატაცია. კაპიტალისტური ზედაფენა ითვისებდა აგრეთვე ევროპულ ცივილიზაციას, რასაც შესამჩნევად შეუწყო ხელი ფრანგების ექსპედიციამ. ფრანგებმა ეგვიპტეში გახსნეს ინსტიტუტი, მოახდინეს სამართლისა და ადმინისტრაციული სისტემის რეორგანიზაცია,

¹ ცნობები მირახორ-მაჰომედ-ალას ქონებრივი მდგომარეობის შესახებ ამოღებულია ი. წილოსნის სხვადასხვა წერილებიდან და საგანმარტებო ბარათებიდან, რომელთაც იგი სწერდა კონსტანტინოპოლში ოუსეთის ელჩს 1838—1839 წლებში. (იხ. დანართი № 2).

² XIX საუკ. დასაწყისში ეგვიპტეში (კაიროში) კონსერვატულად განწყობილი საზოგადოების ნაწილი სასტიკად ებრძოდა ახალი რეფორმების გატარებას, რომელთა ინიციატორი და სულის ჩამდგმელი მაჰომედ-ალი ფაშა იყო. კონსერვატულად განწყობილმა ელემენტმა გადასწყვიტა კიდევ მაჰომედ-ალი ფაშას ჩამოგდება. პასუხად ამისა. მაჰომედ-ალიმ, რომელიც ამ ხანში უკვე განმტკიცდა ეგვიპტეში და თურქეთისგან ზურგმომავრებული შეიქნა, კონსერვატული პარტიის მეთაურებისა და ყველაზე აქტიური წევრების ფიზიკური მოსპობა გადასწყვიტა, რაც მან სწრაფად განახორციელა კიდევ. ამგვარად მოსპო მან თავისი პოლიტიკური მტრები.

შეუდგნენ საინჟინერო-ტექნიკურ საკლევო ღონისძიებათა ჩატარებას, არქეოლოგიურ დაზვერვით სამუშაოებს, რამაც საფუძველი ჩაუყარა ახალ მეცნიერებას—ეგვიპტოლოგიას.

მეჭმედ-ალი-ფაშამ (ანუ ჰაჯი-მაჰომედ-ალი-ფაშამ) განიზრახა ეგვიპტის გადაქცევა ძლიერ და ოსმალეთისაგან დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ, რისთვისაც გადასწყვიტა ევროპელების გამოყენება და ევროპის კულტურის დანერგვა თავის ქვეყანაში. მან სულ მოკლე ხანში ჩაატარა ეგვიპტის ჯარის რეორგანიზაცია და შექმნა 160 ათასი კაცისაგან შემდგარი ევროპულად გაწვრთნილი ლაშქარი. შეუდგა ფინანსიური სისტემის გარდაქმნას და დიდი ტექნიკური სამუშაოების ჩატარებას (საარხო მშენებლობა, სამელიორაციო სისტემის მოწყობა), შემოიღო სოფლის მეურნეობის ახალი დარგები, კერძოდ ამერიკული წესით ბამბის მოშენება¹, აღადგინა მევენახეობა-მელენეობა, დააარსა ევროპული ტიპის სკოლები, შეუდგა ახალგაზრდობის აღზრდას ევროპის სასწავლებლებში, სადაც აღუნდა სასულმწიფო ხარჯზე ახალგაზრდობას (1813—1830 წ. წ.).

სწორედ ამ პერიოდში მოხდნენ ეგვიპტეში საქართველოდან მოტაცებულნი იოსებ წილოსანი და სელიმი.

ბავშვებმა თავიანთი სანდომიანი გარეგნობით, ქცევით, ზრდილობით, თავაზიანობით მიიპყრეს მირაზორ-ალას ყურადღება. გან-

¹ აჯი-მაჰომედ-ალი-ფაშა (1769—1849) საბოლოოდ განმტკიცდა ეგვიპტეში და ხონტქრის ნაცვლობა მიიღო 1812 წელს. მისი მმართველობის დროს მრეწველობაზე მონოპოლია გამოცხადდა. 1813 წელს მისი წინადადებით გატარდა მიწის რეფორმა, რომლის მიხედვით თითოეულ ფელახს (გლეხს, მიწის მუშას) გადაეცა იჯარის წესით სამი-ათხი ფედანი (მიწის ზომა—ჰექტარის 0,4 რაოდენობით) დასამუშავებლად. ძირითადი მიხანი რეფორმისა იყო ფეოდალური წესწყობილების განმტკიცება. მიწის ფაქტურა მუშა ეკონომიურად დამოკიდებული გახდა თავის მბრძანებლისაგან (სახელმწიფოსაგან) და შრომობდა მისი ხაზინისათვის. სოფ. მეურნეობაში ახალი დარგები იყო შემოღებული, მაგ. ბამბის მოშენება. ბამბა მანამდე მხოლოდ ველურად იზრდებოდა. 1821 წლიდან მ. ალი-ფაშას ბრძანებით შეუდგნენ ამ სამრეწველო მნიშვნელობის მცენარის კულტურულ მოშენებას კაიროს მიდამოებში. ცდამ საუკეთესო ნაყოფი გამოიღო და ბამბისათვის მიწის ნაკვეთები გაფართოვდა: 1824—25 წ. წ. ეგვიპტიდან უკვე დაიწყო ბამბის ექსპორტი.

მევენახეობა-მელენეობა ეგვიპტეში ერთ დროს განთქმული იყო, მაგრამ არაბების ბატონობის შემდეგ სოფლის მეურნეობის ეს დარგი, ყურანის ძალით, აკრძალეს. მ. ალი-ფაშა შეეცადა იგი აღედგინა, მაგრამ ცდა მხოლოდ ნაწილობრივად განხორციელდა. ამ დარგმა არ მოიკიდა ფეხი, მისი ინიციატორის მოლოდინის წინააღმდეგ.

საკუთრებით კი იპყრობდა ყურადღებას იოსებ წილოსანი. პატარა ხანს შემდეგ მირახორ-ალამ გადასწყვეტა იოსების თავის სასიძოდ გამოცხადება. იოსები მან დანიშნა თავის პატარა ქალიშვილზე სეთი-ზეინაბზე და აღუთქვა მათ ცოლქმრობა, როდესაც სრულწლოვანებას მიაღწევდნენ.

ამ დღიდან დაიწყო ბავშვების ცხოვრებაში ახალი პერიოდი. მირახორ-ალამ შეუდგა იოსების და მისი ტოლ-ამხანაგის სათანადო აღზრდას. ვფიქრობთ, რომ ამავდროოდან ორივე ბავშვი შაჰმადიანობის სარწმუნეობაზე მოაქცია და სახელებიც შეუცვალა. იოსებ წილოსანს დაერქვა ალი-ამედი, მეგრულ ბავშვს კი—სელიმი¹.

მათ მიუჩინეს მასწავლებლებად ვინმე ჰასან-ალანი-ეფენდი და (ანაკოც) თოფალ-საალიგ-ეფენდი, რომლებმაც დააწყებინეს სწავლა არაბული და თურქული ენებისა, მართლწერისა და ალყურანისა. შედარებით მოკლე დროის განმავლობაში (4--5 წელიწადში) ალი-ამიდიმ სწავლის და ათვისების დიდი უნარი გამოიჩინა. შეისწავლა ენები, მართლწერა და ალყურანი და დაიწახურა რა ხოთათის დიპლომაში, ეფენდის წოდება მიიღო.

¹ სელიმი ანუ ჰასან-სელიმი, ქართველი, მოტაცებული იყო ი. წილოსანთან ერთად 1812 წელს სამეგრელოდან. ფოთიდან კაირომდე ბავშვებმა ერთად იმგზავრეს და შემდეგშიც (ეგვიპტესა და ევროპაშიც) არ დაშორებინან ერთმანეთს. ი. წილოსანი ჰასან-სელიმის სადაჟურობას და ნამდვილ ვინაობას არსად არ იძლევა, ჩვენი აზრით, ეს აიხსნება იმით, რომ მას უხერხულად მიაჩნია ამხანაგის გაცემა. მის შესახებ მოკლე ცნობას იძლევა ი. წილოსანი ერთ არხაში და თავის წერილში სელიმისადმი: „ამგვარად, გთხოვ ჩემო ძვირფასო მეგობარო, ამ წერილის მიღებისთანავე იმწამსვე მიპასუხო ანალი ამბავი შენს შესახებ, რომ მომეტეს საშუალება გაცნობო შენი დედ-მამისა და მახლობლების ამბავი“-ო. აქედან ნათლად ჩანს, რომ წილოსანმა არა თუ მისი ვინაობა და სადაჟურობა იცოდა, არამედ დედ-მამის და მახლობლებსაც იცნობდა (იხ. დან. № 1,2).

შემდეგში სელიმი ეგვიპტეში დარჩა და წარსული საუკუნის 40 წლებში გენერალური შტაბის უფროსად იყო, რის შესახებ ცნობას თვით ი. წილოსანი იძლევა: *Проданный же вместе со мною по прозванию Селим-Мифенди находится ныне в Египте при Гавани Булаки в доме умершего Исмаил-Паши начальником генерального Штаба.*

(ი. წილოსნის პატაკი რუსეთის მთავრობისადმი 1839 წ.)

მაგრამ მეორე ცნობით კი სელიმ-ეფენდი ეგვიპტის მთავარ დაწესებულებათა მიმოწერაში 1840 წელს იხსენიება, როგორც ადიუტანტი (ანუ მუავენი) უცხო ენების სკოლისა (იხ. დანართი № 9).

ამგვარად ალი-ამედი გახდა ალი-ამედი-ეფენდი, ხოლო მისმა ამხანაგმა სელიმმა ეფენდის წოდება უფრო მოგვიანებით დაიმსახურა და გახდა სელიმ-ეფენდი (ზოგან წილოსანი მას ჰასან-სელიმად იხსენიებს).

ეს, როგორც საბუთებიდან ჩანს, უნდა მომხდარიყო 1817—1818 წ-ში, რადგანაც სწორედ ამ წელს (1818 წ.) სწავლის დამთავრებისთანავე ალი-ამედი-ეფენდი მისმა სასიმაპრომ გაამწესა თავის ხაზინადრად. ამავე წელს მირახორ-ალან განსაკუთრებული სიგლით ალი-ამედი-ეფენდი და სელიმ-ეფენდი მონობიდან გაანთავისუფლა და ანდერძიც კი დასწერა, რომლის ძალით მთელი უძრავ-მოდრავი ქონება მისი ქალიშვილის სეთ ზეინაბის სიკვდილის შემთხვევაში ალი-ამედი-ეფენდის და სელიმ-ეფენდის უნდა დარჩენოდათ სრულ საკუთრებად.

ეს წერილობითი ანდერძი მირახორ-მაჰომედ-ალამ მეჭქემეს (გამგეობას) დაადასტურებინა 1818—1823 წლებში¹.

1821 წელს მეჭქემე-ალი-ფაშამ ალი-ამედი და სელიმ-ეფენდი მიიწვია თავის სასახლეში და წინადადება მისცა მათ სამხედრო განათლება მიეღოთ, რისთვისაც გაამწესა ისინი კასრი-აინეს სამხედრო სასწავლებელში².

1823 წელს მათ ეს სასწავლებელი დაამთავრეს და მიიღეს ოფიცრის პირველი ჩინი. ამ დროიდან ალი-ამედი-ეფენდი და სელიმ-ეფენდი ეგვიპტის ლაშქრის კადრის ოფიცრები გახდნენ და მეჭქემე-ალი-ფაშას უშუალო განკარგულებაში გადავიდნენ. მაგრამ ვინაიდან ეგვიპტის ფაშამ შეატყო ორ ქართველს სწავლის დიდი უნარი და მისწრაფება, გადასწყვიტა მათთვის ევროპული განათლება მიეცა. ამ პერიოდში გაცხოველებული იყო ეგვიპტის სახელმწიფოებრივი მმართვეა-გამგეობის, კერძოდ ეგვიპტის ლაშქრის გარდაქმნის საქმე და ამ საქმეში მას ახალგაზრდა, ევროპულად გაწვრთნილი ძალები ესაჭიროებოდა. ალბათ ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ სამხედრო სასწავლებლას დამთავრების შემდეგ იმავე მეჭქემე-ალიმ ორივეს იტალიური ენის შესწავლა დააწყებინა³.

¹ წერილობითი ანდერძის ტექსტი (დედანი) „მეჭქემეს“ და უკანასკნელის დადგენილების დედანი, წილოსნის ცნობით. ინაებოდა ეგვიპტის არქივში ქალკაიროში და შესაძლებელია მოიძებნოს 1818—23 წ. წ. საქმეებში.

² წილოსნის სამს. სიაში 1873 წ. გრაფაში—Где воспитывался—შეტანილია შემდეგი: „Окончил курс наук в военной школе Касри-йне и вышущен с чином поручика“. (დანართი № 7).

³ წილოსნის საბუთებში მოიპოვება ამის შესახებ შემდეგი ცნობა (თარგმ-

იტალიური ენის შესწავლისას 1825—26 წწ. ალი-ამედი და პასან-სელიმი, ფაშას ბრძანებით, წარიგზავნენ სახელმწიფო ხარჯზე ევროპის დიდ კულტურულ ცენტრში—პარიზში საერთო საშუალო და უმაღლესი განათლების მისაღებად¹.

მაგრამ უმაღლესი სასწავლებელში მიბარებამდე ალი-ამედის და სელიმს უნდა მიეღოთ საერთო (სამხედრო) განათლება, რაც მათ არ ჰქონდათ მიღებული ეგვიპტეში. ამის გამო პარიზში ჩასვლისას ალი-ამედი და სელიმ-ეფენდი მიაბარეს საერთო ცოდნის ასამაღლებლად, აგრეთვე ფრანგული ენის, ლიტერატურის და სხვა საგნების შესასწავლად ბურბონთა კოლეგიურ სასწავლებელში და „ბუამო“-ს პანსიონში². ამ სასწავლებელში მათ გაიარეს აგრეთვე აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორია და ლიტერატურაც. რამდენიმე წლის შემდეგ მათ ეს სასწავლებელი წარმატებით დაამთავრეს და მოემზადნენ უმაღლესი სასწავლებლებში შესასვლელად; ალი-ამედისთან და სელიმთან ერთად კოლეგიური სასწავლებელი დაამთავრეს ეგვიპტიდან მივლინებულმა სხვა ახალგაზრდებმაც, რაც ჩანს ეგვიპტის ფაშის ბრძანებიდან, რომელიც იქ წარგზავნილ ახალგაზრდობას მიუვიდა. მათ ევალბოდათ შეექმნათ სამ-სამ, ოთხ-ოთხ კაცისაგან შემდგარი ჯგუფები და ამოერჩიათ სათანადო დარგები უმაღლესი განათლების მისაღებად³.

ნილია თურქულიდან წილოსნის მიერ): „в 1823 году вышереченный Магомет-Али-паша взял меня с товарищем моим Гасэн-Селим-эфенди [от господина нашего и отдал для обучения италянскому языку“.

¹ იხ. წილოსნის მოხსენებითი ბარათი 1839 წ. № 3 და მისი სამსახურის ნუსხა გვ. 1, 1873 წლის.

² წილოსნის ერთ ცნობაში მოხსენებულია შემდეგი—„ორი წლის შემდეგ მან (მეჰომედ-ალი-ფაშამ)—გაგვგზავნა სელიმ-ეფენდისთან ერთად პარიზში თანაბრად (равномерно) სხვადასხვა მეცნიერებათა შესასწავლად“—ო. მეორე ცნობაში კი აღნიშნულია: „აღვიბარდენ ეგვიპტეში და დავამთავრე სამხედრო სწავლების კურსი—კასრიაინეს სამხედრო სკოლაში და გამოშვებული ვიქენი პორუჩიკის ჩინით, შედგომად ამისა ვსწავლობდი სხვადასხვა მეცნიერებას პარიზში ბურბონთა კოლეგიურ სასწავლებელში და „ბუამო“-ს პანსიონში“.

³ ი. წილოსანი ამ საკითხზე შემდეგ ცნობას იძლევა:

„Окончив там учение (огуლისხმება პარიზის კოლეგიური სასწავლებელი და ბუამოს პანსიონი) французского языка и преподаваемых наук, получили мы новое приказание от отославшего нас Магомет-Али Паши, чтобы три или четыре человека, сделавшись товарищами, образовали себя в других высших науках по охоте и желанию своему“.

ამ ბრძანების მიხედვით ყველამ შეარჩია ის დარგები, ვისაც რა მოსწონდა; ალი-ამედიმ გადასწყვიტა სამხატვრო დარგის შესწავლა და ამ მიმართულებით უმაღლესი სკოლის გავლა ისურვა, ვინაიდან, როგორც თავთონ აღნიშნავს, დიდი სურვილი ჰქონდა ფერწერის შესწავლისა, რადგან ყოველთვის ხელოვნებისაკენ მიელტვოდა გული.

მაგრამ ერთია სურვილი და მეორეა შესაძლებლობა და მდგომარეობა. ის-ის იყო უკვე სამხატვრო დარგში სწავლა უნდა დაეწყო ალი-ამედის, რომ მაჰომედ-ალი ფაშასაგან საგანგებო და პირადი ბრძანება მოუვიდა—ყოველ მიზეზს გარეშე, საინჟინერო საქმე შეისწავლეო. „გამომდინარე აქედან ყველა ჩემი ამხანაგი, —წერს ი. წილოსანი, — შეუდგა სწავლა-განათლებას თავისი სურვილის მიხედვით, ხოლო მე, მიუხედავად იმისა, რომ სურვილი მქონდა შევსულიყავი სამხატვრო დარგის სასწავლებელში, ამის საშუალება და ნებართვა არ მომეცა; ვინ ან რა იყო ამის მიზეზი, ჩემმა ამხანაგებმა კარგად იცოდნენ“-ო¹.

ამრიგად ალი-ამედი თავისი სურვილისა და მისწრაფების წინააღმდეგ იძულებული გახდა შესულიყო საინჟინერო სასწავლებელში, სადაც მან 4 წელიწადი დაჰყო და რომელიც დაამთავრა 1831/32 წელს².

საკმაოდ მომზადებულს თავის დარგში, განათლებულს, კულტურულს, ევროპული და აღმოსავლური ენების საუკეთესო მცოდნეს ალი-ამედი-ეფენდის დიდი მომავალი ელოდა ეგვიპტეში დაბრუნებისას. მაგრამ პარიზში ხანგრძლივმა ცხოვრებამ, აღმოსავლეთის ისტორიის, კერძოდ აღმოსავლური ლიტერატურის ისტორიის შესწავლამ, ამხანაგების (ჩვენი აზრით, იქ სხვა ქართველებიც იყვნენ ეგვიპტიდან და ოსმალეთიდან) წრემ დიდი გარდატეხა მოახდინა მის სულიერ განწყობაზე და გაულეგია მანამდე გაურკვეველი გრძნობები სამშობლოში დაბრუნებისა. ამას დაემატა კიდევ ერთი, სრულიად მოულოდნელი შემთხვევა, რომელიც ალი-ამედიმ მოიმიზეზა სამშობლოს სასარგებლოდ; ეს იყო მისი სასიამოვნო და ყოფილი მებატონის მირახორ აღა-კაპუჯი-ბაშის უეცარი გარდაცვა-

¹ ი. წილოსნის განმარტებითი ბარათი რუსეთის მთავრობისადმი 1839 წ.

² როგორც ეტყობა, ი. წილოსანი პარიზში ყოფნის დროს გაეცნო და დაუახლოვდა ცნობილ ისტორიკოსს მარი ბროსეს, რომელთანაც საქართველოში დაბრუნების შემდეგ მას მიმოწერა უნდა ჰქონოდა, რამდენადაც შეიძლება ვიფიქროთ პლ. იოსელიანის წერილებიდან მარი ბროსესადმი.

ლება კაიროში. რის შესახები ცნობა მიიღო პარიზში. ამ ამბავმა დიდ აღშფოთება ალი-ამედის: „არა თუ ეგვიპტეში დაბრუნება არ მომეგონება—წერს წილოსანი,—არამედ თვალეში სინათლე დამიბნელება, რადგან მე იმ კაცს, როგორც ჩემს აღმზრდელს, პატივს ვცემდი, მე ის მიყვარდა“—ო.

მირახორ-ალას სიკვდილის შემდეგ ალი-ამედი-ეფენდის ეგვიპტეში აღარათფერი იზიდავდა. ადამიანი, რომლის ხათრი და მორიდება ჰქონდა, მოუკვდა, ხოლო საცოლვე სეთ-ზეინაბი, რომელსაც იგი ბავშვობიდან შეეზარდა, უფრო ეცოდებოდა, რომ ის იქაურ ადათ-ჩვევებზე იყო გადაყოლილი, ვიდრე ხიზლაედა; ის დიდი ქონებაც, რომლის მფლობელი უნდა გამხდარიყო სეთ-ზეინაბის შერთვით, ალი-ამედის ახალგაზრდა გულს არ იტაცებდა...

ამ დროისათვის იგი საკმაოდ ნაცადი იყო ცხოვრებაში, მან ბავშვობიდანვე მრავალი ტანჯვა-ვაება გამოიარა და უკვე ცხოვრების გზაც გაიკაფა, მაშასადამე, მას ადვილად შეეძლო დაჰკვირვებოდა განვლილსაც, აწმყოსაც და დაესახა მომავალი ცხოვრების პერსპექტივაც. ასეც მოიქცა. მას არ ჰქონდა დაფიწყებული თავისი ბავშვობა, დედ-მამის სახლში ცხოვრება სამშობლოში, ვერაგული მოტაცება და გაყიდვა უცხო ქვეყანაში, ტანჯვა-ვაება მონად გაყიდვის დროს, გამუსლიმანება და თავისებურ და მკაცრ პირობებში აღზრდა ეგვიპტეში, სადაც მან გაატარა ბავშვობის, ყრმობის და ახალგაზრდობის წლები და მის წინაშე წამოიჭრა დილემა: მომავალი ცხოვრება სამშობლო ქვეყანაში-მდგომარეობის გამოურკვეველად, თუ მატერიალურად უზრუნველყოფილი, მდინარული ცხოვრება და გარკვეული კარიერა უცხოეთში—ეგვიპტეში?

ამ დიამეტრალურად საწინააღმდეგო ორ გრძნობას შორის სამშობლოს სიყვარულმა და ერთგულებამ დასძლია და ალი-ამედი-ეფენდიმ გადასწყვიტა საქართველოში დაბრუნება.

მაგრამ თავისი გადაწყვეტილება აღის ჯერჯერობით საიდუმლოდ უნდა შეენახა, არც ერთს ეგვიპტელ ახალგაზრდას არ უნდა გაეგო ეს ამბავი, თორემ შესაძლებელია მას ძვირად დასჯდომოდა თავისი გადაწყვეტილება.

საიდუმლოება მან მხოლოდ თავის გულითად მეგობარს სელიმ-ეფენდის გაუმხილა.

ეს იყო მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიანი წლები (1832 წ.), ე. ი. ის პერიოდი, როდესაც რუსეთმა ოსმალეთთან ზავი შეჰკრა (ადრიანოპოლის—1829 წ. და ყაინეს—1831 წ.) და ხელშეკრულება დასდო, რომლის ძალითაც რუსეთის ქვეშევრდომებს, ოდესმე სამშობლოდან

გატაცებულებს, ტყვეებად გაყიდულებს ან სამხედრო ტყვეებად წაყვანილებს ნება ეძლეოდათ თავისი უძრავ-მოძრავი ქონება გაეყიდათ (თურქეთსა ან ეგვიპტეში) და სამშობლოში წასულიყვნენ. ალი-ამედის და ჰასან-სელიმს გაგონილი ჰქონდათ, რომ საქართველოს ყველა პროვინცია და კერძოდ გურია-სამეგრელო შეუერთდნენ რუსეთს და რომ ქართველები რუსეთის ქვეშევრდომებად გახდნენ.

ალი-ამედიმ აღარ სდია თავის უძრავ-მოძრავი ქონების საკითხს, მიატოვა პარიზი და სტამბოლისაკენ (კონსტანტინოპოლისაკენ) გამოაშურა.

როგორი მგზავრობა მოუხდა მას ან რა საშუალებით წამოვიდა, ამის შესახებ არა ვიცით რა, ვიცით საბუთებიდან მარტო ის, რომ კონსტანტინოპოლში ჩამოსვლისას 1832 წელს¹ იგი გამოეცხადა რუსეთის საიმპერიო დესპანს გრაფ მედემს და თავისი ვინაობა — სადაურობა გააცნო. დესპანი დაინტერესდა ალი-ამედის პიროვნებით, მისი თავგადასავლია და ყურადღებითაც მოეპყრო მას.

მალე ალი-ამედი-ეფენდის ფიცი დაადებინეს სადესპანოში რუსეთის ქვეშევრდომობაზე და რუსეთის იმპერატორის ნიკოლოზ პირველის ერთგულებაზე. ყურადღების ღირსია ის ვარემოება, რომ სადესპანოში მან ფიცი დასდო მუსლიმანური სარწმუნოების წესების დაცვით და ყურანზედაც დაიფიცა². (მიუხედავად იმისა, რომ იგი თავის სამსახურებრივ ბარათში სარწმუნოებად — მართლმადიდებელს აღნიშნავს).

მოკლე ხანში ალი-ამედი-ეფენდიმ აღიდგინა თავისი ნამდვილი სახელი და გვარი (იოსებ წილოსანი) და დესპანის სამიჯლინებო ქალღმერთით გამოემგზავრა კონსტანტინოპოლიდან თავის სამშობლოში — საქართველოში მთავარსარდლის (გენერალ-ანშეფის) ბარონ როზენის

¹ ზუსტად თვე გამოურკვეველია. მაგრამ თუ იმას გავითვალისწინებთ, რომ ალი-ამედის საქართველოში დაბრუნების ნებართვა მეფისგან მოუვიდა დესპანის შუამდგომლობის საფუძველზე და რომ კონსტანტინოპოლიდან ს.-პეტერბურგამდე შუამდგომლობას და იქიდან პასუხის მიღებას მოუნდებოდა არა ნაკლებ 3—4 თვისა და იმასაც, რომ წილოსანი მხოლოდ 2. XI მიიღეს სამსახურში. ვგონებთ, რომ იგი პარიზიდან კონსტანტინოპოლში ჩავიდა მაისის ან ივნისის თვეში.

² ფიცის ტექსტი, შედგენილი ფრანგულ და არაბულ ენებზე და გადაწერილი თვით იოსებ წილოსნის (ალი-ამედის) მიერ სადესპანოში, ერთის ამ შრომას (ფოტოგრაფირებული) სხვით).

ვანკარგულებაში—გამოსაყენებლად სათანადო ადგილზე¹.

ამგვარად დამთავრდა იოსებ წილოსნის ცხოვრების მეორე პერიოდი, ე. ი. უცხოეთის მონობაში ყოფნა და დაიწყო მისი ცხოვრება და შოღვაწეობა სამშოლო ქვეყანაში.

IV

იოსებ წილოსანი სამშობლოში ჩამოვიდა, გადმოცემით მან მშობლიურ სოფელ ლანჩხუთს მიაკითხა, სადაც თავისი დედ-მამა და უახლოესი ნათესავები ეგულებოდა. მაგრამ ამ დროისათვის მისი დედ-მამა უკვე დახოცილიყო.

იოსები თბილისისაკენ გაპოეშურა და ჩამოსვლისთანავე, კონსტანტინოპოლის სადესპანოდან მიღებული სათანადო საბუთებით ხელში გამოეცხადა საქართველოში მთავარსარდალს გენერალ როზენს. მან მიიღო წილოსანი და 2 ნოემბერს 1832 წელს გაამწესა იგი თავის კანცელარიაში მთარგმნელად, ხოლო ეგვიპტესა და პარიზში მიღებული სამხედრო განათლება და საინჟინერო სპეციალობა მხედველობაში არ იყო მიღებული და ამიტომ ი. წილოსანი უჩინოდ დანიშნეს. „Определен тогда же главнокомандующим в Грузии в звании письменного переводчика 1832 года ноября 2 числа.“

მხოლოდ წლინახევრის სამსახურის შემდეგ ბარონ როზენის შუამდგომლობისა და დახასიათების საფუძველზე მას მისცეს ოფიცრის პირველი ჩინი—პრაპორშჩიკისა, რაზედაც სპეციალური ბრძანება გამოცა: „Произведен в прапорщики тысяча восемьсот тридцать четвертого года июня восемнадцатого дня с оставлением при генерал-адъютанте бароне Розене 1834 Июня 14.“

იმავე წელს იოსებ წილოსანი ჩარიცხეს კავალერიაში და დაუნიშნეს მას ჯამაგირი 150 ჩერვონეცის რაოდენობით წელიწადში. 1837 წელს წილოსანმა მიიღო სამხედრო წარმატება—პორუჩიკის ჩინი და ჩაირიცხა კავკასიის ცალკე კორპუსის შემადგენლობაში,

¹ იოსებ წილოსნის ნამსახურობის სრულ სიაში—Полный послужной список—ამ საკითხზე შემდეგი ცნობა მოიხვეჭება: „Когда возвратился, явился в Константинополь к посланнику нашему и по высочайшему повелению прислан в Тифлис для употребления на службу по способностям 1832 ноября 2“.

ხოლო ამავე წელს აპრილიდან იგი ომში იყო გაწვეული წებელდასა¹ და ადღერის კონცხის დასაპყრობად.

ეს ფაქტი შემდეგნაირად არის ჩაწერილი წილოსნის ნამს. სიაში:

„В походах и делах находился против горцев: в 1837 году с 14 апреля по 11 ноября в экспедиции для покорения Цебельды и для занятия мыса Адлера (Константиновского) и возведения на онном укрепления, 30 апреля в движении от Сухум-Кале к Цебельде и 3 мая при занятии подошвы горы Агши, в перестрелке и прогнании цебельдинцев на вершину означенной горы, 5-го в перестрелке с цебельдинцами с горы Агши, 10-го в перестрелке с неприятелями, при выборе пастбищных мест; 11-го в перестрелке и выбитии цебельдинцев из завалов и укреплений 4 аулов в окрестностях деревни Антипирь и 17-го в перестрелке с цебельдинцами и при открытии мест удобных для водопоя; с 2 по 17 июня в десанте отряда; 7-го при десанте войск на мыс Адлер и занятии онного под сильным неприятельским огнем, продолжавшимся во весь день, 9-го в отражении атаки горцев, произведенной на левом фланге аванпостов прикрывавших лагерь и при прогнании неприятеля на левом берегу р. Музолит артиллериею с берега Аякс и в то же время при поражении неприятеля, собранного против левого фланга и центра переловой цепи огнем артиллерии и ружейным, причем перестрелка продолжалась до вечера. 12, 14 и 15-го в перестрелке с горцами цепи, прикрывавшей лагерь 837 г. ноября 11 дня“.

ამ ომის დამთავრების შემდეგ თბილისში დაბრუნებისას ი. წილოსანმა დააპირა ცოლის შერთვა. მაგრამ, როგორც უტუბა, მატერიალურად შევიწროებული მდგომარეობა მას უშლიდა ხელს ამ ნაბიჯის გადადგმაში. ჯამაგირი, რომელიც მას სამსახურიდან ეძლეოდა, ვერ დააკმაყოფილებდა ოჯახის მოთხოვნილებებს ხოლო სხვა ქონება ან შემოსავალი მას არ ჭააჩნდა.

¹ წებელდას (ანუ ცაბალს) ჰგოლობდა იმ დროს ფეოდალი მოსოუსტ მარშანი, როგორც ამ მზარის მთავარი. 1837 წელს რუსეთის მთ. სარდლ. საქართველოში გენერ. როზენის ექსპედიციის შედეგად წაბალდის მფლობელმა მოსოუსტ მარშანიამ რუსეთს მორჩილება გამოუცხადა. მიუხედავად ამისა, ამის შემდეგაც წაბალი, მხოლოდ პატარა ხანს, დარჩა მარშანიას სამფლობელოდ (იხ. КК 1868 წ. გვ. 390).

სწორედ ამ პერიოდში მან დაუწყო დავა ეგვიპტის მთავრობას და სამღვდლოებას იმ მემკვიდრეობის შესახებ, რომელიც მას, როგორც მონობიდან განთავისუფლებულს, ეკუთვნოდა მისი ყ. მებატონის კაბიჯი-ბაში მირახორ-ალას ანდერძის თანახმად. როგორც ჩანს, წილოსნის ასეთი ნაბიჯი გამოწვეული იყო იმ გარემოებით, რომ მის მიერ მიღებულ ცნობით მირახორ-ალას ქალიშვილი სეთ-ზეინაბი (ალი-ამედის ყ. საცოლე), ი. წილოსნის სამშობლოში გაქცევის შემდეგ, ვაზხოვილა ვილაც ეგვიპტელზე, რომელსაც იგი მოუკლავს (დაუხრჩვია) და რადგანაც სეთ-ზეინაბს შვილები არ დარჩენია, მთელი უძრავ-მოძრავი ქონება, ანდერძის თანახმად, განთავისუფლებული მონების ალი-ამედი-ეფენდის და სელიმ-ეფენდის ხელში უნდა გადასულიყო.

1839 წელს წილოსანმა ამ საკითხის შესახებ მიმართა თავის ამხანაგს სელიმს მეგობრული წერილით და ამავე დროს რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს თხოვნით, რათა მას შუამავლობა ეკისრა ეგვიპტის მთავრობასთან მისი მემკვიდრეობის მიღების საკითხში. მაგრამ არც ჰასან-სელიმისაგან და არც ეგვიპტის მთავრობისაგან მას პასუხი არ მოსვლია. ამიტომ 1839 წლის 24 ივნისს მან განმეორებით გაუგზავნა ოფიციალური არზა კაიროში ეგვიპტის მთავრობას და აგრეთვე მეგობრული წერილი სელიმ-ეფენდის¹.

საყურადღებოა არზის ტონი და აღმოსავლური ხერხები, ხმარებული წილოსნის მიერ. წილოსანი ცდილობს ეგვიპტის ფაშას ხოტბა შეასხას ისე, რომ ამავე დროს არ იყოს შებღალული რუსეთის მთავრობის ავტორიტეტი. ზგი აღწერს და ამართლებს რა რუსეთში თავისი წამოსვლის მიზეზებს, ამავე დროს „მადლობელია ეგვიპტის მთავრობისა იმ ყურადღებისა და სათნოებისათვის“, რომელიც მის მიმართ გამოიჩინა ფაშამ.

...„მე გავიგე:—სწერს წილოსანი—რომ ორმა უდიდესმა სახელმწიფომ—რუსეთმა და ოსმალეთმა პირობა დასდეს, რომლის მიხედვით ოსმალეთიდან წასულ რუსეთის ქვეშევრდომებს აქვთ უფლება, დატოვონ რა ოსმალეთში თავიანთი ქონება, გააჩირონ იგი და განაღებულნი თანხებით ისარგებლონ, რის განსახორციელებლად პირველად დაწესდა 18 თვის ვადა; მივიჩინე რა ეს მდგომარეობა ჩემთვის პირადად ხელსაყრელ საშუალებად და არ მსურდა რა პარიზში დარჩენა, რათა ეგვიპტის ფაშის ნამუსი არ ყოფილიყო გა-

¹ იხ. დანართები №№ 1, 2,

კიბნული და შებღალული, საუკეთესოდ ვცანი ჩემს სამშობლოში დაბრუნება და ხელმწიფე იმპერატორის სამსახურში¹ შესვლა, რაც შევასრულე კიდევ; ვთვლი ამ ჩემს მოქმედებას გამომდინარედ ზემოაღნიშნულ სახელმწიფოთა შორის დადებულ პირობიდან, მასთან ეგვიპტის ფაშისათვის არაუსიამოვნოდ, არამედ, პირიქით, სასახელოდ, რომ მისი წყალობით და სათნოებით ერთ-ერთი გაბედნიერებულთაკანი ამჟამად საქართველოში იმყოფება და ამართლებს მის სულდილობის სახელს“.

ამავე არზაში ი. წილოსანი სწერს ეგვიპტის მთავრობას შემდეგს: „მუსლიმანური შარიატის კანონისა და ადათ-ჩვევების მიხედვით, არსად არც ერთს ისტორიაში არ არის იმისი მაგალითი, რომ ანდერძი გაუქმებულიყოს, განსაკუთრებით კი ისეთი, რომელიც დასტურებულია გამგეობის ანუ „მეჭქემეს“ მიერ, მით უფრო, რომ იგი შედგენილი იყო თვით ზემოხსენებულ კაბიჯი-ბაშის მიერ, რომელიც მრავალი წლის განმავლობაში კეთილსინდისიერად და ბეჯითად ემსახურებოდა ეგვიპტის ფაშას, რომელიც არასდროს არ დათანხმდება ამ ანდერძის დარღვევაზე“². ამავე დროს წილოსანი, ასაბუთებდა რა სამშობლოში დაბრუნების მიზეზს, სთხოვდა რუსეთის მთავრობას შუამდგომლობა აღედგინა ეგვიპტის მთავრობასთან, მირახორ-ალას ანდერძის მიხედვით, მერკვიდრეობის საფუძველზე, მისი კუთვნილი ქონება გაეყიდათ ადვილზე, ხოლო ფული მისთვის გადმოეგზავნათ, მით უფრო—სწერდა წილოსანი—რომ ამ ანდერძით კუთვნილი ქონება ეგვიპტის ფაშის განკარგულებით უკვე სრულად ჩაბარდა ჩემს ამხანაგს სელიმ-ეფენდის, კაბიჯი-ბაშის ქალიშვილის ზეინაბის სიკვდილის შემდეგ, რომელსაც მემკვიდრეები არ დარჩა“.

თავის ამხანაგს სელიმს ი. წილოსანი წერილობით თითქმის იმასვე სთხოვდა: „გაყიდე ან შენ თვითონ შეიძინე ჩემი კუთვნილი ქონების ნაწილი, გარდა ამისა, დღიდან მემკვიდრეობის ჩემზე დამ-

¹ იგულისხმება რუსეთის იმპერატორი ნიკოლოზ I.

² წილოსანი წინასწარვე სწერდა ამ შინაარსით არზას ეგვიპტის ფაშას, მიუხედავად იმისა, რომ ჯერ პასუხი არ მიეღო. პასუხი მას უფრო გვიან მოუვიდა, მაგრამ ჩვენ ეჭვი არ გვაპარება რომ წილოსანს ალბათ სიდიანვე ჰქონდა გაგებულება, რომ ეგვიპტის მთავრობა წინააღმდეგია მისცეს მას სამემკვიდრეო წილი. ამას ადასტურებს მიმოწერაც ეგვიპტის ოფიციალურ ორგანოებსა და მოლას შორის, რომელიც 1840 წელს გაიმართა კაიროში რუსეთის სადესპანოს მემკვიდრეობით, ალი-ამედო წილოსანისაგან სათანადო განცხადებათა და პროტესტების ნიღების შემდეგ მემკვიდრეობის საკითხზე (იხ. დანართი № 9).

ტიციებისა კუთვნილი თანხებიც ამ ფულებთან ერთად გადმომიგზავნე თბილისშიო“.

მაგრამ ეტყობა, მისმა ყოფილმა გულითაღმა მეგობარმა მას არა თუ კუთვნილი არ გადმოუგზავნა, არამედ ყველა მისი წერილი უპასუხოდ დასტოვა¹. მალე ეგვიპტის მთავრობამ, რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს, ხოლო ეგვიპტის მუსლიმანური სამღვდლოების წინამძღოლმა (მუფტიმ), თბილისის მუფტის მეშვეობით, უპასუხეს, რომ წილოსანს პრეტენზიაზე უარი ეთქვა იმის გამო, რომ იგი ვადუდგა ალყურანს და უღალატა სარწმუნოებას, რომელსაც იგი იზიარებდა ეგვიპტეში ყოფნის დროს. მართალია, —სწერდა მუფტი, მას, როგორც მონობიდან განთავისუფლებულს, ეფენდს კაპიკი-ბა-ში-მირახორ-აღას ანდერძით ეკუთვნოდა უძრავ-მოძრავი ქონება, რაც მექქემშიაც იყო დადასტურებული, მაგრამ რადგან იგი (წილოსანი) ყურანის რენეგატი გახდა, შარიატის მიხედვით, წყევლა-კრულვის ღირსია და ამიტომ ეკარგება უფლება მთელ ამ ქონების მიღებაზეო.

ასეთია მოკლედ ი. წილოსნის შემკვიდრობაზე დავის შედეგები.

ამ დროს წილოსნის მეგობარმა სელიმ-ეფენდემ ეგვიპტის სარდლობაში დიდ წარმატებებს მიაღწია: ამას ადასტურებს წილოსნის წერილობითი განმარტება წარდგენილი მის მიერ რუსეთის მთავრობისადმი სელიმ-ეფენდის ვინაობის საკითხზე, სადაც ის წერს: „ხოლო ჩემთან ერთად გაყიდული თანაშემამოღლე, სახელად სელიმ-ეფენდი, ამჟამად იმყოფება ეგვიპტეში გენერალური შტაბის უფროსად და ცხოვრობს ნავსადგურ ბულაყთან აწ განსვენებული ის-მამილ ფაშას სახლში-ო“.²

40-იან წლების დასაწყისში (1840—41 წწ.) წილოსანი ოჯახს მოეკიდა: მან ცოლად შეირთო სომეხ დეკანოზის ნიკოლოზ იზმიროვის ქალი ეფემია, თბილისში მცხოვრები და საკმაო ქონების ბატრონი³. ასე შეიქმნა იოსებ წილოსანი თბილისის მკვიდრი.

¹ ვგონებთ, რომ სელიმ ჯერ ერთი არ ჰქონდა საშუალება, მეორე ისიც, რომ ვერა ბედავდა წილოსნისათვის პასუხის გაცემას, ვინაიდან წილოსანს ეგვიპტეში ყურანის მოღალატედ სთვლიდნენ და აკრუთვე, ჩანს, არც ქონების დანაწილება ეჭაშნაეობოდა (სელიმ-ეფენდის განმარტება, წარდგენილი ეგვიპტის უხენავს საბჭოსადმი 1840 წელს ი. წილოსნის პრეტენზიის გამო შემკვიდრობის თაობაზე — დანართი № 9)

² ი. წილოსნის განმარტება 1839 წ. 24 ივნისისა.

³ წილოსნის პატაკი მთავარ სამორიგეოსადმი 20/VI 1863 წ. № 51 (იხ. დანართი № 6)

ამავე პერიოდში წილოსანმა სცადა კომერციული საქმეების დაწყება—მოილაპარაკებდა სამხედრო მშენებლობაზე, მაგრამ, როგორც ეტყობა, ეს ნაბიჯი ჩე-

V

ეს ის პერიოდი იყო საქართველოში, როდესაც მეფის პოლიტიკა ოდნავ შეიცვალა. შემოღებულ იქნა მთავარმართებელთა ინსტიტუტის ნაცვლად მეფისნაცვლობა (1844—45 წ. წ.) და ამ თანამდებობაზე დაინიშნა ცნობილი მიხეილ სვიმონის ძე ვორონცოვი, დაიწყო სავაჭრო კაპიტალის განმტკიცება და სამრეწველო კაპიტალის ჩასახვა. სავაჭრო კაპიტალი და წვერილი ბურჟუაზია იმ დროს უკვე უმთავრეს როლს თამაშობდა თბილისის ცხოვრებაში. ამ პერიოდშივე დაიწყო ის ცვლილებები, რომლებმაც ძირი გამოუთხარეს ფეოდალურ იერს თბილისის ცხოვრებაში და გადააქციეს იგი ბურჟუაზიულ ქალაქად. ხოლო პოლიტიკური თვალსაზრისით ამ პერიოდში კავკასიაში თავდებოდა უკვე ყველა ნაწილის ინკორორაცია რუსეთის იმპერიაში¹.

ამავე პერიოდში საქართველოში და კერძოდ თბილისში წარმოიშვა ლიტერატურულ და საზოგადოებრივ მოღვაწეთა, მოწინავე ინტელიგენციის ახალი თაობა, რომელიც წინ უსწრებდა თერგდალეულთა თაობას; იოსებ წილოსანმა ამ პერიოდში უკვე დაიწყო საზოგადო საქმიანობა. იგი ებმება მეცნიერულ მუშაობაში—ენათმეცნიერების დარგში, ამყარებს მჭიდრო საქმიან კავშირს აკად. მ. ბროსესთან, რომელიც პეტერბურგშიაც ინახულა, პლ. იოსელიანთან და სხვებთან, შეუღლება თვითმასწავლებლების შედგენას და სხვა საქმიანობას².

ვფიქრობთ, რომ იოსებ წილოსანს შესაძლებელია დაეთმოს სათანადო ადგილი ამ პერიოდის მოწინავე კულტურულ მოღვაწეთა რიგებში.

შალა—კომერცი ან გამოუვიდა. საქ. სსრ სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების „Hd“ ფონდში დაცულია საბუთი № 7106—შტაბსკაპიტან იოსებ წილოსანის და მე-14 კლასის ჩინოვნიკის შიოშ შიოევის შორის დადებული პირობის წერილი ოზურგეთის მაზლობლად ლიხაურის კარანტინის შენობის აგების შესახებ. საბუთი დათარიღებულია ჩჟმ-ს წელს, მარტის კ—სა დღ. (ე. ი. 1841 წლ. 20 მარტს (იხ. დანართი № 8).

¹ შ. ჩხეტიანი. თბილისის ისტორიისათვის. ენიშის გამოცემა, 1938 წ. გვ. 35—37.

² ამ წლებიდან წილოსანს საკმაოდ კარგად იცნობენ თბილისის და ოსეთის მოწინავე კულტურული ინტელიგენციის წარმომადგენლები; პლ. იოსელიანი, ალ. ჭავჭავაძე, ს. პეტერბურგიდან მასთან მიმოწერაშია აკად. მ. ბროსე, დოც. ყუბანეიშვილის მიერ გამოქვეყნებული—პლ. იოსელიანის მიმოწერა ბროსესთან—ბალოშის სამასწ. ინსტიტუტის შრომები, № 1—1941 წ.).

1845—1847 წლებში წილოსანი, განაგრძობდა რა სამსახურს კავკასიის არმიის შტაბში, მეფისნაცვლის ვორონცოვის ბრძანებით მივლენებული იქნა მისივე დიპლომატიური კანკელარიის განკარგულებაში ტრაპიზონში გურული დესპანების საბუთების სათარგნელად ოსმალურიდან რუსულად¹. კომისიამ წილოსანმა იმუშავა შეიდი თვე და დავალებული სამუშაო შეასრულა.

ამ პერიოდშივე ი. წილოსანი შრომების წერას შეუდგა. მათი უმეტესი ნაწილი აღმოსავლური ენების თეიომასწავლებლებს და საცნობარო წიგნებს წარმოადგენენ. სამხედრო სამსახურში ყოფნა და ისიც შტაბის თარჯიმანობა, მასთან მეფისნაცვლის დიპლომატიურ კანცელარიაში სამსახური ბევრს დროს ართმევდა მას, ამიტომ 1848 წლის 18 ივნისს დაანება თავი სამსახურს და „ოტსტავკაში“ გამოვიდა მცირე პენსიით. მას შემდეგ იგი 11 წლის განმავლობაში ინტენსიურად მუშაობდა თავის შრომებზე.

1856 წელს გამოსცა პირველი ბეჭდვითი შრომა² შემდეგი სახელწოდებით (მოგვეყავს რუს. და ფრანგ. ტექსტი):

„Новые разговоры на российском, французском, турецком и татарском языках с русским произношением двух последних. Разделенные на 130 частей, для употребления юношеству и всем начинающим учиться восточным языкам“.

„Nouveaux Dialogues Russes, Français, Turcs et Tartares avec la prononciation des deux dernières langues en Russe, divisés en 130 parties, à l'usage de la jeunesse et de tous ceux qui commencent à apprendre les langues orientales“.

par M. I. L. Tsilossany.

წიგნი³ 607 გვერდის მოცულობითაა. მას წინ ჟღერის წინასიტყვაობა, რომელშიაც ავტორი აღნიშნავს ნაშრომის გამოქვეყნების მიზანს. იგი ლაპარაკობს, რომ „აღმოსავლური ენების, განსაკუთრებით კი მესლიმანური ენების შესწავლისათვის საჭირო სწავლმძღვაწელოების შოვნა დიდ სიძნელეს წარმოადგენს, ამიტომ მიმდინარე

¹ რუსეთის მთავრობის დავალებით დესპანები გაემგზავრნენ ტრაპიზონში ოსმალეთის მთავრობასთან (ფაშასთან) გურიასა და ქობულეთს შორის (მღ. ჩოლოკასა და წარაპონას შუა) საზღვრების დასაწესებლად და სადავო მიწის ნაკვეთების შესახებ ხელშეკრულების დასადებად.

² ჩვენი აზრით, ეს შრომა პირველი უნდა იყოს, ვინაიდან ცნობები უფრო ადრინდელ ბეჭდვითი შრომებზე არ მოიპოვება (მეფ. ცენზურის ვიზა 1855 წლ. 25 აგვ. თარიღით).

³ იხ. სურ. 2.

საუკუნის განმავლობაში მრავალი ევროპელი იძულებული გახდა ამ მდგომარეობის აღმოსაფხვრელად გადამჭრელი ზომები მიეღო. გაძლიერებული მეცადინეობის შედეგად ამ ენებისა და სახელმძღვანელოების შედგენაში ევროპელებმა ოჟმცა მიაღწიეს ერთგვარ მიზანს, მაგრამ მისი განხორციელება მათ კარგად ძვირი დაუჯდათ: მართალია, მოსწავლე ახალგაზრდობამ მრავალ წარმატებას მიაღწია ამ მიმართულებით, მაგრამ ჯერ კიდევ სავსებით ვერ დაეუფლა აღმოსავლური ენების შესწავლას. ვარ რა გაცნობილი თეორიულად და პრაქტიკულადაც მუსლიმანურ, ნაწილობრივად რუსულ და ფრანგულ ენებს და მსურს რა ხელი შეეწყოს ევროპელების, განსაკუთრებით კი რუსების კეთილი სურვილების განხორციელებას, მე პირველ ყოვლისა ვანვიზრახე უსაჭიროეს სახელმძღვანელოების შედგენა მუსლიმანური ენების შესასწავლად გაადვილებული ჩეთოდის მიხედვით, რუსულ ენაზე თარგმნის საშუალებით და სახმარებელი სიტყვებისა და უსაჭიროეს წინადადებათა გამოთქმით რუსული ასოებით. ამრიგად ჩემ მიერ შედგენილი იქნა უსაჭიროესი სიტყვების ლექსიკონი და ურთიერთობაში ზშირად ხმარებული საუბრები, ამ სახელმძღვანელოებიდან პირველ რიგში საჭიროდ მივიჩნევ წინამდებარე, 130 ნაწილიდან შემდგარი, საუბრების განოცემა... ¹.

წიგნის რეალიზაციიდან განსაზღვრული პროცენტი ავტორმა რუსეთის დაჭრილ მეომართა კომიტეტის სასარგებლოდ გადასცა და განაცხადა: „ვისახავ რა მიზნად ხელი შეეწყოს რუსეთის ლაშქრის წარმატებებს, მსურს ჩემი წვლილი გავიღო დაჭრილ და დასახიჩრებულ მეომართა დასახმარებლად, რომელნიც იბრძვიან სარწმუნოებისა და მშობლიური რუსეთისათვის²“. ბოლოს ავტორი დასძენდა: „მე ზედნიერად ჩავთვლი ჩემს თავს, ხოლო შრომას — საკმაოდ ანაზღაურებულად, თუ წინამდებარე სახელმძღვანელოების საშუალებით გავუქაფავ ვხას განათლების მოყვარულთ აღმოსავლური (მუსლიმანური) ლიტერატურის შესწავლაში და მადლობით მივიღებ ყოველგვარ სამართლიან შენიშვნასა და შესწორებას, მომავალში შრომების შედგენის დროს სახელმძღვანელოდ“.

მიუხედავად ავტორის ასეთი მიმართვისა, კრიტიკული მიმოხილვა მისი შრომისა საქართველოს ან თბილისის ჰეროდიკაში არ ჩანს. წინასიტყვაობაში ხსენებულ „სახელმძღვანელოთა“ რიცხვს

¹ აღნიშნული ტექსტი თარგმნილია ჩვენ მიერ რუსულიდან.

² ამ ხანში მთავრდებოდა აღმოსავლეთის ომი (1853—1856 წწ.).

ეკუთვნის აგრეთვე მეორე შრომაც (არაბულ და ფრანგულ ენაზე), გამოუქვეყნებლად დარჩენილი, რომლის შედგენის დრო შესაძლებელია დათარიღდეს როზენის მთავარმართებლობის დროით და არა უადრეს 1833 წლისა, როცა წილოსანი ახალჩამოსული იყო საქართველოში და განწესდა თარჯიმნად კავკასიის მთავარმართებლის ბარონ როზენის კანცელარიაში, რასაც ავტორი აღნიშნავს ამ შრომის თავფურცელზე.

იგი წარმოადგენს არაბული ენის თვითმასწავლებელს გამოთქმითა და თარგმანით თურქულსა და ფრანგულ ენებზე. ხელნაწერი¹ სუფთად, გარკვეული ხელით არის გაფორმებული 500 გვერდის მოცულობით, რომელსაც აქვს გაკეთებული თავფურცელი არაბულ და ფრანგულ ენაზე. მოგვყავს ფრანგული ტექსტი:

Dialogues français et arabes, Exercice ou familier pour apprendre à parler la langue arabe.

Suivies d'un Manuel Epistolaire ture, composé de deux cents lettres.

Par Joussouff Tchilossany, Géorgien, Interprete pour le langues orientales à la chancellerie diplomatique de S. Ex. le commandant en chef de la Georgie Baron de Rosen etc, etc“.

გარდა ამისა, სამოციან წლებში მან შეადგინა თვითმასწავლებელი (самоучитель) მუსლიმანური ანბანისა, რომელიც ავტორმა გამოსცა 1862 წელს². შრომა შეიცავს 4 ენას: არაბულს, თურქულს, სპარსულს და რუსულს; უკანასკნელზე თარგმნილია ყველა წინადადება და სიტყვა. ამ წიგნში მოცემულია საინტერესო წინადადებანი, სიტყვები, ანდაზები, რომლებიც ხშირ ხმარებაშია. საპატიო ადგილი აქვს დათმობილი ადგილმდებარეობის, გეოგრაფიული და ტოპოგრაფიული ცნობების შესაკრებად გამოკითხვებში ხმარებულ სიტყვებს და წინადადებებს, რაც ავტორის მიერ ამ დარგის ზედმიწევნით კარგი ცოდნით უნდა ავსხნათ. წიგნს შემდეგი თავფურცელი აქვს:

Самоучитель мусльманской азбуки, с переводом и произношением на русский язык для употребления юпошеству и всем начинающим учиться восточным языкам.

Составленный письменным переводчиком восточных языков при особе Начальника Главного Штаба Кавказской Армии, Кан-

¹ წიგნის ორიგინალი ხელნაწერის სახით დაცულია ავტორის შვილიშვილის, ეფემია ნიკოლოზის ასულა წილოსანი-ერისთვის, თჯვანში.

² წიგნის თავფურც. იხ სურ. 4.

целярии его и при Дипломатической Канцелярии Наместника Кавказского состоящим по армейской кавалерии майором И. Л. Цилосани. Тифлис. 1862 год.“

ამ წიგნის წინასიტყვაობაში (მოგვყავს მისი რუსული ტექსტი) ავტორი, ახსნის რა იმ მეთოდს, რომელსაც იგი მიმართავს თვით-მასწავლებლის შედგენისას, ამავე დროს ნაწილობრივად, საინტერესო ცნობებს იძლევა თავისი თავგადასავლის შესახებ უცხოეთის მონობაში აღმოსავლური ენების შესწავლის შესახებ.

„...После окончания учения алькорана, мусульманским детям преподают учение грамматики, истории, стихов и частных переписок, без сказанных вспомогательных языков.“

Из этого ясно видно, что для христиан вовсе не нужно чтение алькорана и даже оно ни мало не способствует изучению обыкновенного мусульманского чтения.... Желая с своей стороны облегчить это изучение я сам, как теоретик и очевидец преподавания грамоты в Египте, где сам учился разным мусульманским языкам¹, составил сию азбуку с переволом и произношением на русский язык, довольствуясь арабскими складами для скорейшего изучения чтения мусульманских сочинений и прибавил некоторые практические грамматические правила, необходимые для ведения переписки. Я желал принести пользу всем христианам; желал, чтобы дети наши, не теряя времени на познание вспомогательных языков, прямо начали читать арабские склады, которые весьма полезны для чтения сочинений исторических, литературных, а также ведения обыкновенной переписки в общечитии...“

(ვალკე უნდა შევეხოთ იოსებ წილოსანს, როგორც მთარგმნელს.

1852 წელს თბილისში მეფისნაცვლის კანცელარიასთან დაარსდა ძველი ქართული საეკლესიო სიგელ-გუჯრების მთარგმნელი კომისია. ამ კომისიას დაევალო სინოდის კანტორასა, დაწესებულებებში და ეკლესიებში დაცული საეკლესიო სიგელ-გუჯრების შეკრება, მათი გარჩევა-კლასიფიკაცია, თარგმნა რუსულად და მეფისნაცვლის კანცელარიაში წარდგენა სათანადო უწყებებში დასაგზავნად.

ხელნაწერებსა და საბუთებს შორის ზოგიერთი სპარსულ, თათრულ და არაბულზე იყო ნაწერი. ასეთი საბუთების სათარგმნელად მოწვეული იყვნენ სპარსული ენის მასწავლებელი ვაჟთა გიმნაზიისა

¹ ხაზი გასმულია ჩვენ მიერ.

² ამ წინასიტყვ. ფრანგ. და თათრ. ტექსტები იხ. სურ. 5¹, 5², 6¹, 6², 6³.

შირზა-შაფი-სიდის-ოღლი, რომელიც მალე გარდაიცვალა, და თბილისის საჯარო ნოტარიუსი საჩაჯევი (სპარსული ენის კარგი მცოდნე). მუშაობის პროცესში გამოირკვა, რომ საჩაჯევმა შესძლო მხოლოდ სპარსული საბუთების თარგმნა, ხოლო არაბულის და თურქულისა ვერა.

ამის გამო კომისიის თავმჯდომარის მოადგ. ნიკ. იოს. ფალავანდოვმა 1854 წ. 9 იანვარს მიმართა დიპლომატიური კანცელარიის უფროსს კონსტ. თევდ. ლეღლის თხოვნით—რომელიმე თავის მოხელისათვის, ვინც კი იცოდა თურქული ენა, დაევალებინა 15 საბუთის თურქულიდან რუსულად თარგმნა¹. ამის სპასუხოდ ლეღლიმ, როგორც ეს ირკვევა მისი ოფიციალური წერილიდან, 1854 წ. 30 იანვრის თარიღით და № 75-ით, მაშინათვე კომისიაში გაგზავნა სამსახურის გარეშე მყოფი მაიორი წილოსანი². წილოსანი მართლაც 19 იანვარს შევე გამოცხადდა კომისიაში და ხელწერილის ქვეშ მიიღო სათარგმნელად თერთმეტი საბუთი, თურქულ და არაბულ ენაზე ნაწერი, რომელნიც თარგმნის უმაღლვე 29 იანვარს უკან დაუბრუნა კომისიას³.

რამდენად კარგად იცოდა წილოსანმა არაბული და თურქული, ამას მოწმობს შემდეგი. სიგელ-გუჯრების მთარგმნელი კომისიის უწყისში შეტანილია ასეთი ცნობა: „№№ документов: 521, 522, 523 неизвестно от кого, как сии документы писаны на старинном турецком языке и по неразборчивости своей для чтения неудобны, то они чиновником Сараджевым оставлены без перевода“. ხოლო დანარჩენი საბუთების შესახებ წერია: „№№ 524, 525, 526, 527, 428—сии пять бумаг составляют партикулярные письма, которые нельзя перевести потому, что они разорваны пополам и половинок нет“.

მიუხედავად ასეთი ვითარებისა, ი. წილოსანმა (19 — 29 იანვარში)⁴ ადვილად-სათარგმნა ეს საბუთები და წარუდგინა კომისიას; უკანასკნელმა შესრულებული სამუშაო მოიწონა და თავისი ვიზა მისცა; „Рассмотрено. Палавандов. Ю. Витте“ — (ესენი არიან მთავრობის კომისიის წევრები). ხსენებული სამუშაოს შესრულებისათვის ი. წილოსანი 1854 წ. დაჯალდოვებულ იქმნა 20 ჩერვონეცით (იხ. დანართი №№ 3, 4 და 5).

1856—1858 წ. წ. წილოსანს ეტყობა გაუჭირდა ცხოვრება.

¹, ², ³ საბუთ. ასლები ინახება ი. პ. არჯვენიძე-მაცაროვის არქივში.

⁴ თარიღები ამოღებულია ი. პ. არჯვენიძე-მაცაროვის არქივიდან.

რადგანაც ამ დროისათვის იგი უკვე დაწვრილშიღებდა¹; მისი შემოსავალი არ ყოფნიდა წიგნების გამოცემას, პენსია კი ძალიან მცირედი ჰქონდა. ამის გამო მან რამდენიმეჯერ მიმართა მეფისნაცვალს და სთხოვა ერთდროული ფულადი დახმარება, რომელიც მას ორჯერ მიეცა 100—100 მანეთის რაოდენობით, შესამდე კი უარი ეთქვა; მალე მან საეკილავო გაფრთხილებაც მიიღო მეფისნაცვლის კანცელარიიდან, რომ ამ საკითხებზე აღარ შეეწუხებინა მეფისნაცვალი და ხელი აეღო ისეთი წიგნების დასტამბვაზე, რომლებიც მას ზარალს აყენებდნენ.

ხელმოკლეობის გამო 1859 წელს ი. წილოსანი ისევ დაუბრუნდა სამხედრო სამსახურს და დაინიშნა თავის ძველ ადგილზე თარჯიმანის თანამდებობაზე, რომელიც, ეტყობა, სათანადო პირის უყოლობის გამო, თავისუფალი იყო.

1872 წელს ი. წილოსანი პოლკოვნიკის ჩინით დაჯილდოვდა, ხოლო 1873 წელს წლოვანების ხანდაზმულობის გამო „ოტსტავკაში“ უნდა გამოსულიყო და სრული პენსია მიეღო, მაგრამ ამავე წელს გარდაიცვალა. იგი ცხოვრობდა ქ. თბილისში ოლღას (ახლა ლენინის) ქუჩაზე საკუთარ სახლში და გადმოცემით თავის ცხოვრების უკანასკნელ პერიოდშიაც წერდა შრომებსა და მემუარებს².

¹ ი. წილოსნის ოჯახი შესდგებოდა, მის გარდა, 4 სულისაგან: მეუღლე და 3 შვილი: მარიამი, დაბადებული 1842 წ. (შემდეგში გათხოვილი ცისკარიშვილზე), ნატალია—1843 წ. (შემდეგში ფორაქიშვილისა) და ვაჟიშვილი ნიკოლოზი, დაბ. 1847 წ. (იხ. დანართები № 6, 7 და სურათები №№ 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 და 14).

² გადმოცემით მას მრავალი გამოუქვეყნებელი შრომა (ხელნაწერი) დარჩა. შესაძლებელია, მნიშვნელოვანი საბუთებიც, მაგრამ დაუცველობის გამო ეს ლიტერატურული მემკვიდრეობა ამჟამად აღარ ჩანს.

ზუსტად გარდაცვალების თარიღი (ე. ი. თვე და რიცხვი) ვერ გამოვარკვეით. საფლავის ქვა, ვერის ლურჯი მონასტრის გალავანში, სადაც დაიმარხა ი. წილოსანი, საცხოვრებელი სახლის აგების დროს აიღეს და არსად ჩანს.

დაწარმების და სურათების

ახსნა-განმარტებებით

ი. წილოსნის წმკილი თავის მეგობარ სალიმ-მეფენისადმი

თარგმნილი ფრანგულიდან

თბილისი, 27 ივნისი, 1839 წელი.

ჩემო უძვირფასესო მეგობარო
სელიმ-მეფენდი!

მას შემდეგ, რაც მე და შენ დავეშორდით ერთმანეთს, მე კეთილი გულით გამოგავზავნე რამდენიმე წერილი, რომ შენ გეცნობებოდა ჩემთვის შენი ამბავი და კარგად ყოფნა, მაგრამ დღემდე შენგან არავითარი პასუხი არ მიმიღია. უკვე ერთი წელიწადია, ჩემო ძვირფასო მეგობარო, რაც გავიგე, რომ ჩვენი უბედური სეთით ზეინაბი დაუხრჩვია თავის ქმარს და რომ უძრავი ქონება, რომელიც მისი სიკვდილის შემდეგ ჩვენ უნდა დაგვრჩენოდა სამემკვიდროდ იმ ანდერძის თანახმად, რომელიც მისმა მამამ დატოვა, შენ საცემბით გადმოგეცა მისი უდიდესობის ეგვიპტის ფაშის ბრძანების თანახმად. შენი უანგარო და ერთგული მეგობრობა ჩემდამი მარწმუნებს იმაში, რომ შენ გადმოგიზავნი ყველა იმის საფასურს, რაც მეკუთვნის ჩვენის კეთილის მყოფელის ანდერძის თანახმად, რასაკვირველია, თუ გეცოდინება ჩემი საცხოვრებელი ადგილი და მისამართი.

მე ეხლა გავებდე გადმოგიზავნა შენთან ეს წერილი ჩვენი ეგვიპტეში გენერალური საკონსულოს მეშვეობით, და მეთხოვნა შენთვის კეთილი გენებებია და გაგეყიდა ან თვით შეგეძინა მთელი ის უძრავი ქონება, რომელიც მე მეკუთვნის ანდერძის თანახმად, იმ პირის დასწრებით, ვისაც რუსეთის იმპერიის გენერალური კონსული გრაფი მელემი დანიშნავს, იმ წესით, როგორც მე ვთხოვე მას და იმ პირობით, რომ განადღებულნი თანხები, აგრეთვე შემოსავლის ნაწილი, რომელიც შენ უთუოდ შემინარჩუნე, იმ დღიდან, რა დღიდანაც ეს ქონება შენზე გადმოვიდა, გადმოგიზავნოს მე ზემოაღნიშნულ რუსეთის საკონსულოს მეშვეობით.

ამგვარად მე ვთხოვ, ჩემო ძვირფასო მეგობარო, ამ წერილის მიღებისთანავე იმწამსვე მიპასუხო და მაცნობო ახალი ამბავი შენს შესახებ, რათა მომეცეს საშუალება გაცნობო შენი დედ-მამისა და მახლობლების ამბავი.

შენი ერთგული მეგობარი

ალი-ანედი-მეფენდი

(კავკასიის არმიის კავალერიის ლეიტენანტი, მისი მაღალ აღმატებულების საქართველოს გუბერალ ანშეფის დიპლომატიურ კანცელარიის წევრითი თარგმანი—წილ ოსანი)

დანართი 2

ნაწყვეტი ი. წილოსნის მიერ საქ. შთავარმართებლის დიპლომატიური კანცელარიისადმი წარდგენილ განმარტებისა (პირიდან)

ი. წილოსანი წერს თავის ხელით:

В дипломатическую канцелярию г. Главноуправляющего в Грузии.

Али-Амиди-эфенди, ныне

Поручика Цилосани

Объяснение.

Вследствие объявленного мис оною канцеляриею отношения Египетского Консульства от Российского двора, последовавшего по поводу прошения моего об отыскании мною наследства оставшегося после умершего в Египетском городе Каире при Египетском Паше Мирахура-Магомед-Ага Капичи-Баши, имею честь объявить, что бывший товарищ мой Селим-Эфенди, вместе с которым принадлежит мне выше поясненное наследство, был из Грузии—мингрельский уроженец, а не из черкезцев, как о том по разысканию показано упомянутому нашему консульству, в доказательство же сего служит, что Селим бек, который опять возвратился на свою родину, был из мамлюков Египетского Магомед-Али-паши¹, а товарищ мой Селим-эфенди, будучи куплен вышереченным умершим Мирахор-Магомет-Аги, взят от него вместе со мною Египетским Пашею (на уже семнадцатом году и был послан вместе со мною и другими) в числе прочих избранных эфендиев в г. Париж для учения французского и других языков, как о сем мною в отношении моем, на турецком диалекте переведенном, изъяснено; в удостоверение чего спросить бывших с нами в Париже лиц Мустафа-Мухтара-эфендия и товарища

¹ როგორც ეტყობა, რუსეთის მთავრობა, კერძოდ საგარეო საქმეთა უწყება დაინტერესებულია სელიმ-ეფენდის ვინაობით, რადგან მამულუკების პერიოდში იყო ჰასან-სელიმ-ფაშა (მამულუკთაგან) და რუსეთის მთავრობას ის ჰგონებია, მაგრამ ამ საბჭოთაში წილოსანი ამომწურავ განმარტებას იძლევა თავის ამხანაგის შესახებ.

его Стефана-эфендия¹, находящихся ныне начальниками учебных заведений в Каире, равно прочих (эфендиев бывших товарищей) таких же коих со мною товарищами каковыя обстоятельства представляя оной канцеларии вместе с свидетельством посланного выданным мне от здешнего мусульманского муфтия, покорнейше прошу препроводить оное к Египетскому Российскому консулу для сообщения о том Египетскому папе и Мехкеме для учинения распоряжения, дабы из наследства вышеупомянутого умершего Мирахор-Капичи-Магомет-Аги, согласно существующих между ними обычаев и узаконений, половина часть была выдана мне (если же товарищи мой Селим-эфендий ныне не находится в живых, то наследство это (предоставить мне в полное) за мною числящееся, исключая разных драгоценных вещей, и также в каменном большом доме, стоящем на улице Худумфике близ мечита и завода Египетского Паши, в таковом же состоящем против Камуш и Арир вакалеси, то есть караван-сарая для продажи шелковых и холщевых изделий, в виноградном саде с разными фруктовыми деревьями и домом в нем лежащем в деревне Мония, близ Каира и Шубра. Еще в большом саде близ Абурабели в Бир-Кети Аджия с землею в Оор в потомственном пансионе 30 кести в год, получаемом из присутственного места Рудниме и прочих землях предоставить мне в наследство...“

ფრანხილებში აღებულია ტექსტის ის ნაწილი, რომელიც წილოსანს ამოწმილი აქვს; შემდეგ ცალკე ფურცელზე გაკეთებულია შინაწერი სხვა ხელით:

„При жизни покойного Мирахор-Магомет-Аги сделан был им акт, коим в случае смерти бездетной дочери его об'являл наследниками своими вольноотпущенников своих, т. е., Селим (Гакмети)-эфендия, меня и давно умершего Гасан-эфендия². Акт сей пред'явлен на утверждение Мехкеме в годах 1818—23 и архивах онного за симъ годами непременно отыщется при справк(е) о нем“.

¹ ჩვენი აზრით, მუსტაფა-მუსთარ-ფეხნდი და სტეფან-ფეხნდი ქართველებია, რომლებთანაც ი. წილოსანს და მის მეგობარს სელიმს მკიდრო კავშირი ჰქონდათ პარიზში.

² მონობიდან განთავისუფლებული განსვენებული ჰასან-ფეხნდი, როგორც ვტყობა, მოტაცებულთა რიცხვს ეკუთვნოდა. — ვგონებთ, რომ ესეც საქართველოდან უნდა ყოფილიყო.

ო. წილოსნის მიერ თურქულ-არაბულიდან თარგმნილი საბუთების რეესტრიდან ამონაწერი:

Продолжение ведомости под литер А в коем записаны переводы Татарских грамот.

№№ актов	Лета от Р. Х. и грузин- ского счисле- ния	От кого акты даны	Наименование акта и доставившего церкви по оному имения
522	1146 Магарема 23	От князя Гиви Амилах- варова	Прошение поданное Тифлисскому сераскиру Шах-Паше с жалобой на крестьянских жителей, что они землю, называемую Варданисчала, прилежащую к имению его Нижние Телеты, распахали самопроизвольно. На сем прошении сделана надпись, чтоб Тифлисский кадий оказал просителю законное удовлетворение, вследствие чего кадий удостоверяет, что по опросе при просителе старших крчанисских жителей они подтвердили принадлежность Варданисчалы Амилахварову, и по сему кадий велел давать владельцу галу. Распоряжение это Шах Паша утвердил своею подписью.
521	1137 Зилкаде 25	От Раж- даба Па- ши	Уведомление написанное католикосу Дмитрию ¹ , в котором напоминая ему о учиненном побеге вместе с царем Вахтангом, дает знать, что это прощастся ему, и дозволяется возвратиться к своей должности и управлять всем попрежнему, а равно пользоваться всеми присвоенными саву его выгодами.
523	1139 Реби-аке Ахира 1	От Порты Оттоман- ской	Повеление Тифлисскому Главнокомандующему Исак-Паше, коим по просьбе католикоса Дмитрия ² , что неблагонамеренные люди переселяют

1.2 № 521 და 523 საბუთების რუსულ ტექსტში მოხსენებულია „კათო-
ლიკოს Дмитрий“. ამ სერიოდში კი კათალიკოსად დომენტი იყო, უკვე სტამ-
ბოლში გაგზავნილი. ეტყობა ამ ნაწილში მთარგმნელს ან გადამწერს შეცდომა
შეჰპარვია.

№№ აქტოვ	Лета от Р. Х. и грузин- ского счисле- ния	От кого акты даны	Наименование акта и доставшиеся церкви по оному имения
525		От неко- го Мур- гара Ку- ли-Аги	и притесняют крестьян ему подведом- ственных—предписано возвратить кре- стьян католикоских в прежние места их жительства и оградить на будущее время от всяких притеснений. Жалоба, писанная неизвестному вла- чальнику, что приказ его, который был доставлен Мирзе Фарнаозу, Та- мар-беку Эшикабацу и Симонбеку не только не принят в уважение, но при- чинены им еще побой просителю, да и с жителей требуется 20 туманов и пр.
527—528	1126	От Шах Суаган Гусейна	Повеление данное Али Кулихану с уведомлением, что дело о католикосах и прочих доведено было до шахского сведения, вследствие чего дается знать, что начальствование крепости пове- лено Визирю Азербайджанскому, а от- носительно артиллерии Ростом-Беку. При этом - же присовокуплено и об исправлении родника в Шахскую ме- честь и о проведении оногo к крепости.

შენიშვნა: ამ ტექსტების ამონაწერები გაცემებულია სა-
რეესტო, არქეოგრაფიულად დამუშავებული, რვეულის ასლიდან,
რომელიც შედგენილია ივანე პეტრეს-ძე არჯვენიძის (მაკარო-
ვის) მიერ 1852—1854 წწ., საეკლესიო სიველ-გუჯარების თარგმ-
ნის შემდეგ ქართულიდან რუსულად. ამ სარეესტრო დავთრიდან
ჩვენ ნაწილობრივად ამოვწერეთ №№-ის მიხედვით შინაარსი იმ სი-
ველ-გუჯარებისა, რომლებიც წილოსანმა თარგმნა თურქულისა და
არაბულიდან. დანარჩენი (ე. ი. 5 ცალი) სიველ-გუჯარები ამ რვე-
ულში არ აღმოჩნდა.

№ 522 საბუთის თარიღი—1146 წ. მუჰარამის თვის 23—უდრის
1733 წ. იენისის 26-ს (სამშაბათი); № 521-ის თარიღი—1137 წ.
ჯულქადას თვის 25—უდრის 1725 წ. იელისის 25-ს (კვირა);
№ 523-ის თარიღი—1139 წ. რაბი II-ის თვის 1—უდრის 1726 წ.
ნოემბრის 15 (სამშაბათი), ხოლო № 527—528-ის თარიღი—1126 წ.
უდრის 1714 წელს. ჰიჯრის წლები გადმოტანილია ქრისტიანულზე,
Eduard Mahler-ის ტაბულების მიხედვით (Wüstenfeld-Mahler'sche
Vergleichungs-Tabellen, Leipzig, 1926), ოღონდ ძველი სტილით.

ქართულ საეკლესიო სიგელ-გუჯრებისა და სხვა საბუთების რუსულ ენაზე სათარგმნელად დაწესებული კომისიის თავმჯდომარის მოადგილემ დეისტვ. სტატ. სოვეტნ. ნ. ო. პალავანდოვმა 1854 წ. 4 თებერვალს №2 კავკასიის მეფისნაცვალს, უბრწყინვალეს თავადს მ. ს. ვორონცოვს მიმართა შემდეგი პატაკით:

„Комиссия открыла заседания свои 27 мая 1852 года и приняла от состоящего при вашей светлости чиновника V класса г. Толстого 2670 гуджаров и других актов и кроме того доставлено было в оную разновременно из синодальной конторы 49 документов, всего же в рассмотрении комиссии было 2719 документов, из них 2672 писано на грузинском, 47 на татарском и на турецком и арабском языках. Из вышеуказанного числа гуджаров комиссия по тщательном рассмотрении их отнесла:

К первой категории, т. е. относящихся собственно до правления — 1872, ко второй категории, относящихся до истории и хронологии — 421, к третьей категории, касающихся до духовного управления местной церкви, равно и бумаг, никакой важности не имеющих — 426...

...Я священным долгом считаю свидетельствовать перед Вами о трудах и усердии оказанных членами комиссии статским советником Иоселиани и Витте и в особенности о трудах и примерном усердии делопроизводителя титулярного советника Макарова¹, который [вел] делопроизводство по комиссии один, составил русские выписки из 2672 грузинских актов, большею частью писанных древними грузинскими почерками и слогом, и кроме того, списал много копий с актов, отосланных в разные присутственные места, все это г. Макаров выполнил совершенно удовлетворительно и притом безвозмездно и исполнял в то же время прямую обязанность свою казначея и экзекутора при

¹ მოხსენებულა „მაკაროვი“ იგივე არჯევანიძე ივანე პეტრეს-ძე (1810 — 1870 წწ.) — იგი იწერებოდა არჯევანიძე-მაკაროვად; ვადმოცემით გვარის მეორე ნაწილი მისთვის თბილისის სემინარიაში (რომელიც მან დაამთავრა) მიუჭუთუნებიათ, საბუთებში კი ის ხელს აწერს: ხან არჯევანიძე-მაკაროვს, ხან არჯევანიძეს, ხან კი მაკაროვს.

губернском Правлении¹. Равным образом не могу умолчать о похвальных занятиях Тифлиского Публичного Нотариуса коллежского секретаря Сералжева, который с разрешения вашей светлости перевел на русский язык 36 документов, написанных по татарски, тоже о переводчике Дипломатической канцелярии вашей отставного майора Цилоссани, приглашенного комиссией для перевода II турецких и арабских документов... (ხაზი ზევნია).

¹ ი. პ. არჯვენიძე-მაკაროვი წარსული საუკუნის სამოციან წლებში, ზაგუბერნიო სამმართველოში სამსახურის შემდეგ, დაინიშნა სახელმწიფო ქონებათა სამმართველოს ხაზით თბილისის მაზრისა და თიანეთის ოლქის საეკლესიო მამულების (სახელმწიფოზე ვადაცემულების) მმართველად და ამ თანამდებობას ასრულებდა სიკვდილამდე—1870 წლამდე.

1854 г.

СПИСОК

№ 56600 5

чиновников удостоиваемых к наградам за занятия по комиссии учрежденной для разбора документов под названием Гуджаров, на имения грузинской церкви¹

Звание чиновников	Занятия, какия проходил	К какой награде удостоиваются
Начальник отделения экспедиции Государственных имуществ, статский советник Витте ²	По предложению его светлости, г. наместника, от 14 мая 1852 г. назначен будучи членом комиссии, — с открытия оной всегда неуклонно являясь в комиссию в свободные часы времени от прямой своей должности, занимался неусыпно порученным делом по просмотру разных переводов и выписок и сличением их, а также наблюдал за своевременным исполнением требований разных присутственных мест и за целостным хранением документов.	К ордену Св. Анны 2 степени
Чиновник за Прокурорским столом в Грузино - Императорской синодальной канцелярии, статский советник Иоселиани ³	Быв. прикомандирован синодальной канцелярией для присутствования в комиссии вместо члена, также усердно занимался по общей работе, когда служебные и собственные занятия ему дозволяли уделять для оной время.	К денежному награждению по усмотрению начальства, из сумм ведения синодальной канцелярии, где он служит и получает жалованье и откуда назначен был в комиссию для занятия в ней.
Казначей - экзекутор Тифлис. Губ. Правления, титул. советник Арджваншвили - Макаров ⁴ .	По воле князя наместника кавказского, находясь около двух лет Делопроизводителем комиссии: 1) между прочим доложил присутствию ея, для разбора по предметам 2719 гуджаров и дру-	К Ордену св. Анны 3 степени в соответствии с пунктом 25 статьи 6 продолжения тома первого свода Законов гражд. изд. 1842 г.) и к

¹ ეს საბჭოთი მედნიტათა დაწესილი ქართულ გუჯარების მთარგმ. კომისიის წევრ-საქმისმწარმოებლის ი. არჯევანიძის ხელით (მისი პირად საქმეებთან ერთად არის მივრეცებული).

² ი. ფ. ვიტე მსახურობდა მაშინ კავკასიის სამეფისნაცვლოში სახელმწიფო კონტებათა შესაბამისი განყოფილების გამგედ; იგი არის მეფის რუსეთის ყოფილ პრემიერ-მინისტრის სერ. იულიუს-ფე ვიტეს მამა.

³ ცნობილი ისტორიკოგრაფი XIX ს. 1-ლ ნახევრისა. პლატონ იოსელიანი.

⁴ სიველ-გუჯარები ქართულიდან რუსულად სთარგმნა ი. პ. არჯევანიძემ.

Звание чиновников	Занятия, какия проходили	К какой награде удостаива- ются
<p>Тифлисский Публичный но- тариус коллеж- ский секретарь Саралжев</p>	<p>гих актов, большою частью пи- санных в древности, почерком и слогом трудным и списывал мно- го копий с документов. Отослан- ных в разные присутственные места; и 2) по особым поруче- ниям Комиссии, возложенным на него определениями ея: 9 ию- ля 1852 и 9 декабря 1859 го- дов, один составил на Русский язык из 1872 подлинных гуд- жаров, относящихся до прав на пмения церковныя, обстоятель- ные выписки, необходимые для управления церковным имуще- ством, и из 847 актов, касаю- щихся до истории и хроноло- гии и до духовного Управления местною церковью, выписал по русски-же содержание. Все это он исполнил совершенно удов- летворительно, с полным зна- нием дела и примерным усер- дием, безвозмездно и при от- правлении без упущения насто- ящих своих обязанностей.</p> <p>С разрѣшения князя замест- ника кавказского занят был пе- реводом 36 грамот персидских на Русский язык и это поруче- ние он исполнил удовлетвори- тельно.</p>	<p>годовому окладу получаемого им жа- лованья 500 руб. сереб., кои выдать ему из сумм Глав- ного Управления.</p> <p>К подарку из эк- страординарных ве- щей, ценю в 50 червонцев.</p>
<p>Отставной май- ор Цицосани</p>	<p>По убеждению мсему Г. Дей- ствительный стат. советник Делли прикомандировал его к Комис- сии для перевода трудных древ- них актов Турецких, которых в</p>	<p>К единовременной выдаче 20 черво- нцев за труды и во уважение крайне недостаточного со- стояния ¹.</p>

¹ ამ დასკვნაშიც ხაზგასმულია ი. წილოსნის შევიწროვებული მატერიალუ-
რი მდგომარეობა, რაც ჩვენ მის ბიოგრაფიაშიც მოვიხსენიეთ.

Звание чиновников	Занятия, какия проходили	К какой награде удостаива- ются
<p>Писец высшего оклада Канцелярии Карантино-Таможенно-го округа, Николай Гартман².</p>	<p>Тифлисе никто не брался переводить по неопытности в знании древнего турецкого языка; но чиновник этот получил специальное воспитание в Египте и Алжире¹, исполнил настоящее поручение со всем знанием дела.</p> <p>Он сверх обязанности по службе, один занимался перепискою начисто с похвальным писанием всех выписок с гуджар и бумаг комиссии.</p>	<p>К подарку из экстраординарных вещей в 200 рублей серебром.</p>

¹ ალქირში წილოსნის აღზრდა, გარდა ამ ადგილისა, არსად საბუთებში არ იხსენიება და არც თვით წილოსანსა აქვს მოხსენებული. ამიტომ ჩვენ გვგონია, რომ ამ შემთხვევაში ალქირი ან მეტი ეფექტისათვის აქვთ ჩაწერილი, ან შეცდომით მოხვდა პარიზის ნაცვლად, სადაც წილოსანმა თავის დროზე უმაღლესი განათლება მიიღო.

² საკარანტინო-საბაჟო ოლქის უფროსად იმ პერიოდში იყო გენერ-ადიუტ. ჟერმეცოვი, რომელიც (შეთავსებით) ამ კომისიის თავმჯდომარედ დაინიშნა 1852 წ. მეფისნაცვლისმიერ. ალბათ გენ. ჟერმეცოვმა დასვა გარტმანი ამ კომისიაში გადამწერად, რომ თავისი კაცი ჰყოლოდა შიგ.

ი. წილოსნის განმარტება, წარდგენილი მის მიერ 1863 წლის 20 ივნისს № 51-ით კავკასიის არმიის მთავარსამორიგეოში (შემდეგში, მთავარსამორიგეოს ნაცვლად დაარსდა თანამდებობა „კავკასიის არმიის შტაბის მორიგე გენერლისა“) მორიგი შტაბ-ოფიცრის პოლკოვნიკ ვერბიციის შეკითხვის გამო. საბუთის ტექსტი შედგენილია, ეტყობა, გადამწერის ხელით და ხელმოწერილია თვით იოსებ წილოსნის მიერ (საბუთის ბოლოში იოსებ წილოსნის ხელრთვა).

წინამდებარე საბუთი მნიშვნელოვანია, რამდენადაც იგი ახუსტებს წილოსნის დაბადების თარიღს, მის სადაურობას, განათლებას, ოჯახურ და ქონებრივ მდგომარეობას და სხვა ცნობებს. საბუთი მელნითაა ნაწერი, შიგადაშიგ სიტყვები და წინადადებები ამოშლილია ფანქრით და ფანქრითვეა ჩაწერილი ი. წილოსნის ხელით. ჩვენ ვტოვებთ ორივე ტექსტს მთლიანად, ოღონდ წაშლილს კვამთფრჩხილებში, ხოლო შესწორებული სიტყვები და წინადადებები ხაზგასმულია [როგორც საბუთიდან ჩანს ეს განმარტება შედგენილი იყო აპრილის თვეში, მაგრამ წარდგენილია მხოლოდ ივნისის 20]

Состоящего
по
Армейской Кавалерии
при Кавказской армии
Майора Цицосани
№ 51
20 (апреля) июня 1863 г.
г. Тифлис

В ГЛАВНОЕ ДЕЖУРСТВО
КАВКАЗСКОЙ АРМИИ

Вследствие отзыва Дежурного Штаб-Офицера Полковника Вербицкого от 28-ого Декабря прошлого года за № 9556 доставляю об себе нижеследующие сведения:

1) Во время рождения моего в 1804 году в Имеретии не были заведены метрические книги и потому мне неизвестно которого числа и месяца я родился.

2) Уроженец Кутаисской губернии, Озургетского уезда, Ланчхутского участка, дер. Ланчхуты.

3) Вероисповедания православного.

4) Воспитывался в Египте и кончил курс наук в военной школе Касры-айне и выпущен с чином поручика, а потом учился разным военным наукам в Париже при Бурбонском Коллегиальном училище и в Пансионе Буамо.

5) Пожалован персидским орденом Льва и Солнца 2-ой степени (об утверждении коего имеется отзыв Дипломатической Канцелярии Управления Наместника Кавказского от 20 июня 1846 года за № 800) и Орденом св. Станислава 3-ей степени, указом Капитулу данным 21 марта 1856 года (при грамоте 24-го марта 1858 года).

6) Женат на дочери умершего Армянского Протонеря Измирова девице Ефимии Николаевой, имею сына Николая, родившегося 21 Января 1847 года и дочерей: Марию, родившуюся 11 ноября 1842 года и Наталию, родившуюся 24 февраля 1843 года¹.

Жена Армяно-Григорианского, а дети православного исповедания. Сын мой Николай находится на

¹ ამ ორ ბოლო თარიღში რაღაც შეუსაბამობაა, ვგონებთ, რომ საბუთის გადამწერს შეცდომა შეჰპარვია; იგივე ცნობა წილოსნის ნაშ. სიაშიც გვხვდება.

службе в роте № 3-го топографов Кавказской армии (и числится топографом) унтер офицером.

7) (За женою есть) имею благоприобретенное недвижимос имение Тифлисской губернии в Горийском уезде, а именно землю, заключающую в себе (по туземному названию) 93-х дневного пахания; на 33-х таковых живут два дыма моих крестьян (а остальная часть земли пустопорожней), в числе 12 мужских и 7 женских пол; все эти находятся в закладе и жена имеет родовое, половину небольшого дома с участком земли, дом находится во 2-ой части, а земля в 1-ой части гор. Тифлиса на Верс.

Переводчик Канцелярии Начальника Главного Штаба Майор Цилосани.

შენიშვნა: ხაზგასმული მიწერილია გელნიო — წილოსნის ხელით.

თავფურცელი ნამსახურობის სიისა, რომელიც მიეცა იოსებ წი-
ლოსანს 20/21 თებერვალს 1873 წელს კავკასიის სამხედრო ოლ-
ქის შტაბიდან № 666 მისი პატაჟის თანახმად.

Копия

ПОЛНЫЙ ПОСЛУЖНОЙ СПИСОК

Полковник ЦИЛОССАНИ

февраля 1-го дня 1873 года

<p>I Чин, имя, отчество и фамилия</p>	<p>Полковник Иосиф Лазаревич Цилоссани</p>
<p>II Должность по службе</p>	<p>Переводчик Штаба Кавказско- го Военного Округа, числится по Армейской Кавалерии</p>
<p>III Ордена и знаки отличия</p>	<p>Кавалер орденов: Св. Влади- мира 4 ст., Св. Станислава 2. ст. короною, этой же степени без ко- роны и 3 ст., Персидского Льва и Солнца 2 ст. алмазами украшенного; имеет светло-бронзовую медаль на андреевской ленте в память войны 1853-1856 года и крест за службу на Кавказе.</p>
<p>IV Когда родился</p>	<p>1804 года</p>
<p>V Из какого звания происхо- дит и какой губернии уроженец</p>	<p>Из Гурийцев Кутаисской гу- бернии</p>
<p>VI Какого вероисповедания</p>	<p>Православного</p>
<p>VII Где воспитывался</p>	<p>В Египте, окончил курс наук в военной школе Касра-аине и вы- пущен с чином поручика, а потом учился разным военным наукам в Париже при Бурбонском колле- гиальном училище.</p>

<p>VIII Получаемое на службе содержание</p>	<p>Жалованье 650 руб. Столовых 150 руб. Квартирных 408 руб.</p>
<p>XI Холост или женат, на ком, имеет ли детей; год, месяц и число рождения детей, какого они и жена вероисповедания</p>	<p>Женат на дочери умершего Армянского протоиерея Измирова, девице Ефимии Николаевой, имеет детей: сына Николая, родившегося 21 января 1847 года и дочерей: Марию, родившуюся 11 ноября 1842 г. и Наталию, родившуюся 24 февраля 1843 г. жена исповедения армяно-григорианского, а дети православного.</p>
<p>XII Есть-ли за ним, за родителями его, или, когда женат за женою, недвижимое имущество, родовое, или благоприобретенное</p>	<p>Имеет благоприобретенное недвижимое имение Тифлисской Губернии в Горийском уезде, а именно: земли, заключающей в себе (по туземному названию) девяносто три дневного паханья; на 33 таких живут два дыма его крестьян, в числе 13 мужского и 7 женского пола. Все они находятся в закладе. Жена его имеет родовое: дом и землю с находящимися на ней лавками и домом.</p>
<p>XIII В штрафах по суду, или без суда, также под следствием был-ли, когда, за что именно и чем дело кончено</p>	<p>Не был</p>
<p>XIV Бытность в походах и делах против неприятеля</p>	<p>(ეს ცნობები მოხსენებულია ჩვენ მიერ ტექსტში გვ. 38).</p>

შენიშვნა: ნამსახურობის სია 5 ფურცელზეა (20 გვერდი) მე-12 გვერდზე ამ სის XI, XII მუხლებში მოცემულია წილოსნის ოჯახის შემადგენლობა, გარდა ამისა ი. წილოსნის და მისი ცოლის ქონებრივი მდგომარეობა.

XII მუხლში მოხსენებულია სახლი და დუქნები; წილოსნის ნაცხოვრები სახლი ამჟამადაც არსებობს ლენინის ქუჩაზე. ერთსარ-

თულიანი შენობა, რომელსაც წინ ქუჩისაკენ გაშენებული ჰქონდა მშვენიერი ბაღი წიწვიანი და ფოთლოვანი ხეებითა და სხვა მცენარეებით. ბილიკები შემკული იყო მწვანე გაზონებით, თვით ბაღში კი შიგნით უმეტესად ვარდები და იასამნები იყო დარგული. აივანს ეხვეოდა ცალი მხრით ვაზი, მეორეს მხრით კი გლიცინია. სახლს ფართო ეზო ერტყა, რომლის ნაპირებზე წილკნის ქუჩისა და ლენინის ქუჩისაკენ ერთნახევარ სართულიანი პატარა-პატარა შენობები ჰქონდა მიდგმული.

ამჟამად დარჩენილია მხოლოდ წილოსნის ერთსართულიანი, საკმაოდ მოძველებული, სახლი და ყოფილი ბაღის პატარა ნაკვეთი, რასაც აივანი გაიტანს, ოღონდ სახლი და ბაღი გარშემორტყმულია ახალი დიდი ოთხსართულიანი სახლით.

იოსებ წილოსნის იქ დასახლებისას ეს სახლი ქალაქის გარეთ, ვერის მიდამოებში მდებარეობდა. ამავე სახლში (ამჟამად ლენინის ქუჩა № 54, მაშინ ოლღას ქ. № 44) ცხოვრობდა და გარდაიცვალა იოსებ წილოსნის შვილი, მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, კარტოგრაფი და არქეოლოგი ნიკო წილოსანი (1847—1893 წ. წ.); ესლა ამ სახლში ცხოვრობენ: მისი ქვრივი მელანო გიორგი ქართველიშვილის ასული წილოსნისა და ქალიშვილი ეფემია ერისთავი (ე. ი. იოსებ წილოსნის შვილისშვილი).

რაც შეეხება დუქნებს ანუ დარაბებს, ისინი მდებარეობდნენ ლენინის და მელიქიშვილის ქუჩების კუთხეში. იმ ადგილზე ახლა აგებულია ოთხსართულიანი სახლი ქონგურებიანი ფასადით.

1840—1841 წელს, იოსებ წილოსანმა მოჰკიდა ხელი კომერციულ საქმეებს, კერძოდ მოიჯარადრობას. ამ საქმეში მას სხვა ამხანაგებიც ჰყავდა. პირველ ხანს საქმეები კარგად მისდიოდა, მაგრამ შემდეგ კი, როდესაც წილოსანი ენერგიულად შეუდგა სამეცნიერო მუშაობას და თარჯიმნობას მეფ. ნაცვლ. დიპლომატიურ კანცელარიაში, მას საქმეები ცუდად წაუვიდა. იგი იმდენად დაზარალდა, რომ სახლის ავეჯეულობას და შექმნილ სხვა ქონებასაც გაყიდვა დაუწყო. ქვეით მოგვყავს ი. წილოსნის კომერციული საქმიანობის ერთ-ერთი საბუთთავანი¹:

„ჩემი-ს წელსა მარტის კ-სა დღესა, ჩვენ ქვემოთ ამისსა ველისა მომწერელთა კავალერიის შტაბს კაპიტანმან იოსებ წილოსანმან და ილ-ს კლასის ჩინოვნიკმან შიოშ შიოვემან ესე პირობის წერილი დავსდევით ურთიერთისა შორის, მას შინა, რომელ მეორემან ჩვენგანმან შიოვემან გარდმოსცა პირველსა წილოსანსედ თვისგან აღებული პოდრიადით ასაშენებლად ოზურგეთის მახლობელ ლიხაურის კარანტინი ხისა და პირველმან ვიკისრე აღშენება მისი თვით იმა კანტრახტის ძალითა, რომელიც იმ-ს იანვარს ამა წლისას დაუდევით მას შიოვესა და ამხანაგსა მისსა კრემენჩუკის მეშჩანის ეპრაელს ერშკო ზადინბერლს ჩუმნის კამიტეტსა შინა და რაიცა ვადა პოდრიადის შესრულებისა და სხვისა შენობისა გაკეთებისათვისა მას კანტრახტსა შინა მოხსენებულ არს, ყოველრევე ძალა მისი მტკიცედ და შეუცვალებელად უნდა დავიცვა პირველმან ჩვენგანმან წილოსანმან და რადგან მან შიოვემან მომანდო მე მხოლოდ თვისი ნაწილი, ესე იგი შესრულება ნახევარისა მის პოდრიადისა, რომლისათვისცა ნახევარი ფულის ნაწილისა ამ თავითვე პათვან გამოტანილისა, სახელდობრივ ორას სამოცდა სამი თუმანი თეთრი ფული მის შიოვეისაგან კიდევ მივიღე, ამისთვის ვიკვრი რომელიცა მისგან წარდგენილი ზალოგების მოწმობაები არის ექსპედიცია სუღაირასპრავისა ჩყლვ-სა ნოენბრის კლ-ს № 121-თა, მეორე ჩყლვ-ს ფებერვლის კვ-ს № 13-თა და მესამე ზბორნის კამიტეტისა. ამავე მარტის თვის იბ-ს რიცხვიდგან № 344-თა. უკეთუ მას ზალოგსა ენოს რაიმე ამა საქმეზედ, მაშინ ჩემის წილის ზალოგის პასუხისმგებელი მე უნდა ვიყო ჩემის საკუთარის უძრავისა და მოძრავისა

¹ საქ. სახელმწიფო მუშეუმის ხელნაწერთა განყ-დან ამოწერილი ფონდი Hd -- 7106.

ქონებიდგან, რომლისა ზალოგების ქირა სრული ორის წლისა ამ თავითვე მეორემან ჩვენგანმან შიოეემან მივიღე—და უკეთუ მე წილოსანმან ჩემი ნაწილი ზალოგისა არ განვითავისუფლო მას შიოეესა და კვალად დაშთეს ჩემთან შემდგომ კა-ს ნოენბრისა ჩემს-სა წლისა მაშინ ჯეროვანი სარგებელი მივსცე მას.—ხოლო მეორე ჩვენგან შიოევი ვიკვრი, რომელ რადგან ესე ყოველივე შივანდე წილოსანსა, დანაშთენიცა ნაწილი მეორე ნახევარი ამა პოდრიადი-სა ფულისა უნდა მიიღოს მან უფალმან წილოსანმან ჩუმნის კამიტეტიდგან, რომელზედაც მე არარაიმე შეხება და საქმე არა მქონდეს.. პირობა ესე ჩვენი ორთავემან მხარემან უნდა დავიცვათ მტკიცედ და დაურღვეველად, რომელიცა უნდა დამტკიცდეს და ნამდვილი მიეცეს მეორესა ჩვენგანსა შიოეესა, ხოლო კოპია დამტკიცებულთვე პირველსა წილოსანსა; ამაზედ ვაწეროთ საკუთარსა გელსა ჩვენსა: კავალერიის შტაბს-კაპიტანი იოსებ წილოსანი. იღ. კლასისა შიოშ შიოევი.

Тысяча восемьсот сорок первого года марта двадцатого дня. Сие условие в Грузино-имеретинской палате Уголовного и Гражданского суда у крепостных дел штабс-капитаном Иосифом Цилосани 14-го класса Шиошюю Шноевым лично явлено и в книгу подлинником под № 34-ым записано и что оною между собою учинено и в конце собственно их руками подписано: в том палата сия подписями присутствующего и приложением казенной печати свидетельствует с пояснением, что с условленной суммы 2630—серебром полупроцентные в пользу города пошлины тринадцать рублей пятнадцать копеек серебром получены надсмотрщиком крепостных дел палаты.

Заседатель *Заалов*

Секретарь *Н. Сурицѳов*

Надсмотрщик Крепостных дел *Н. Софрон*

შენიშვნა: ი. წილოსნის კომერსანტობა არის მოხსენებული პლ-იოსელიანის წერალებში მ. ბროსესადმი სახუმარო ტონით.. (იხ. საქ. მუზეუმის ფონდი, S 4797).

ი. წილოსნის მემკვიდრეთა ოჯახში აღმოჩნდა ფრიად საყურადღებო საბუთი ფრანგულ ენაზე (თარგმნილი თურქულიდან). იგი წარმოადგენს მიმოწერას ეგვიპტის მთავრობის დაწესებულებათა შორის (1840 წელს), გამართულს რუსეთის კონსტანტინოპოლის სადესპანოს შეკითხვის თანახმად ი. წილოსნის პრეტენზიის გამო. ჩვენ გვაქვს აღნიშნული ის ფაქტი, რომ წილოსანმა 1839 წლ. ივნისის თვეში, კავკასიის მეფისნაცვლის დიპლომატიური კანცელარიის მეშვეობით, აღძრა საკითხი ეგვიპტიდან თავის კუთვნილ სამემკვიდრეო ნაწილს მიღების შესახებ, მაგრამ უარი მიიღო [იხ. ტექსტ. გვ. 39]. ამ მიმოწერიდან დეტალურად ჩანს, თუ როგორ წარმოებდა ეგვიპტეში ი. წილოსნის პრეტენზიის გარშემო ოფიციალურ პირთა შეხედულებების შეგროვება და ისიც, რომ საბოლოო და უარყოფითი დასკვნა უმთავრესად შედგეი იყო კაიროს მოლისა და სელიმ-ეფენდის ჩვენება-განმარტებებისა, რაც მათ მოსთხოვეს ეგვიპტის უზენაესმა ორგანოებმა. საინტერესოა, რომ წილოსანს უარი ეთქვა პრეტენზიაზე არა იმიტომ, რომ იგი ეგვიპტიდან გამოიქცა, არამედ უფრო იმიტომ, რომ იგი მუსლიმანურ სარწმუნოებას (ალყურანს) გაუდგა და ქრისტიანობას დაუბრუნდა. მიმოწერიდან აშკარად ჩანს, რომ მოლას ფანატიკური ხასიათის დასკვნა-განმარტებას ამ საკითხზე მთლიანად დაუჭირა მხარი ეგვიპტის მთავრობამ და ამითავე ისეღმძღვანელა რუსეთის სადესპანოში პასუხის მიწოდების დროს. ამავე მიმოწერაში ცხადყოფილია მონად გაყიდულთა მდგომარეობა მეზატონეთა ხელში და კერძოდ იმ შემთხვევაში, თუ მეზატონეებს მემკვიდრეები რჩებოდა. აშკარაა მონად გაყიდულს ფიქრიც არ შეეძლო იმაზე, რომ მას როდისმე თავისუფალი ცხოვრების საშუალება მიეცემოდა. წილოსნის და მისი ტოლ-ამხანაგის თავადადასავალი რაღაცა ბედნიერ გამოწაკლისად უნდა ჩაითვალოს.

ამავე მიმოწერიდან ირკვევა, რომ 1840 წელს ეგვიპტეში საგარეო საქმეთა მინისტრად — აბას-ფაშა ყოფილა, განათლების მინისტრად ედემ-ბეი, დივანის (ანუ უზენაეს საბჭოს) პირველ მუავენად (ე. ი. მრჩეველად) ალი-ბეი, დივანის პირველ პირად ვახ-მუავენ-ფაშა. კაიროს მოლას ვინაობა (სახელი) არსად საბუთებში არ ჩანს.

A

Copie d'une lettre de S. E. Abbas Pacha au Molla du Caire en date du 25 Safer 1256 (15/27 Avril 1840)

Nous Vous envoyons, ci près, la copie et la traduction d'une note présentée par l'entremise du Consul de Russie de la part d'un nommé Ali Amedi Effendi, ainsi qu'une autre lettre cachetée de Sélim Effendi. Après l'avoir parcourue et compris son contenu, Vous ferez venir, s'il le faut, le susdit S'elim Effendi, qui est Mouavin (Adjoint), à l'école de langues, en Vous adressant pour cela à Edhem Bey, Ministre de l'Instruction Publique; Vous prendrez la déclaration verbale du susdit, et après avoir fait de extraits dans les registres, Vous l'enverriez avec Votre rapport officiel, au Divan Hédéwi (Conseil Suprême), ainsi que les deux lettres ci jointes.

B

Copie de la réponse du susdit Molla à S. E. Abbas Pacha, en date du 27 Safer 1256 (17/29 Avril 1840)

J'ai reçu la traduction de la note, présentée par l'entremise du Consul de Russie, d'Ali Amedi Effendi, ainsi que la lettre de Sélim Effendi, Mouavin de l'école de langues, j'en ai compris le contenu, j'ai fait venir le susdit Sélim Effendi, et quoique l'affaire ait été vérifiée par sa déclaration verbale:

1°) il appert de la traduction de la note du susdit Ali Amé-di Effendi qu'étant esclave libéré, il ne peut pas, selon la loi, de mander l'héritage de son camarade, parcequ'un esclave n'est pas successeur, ni de son camarade, ni de celui qui l'a émancipé.

2°) Selon la déclaration de Sélim Effendi, il y a une condition qui dit: que les esclaves libérés du Mirakhor, n'auront de droit-

aux wakfs (à ses legs pieux:), qu'après l'extinction de sa famille; maintenant, quoique sa famille soit morte et que ses esclaves aient le droit de réclamer, cependant Ali Amédi Effendi, se trouvant en pays étranger, ne pourrait que dans le cas où il y serait resté musulman, prétendre à être écouté par la loi, sur le territoire Turc, en nommant un procureur de sa part. Mais si, ce qu'à Dieu ne plaise, il est devenu renégat, il n'a plus le droit de faire des réclamations, comme l'explique le Fetwa que j'ai l'honneur de joindre ci près pour Votre information.

Voici le texte de la loi:

Demande: Il y a un homme qui a fait un wakf (leg pieux), pour lui-même, et ensuite pour ses enfants, leurs familles et leurs successeurs, puis pour ses esclaves libérés, et avant l'extinction de sa famille, un de ses esclaves est allé en pays étrangers et on ignorait ce qu'il est devenu. Puis la famille de celui qui a fait le wakf est morte, et le wakf est resté aux esclaves. L'esclave absent a laissé un procureur pour réclamer ce qui lui revient de l'héritage de son maître et de ses droits sur le wakouf. Est ce que la loi écouté les prétentions de ce vekil (procureur), après qu'il aura prouvé sa procuration ou non?

Réponse: Si l'esclave s'est enfui à l'étranger, restant toujours musulman, il a le droit de demander le wakouf, à condition qu'il se présente lui-même en personne, ou qu'il nomme un procureur. Mais s'il est parti comme renégat, le Kadi ne jugera plus son affaire et la procuration pour ses droits au wakouf passera à l'Imam. Mais s'il est resté fidèle à l'Islamisme, elle est efficace, et s'il meurt ou s'il est tué en laissant une famille, et que le Kadi déclare qu'il est parti en bon musulman, on a le droit de réclamer, moyennant une procuration.

C

Copie d'une déclaration de Selim Effendi, Mouavin à l'école de langue

On sait que lors de la mort du feu le Mirakhor Mouhämmed Aga, mon bienfaiteur, il n'a voulu rien laisser à ses esclaves, tant qu'il existerait un héritier; seulement, avant sa mort annonce, il

avait fait wakouf de 10 Feddans de jardin, avec une terre dont les revenus équivalent à 100 feddans, qui passeraient à ses esclaves, après l'extinction de sa famille. Sa fille, Seineb—Hanoun, étant morte, et sa famille s'étant éteinte, le jardin, ainsi que les revenus de 100 feddans de terre, formant une somme de 4,000 piastres et une fraction, et devant servir pour les dépenses du jardin, passèrent selon le wakouf qu'il avait fait, à ses esclaves. Mais le dit Effendi n'est pas le seul esclave de feu notre maître, il y a encore cinq hommes. Ainsi le wakoufs de notre maître n'étant que pour nous laisser un moyen d'existence, si le dit Effendi veut revenir ici, s'il veut travailler ensemble avec ses camarades à ce wakouf, et parvient à en retirer des avantages, certainement qu'il aura sa portion; mais il est impossible de vendre le wakouf et de lui envoyer sa portion.

D

Copie d'une lettre d'Ali-Bey, Premier Mouavin du Conseil Suprême, adressée au Bach-Mouavin Pacha, en date du 4 Rabi-ul-ewel 1256 (23 Avril / 5 Mai 1840)

Selon Votre office du 22 Safer, sub N° 199, nous avons envoyé au Molla, la déclaration de Selim Effendi, ainsi que celle d'Ali-Amedi Effendi, et après avoir examiné la chose, selon la loi, aujourd'hui ayant reçu un Fetwa avec l'explication nécessaire, du 27 Safer, nous avons l'honneur de Vous la soumettre ci-jointe, avec les deux lettres des Effendis sus mentionnés, afin de Vous informer par leur contenu, de l'affaire.

შენიშვნა: დაცული ტექსტის ორთოგრაფია.

A

თარგმანი ფრანგულით¹ ოსმალურიდან № 16—1840 წ.

მისი აღმატებულებას აბა-ფაშას წერილის ასლი თარიღით
25 საფერ 1256 (15/27 აპრილი 1840) კაიროს მოლასადმი:

ჩვენ ამასთანავე ერთად გიგზავნით ასლს და თარგმანს იმ
მომართვისას, რომელიც წარმოგვიდგინა, რუსეთის საკონსულოს
მეშვეობით, დასახელებულმა ალი-ამედი-ეფენდისგან, აგრეთვე
მეორე წერილს სელიმ-ეფენდის პირადი ბეჭდით,
განხილავთ რა მათ და შეიტყობთ მათ შინაარსს, თქვენ გამოითხოვთ.
თუ საჭიროა, ზემოთ მოხსენებულ სელიმ-ეფენდის, რომელიც
ენების შემსწავლელ სკოლის ადიუნქტად (მუაჟინად) იმყოფება, რის-
თვისაც შეგიძლიათ მიმართოთ ედემ-ბეის—სახალხო განათლების
მინისტრს; თქვენ მოითხოვეთ პირადი განცხადება ზემოაღნიშნუ-
ლისაგან და რეესტრში სათანადო ჩანაწერების შეტანისთანავე გადა-
აგზავნეთ იგი დივიანში და აგრეთვე ამასთანავე წარმოდგენილი 2
წერილიც დაურთეთ.

B

კაიროს მოლას პახუხის ასლი მის აღმატებულებას აბას-ფაშასადმი
27 საფერ 1256 (17/29 აპრილი 1840 წელი)

მე მივიღე მიმართვის თარგმანი, რომელიც რუსეთის კონსულის
მეშვეობით იყო წარმოდგენილი ალი-ამედი-ეფენდისაგან, ისევე,
როგორც წერილი სელიმ-ეფენდისა, ენათა სკოლის ადიუნქტისა. მე
გავეცანი და დაუკვირდი მათ შინაარსს, გამოვითხოვე რა ზემოხსენე-
ბული სელიმ-ეფენდი და შევამოწმე რა საქმე მისი პირადი
დაკითხვის საშუალებით, ვცანი შემდეგი:

1. მომართვის თარგმანიდან ჩანს, რომ ზემოთ დასახელებულ
ალი-ამედი-ეფენდის, როგორც განთავისუფლებულ მონას, კანო-
ნის თანახმად, არ შეუძლიან იძიოს მემკვიდრეობა თავის ამხანაგი-
საგან, ე. ი. არა იმისაგან, ვინც იგი გაანთავისუფლა.

¹ თარგმნილია ფრანგულიდან ჩვენ მიერ (ი. ა.)

2. ს ე ლ ი მ - ე ფ ე ნ დ ი ს განცხადებიდან ჩანს, რომ არსებობს პირობა, რომელიც ლაპარაკობს, რომ მირახორის მიერ განთავისუფლებულ მონებს უფლება მიეცემოთ ნაანდერძე მამულისა და ქონების ვაკუუმზე¹, მხოლოდ მებატონის გვარეულობის ამოწვევტის შემდეგ; ამჟამად, ვინაიდან მისი გვარეულობა გაჰქრა, მის მონებს უფლება აქვთ ეძიონ მემკვიდრეობა; ა ლ ი - ა მ ე დ ი - ე ფ ე ნ დ ი ს, რომელიც ამჟამად უცხოეთის სახელმწიფოში იმყოფება, უფლება აქვს მოითხოვოს, რომ კანონმა მოუსმინოს მას ოსმალეთის ტერიტორიაზე, მხოლოდ იმ შემთხვევაში კი, თუ იგი მუსლიმანად დარჩა და დასახელოს თავისი ვეჭილი ამ საკითხზე.

მაგრამ თუ ღმერთი გაუწყრა და იგი ალყურანის რენეგატი გახდა, მას არა აქვს არავითარი უფლება რეკლამაციისა; ასე ახსნის ფეტვა, რომელსაც ამასთანავე ერთად ვადგენ თქვენი ინფორმაციისათვის:

შ ე კ ი თ ხ ვ ა : არსებობს ადამიანი, რომელმაც ვაკუფი შეადგინა თავისთვის, თავის შვილებისა, მათი ოჯახებისათვის და მათი მემკვიდრეებისათვის, შემდეგ განთავისუფლებულ მონებისათვის; მისი გვარეულობის ამოწვევტამდე ერთ-ერთი მონათაგანი წავიდა უცხოეთის ქვეყანაში და არ იციან რა მოუვიდა მას.

შემდეგ ვაკუფის დამწერის ოჯახი ამოწყდა (გაჰქრა) და ვაკუფი მონებს დარჩათ. წასულმა მონამ დატოვა თავისი ვეჭილი სარეკლამაციოდ იმისა, რაც დარჩა მას მებატონის მემკვიდრეობიდან და მის უფლებიდან ვაკუუმის მიხედვით.

განა კანონი სცნობს ასეთი ვეჭილის პრეტენზიებს მას შემდეგ, როდესაც იგი დაამტკიცებს თავის რწმუნებას თუ არა?

პ ა ს უ ხ ი : თუ მონა საზღვარგარეთ გაიქცა, ამავე დროს მუსლიმანად დარჩა, მას უფლება აქვს მოითხოვოს ვაკუუმი, იმ პირობით კი, რომ იგი ან თვითონ წარსდგება ან თავის ვეჭილს გამოავზავნის; მაგრამ თუ იგი წავიდა და რენეგატი გახდა ქადი არ განიხილავს მის საქმეს, ხოლო მისი რწმუნება და უფლებები ვაკუუმზე იმამზე გადავა. მაგრამ თუ იგი ისლამის ერთგული დარჩა—საქმე გარკვეულია; თუ იგი გადაიცვალა, ან მოკლულ იქნა და ოჯახი დატოვა, და თუ ქადიმ დაადასტურა, რომ იგი წავიდა, როგორც ერთგული მუსლიმანი, მას უფლება აქვს, ვეჭილის მეშვეობით, ეძიოს თავისი მემკვიდრეობა.

¹ ვაკუფი—ანდერძი ღვთისნიერი (ანუ საქველმოქმედო) ხასიათისა.

C

ენათა სკოლის ადიუნქტის სელიმ-ეფენდის განცხადების ასლი

ცნობილია, რომ ჩვენს კეთილისმყოფელს განსვენებულ მირახორაშვილ-ალას, სიკვდილის შემდეგ არაფრის დატოვება არ სურდა თავის მონებისათვის, თუ-კი იარსებებდა თუნდაც ერთადერთი მისი მემკვიდრე; ჯერ კიდევ სიცოცხლის დროს მან ვაკუფი შეადგინა, რომლის მიხედვით ბალის 10 ფედანი¹, მიწის ნაკვეთით, რომლის შემოსავალი შეესატყვისება 100 ფედანს, უნდა გადასულიყო მონებზე მისი გვარეულობის ამოწყვეტის შემთხვევაში.

რადგანაც მისი ქალიშვილი ზეინაბ-ხანუმი გარდაიცვალა და ამგვარად მისი ოჯახი მთლიანად ამოწყდა, ეს ბალი, აგრეთვე მიწებიდან შემოსავალი 100 ფედანის რაოდენობით, რაც უდრის ფულადი გამოხატულებით 4000 პიასტროს და წილი, რომელიც ბალის ხარჯებს შეადგენს, ვაკუფის თანახმად, გადმოვიდა მონებზე.

მაგრამ ზემოთ მოხსენებული ეფენდი ჩვენი განსვენებული მებატონის (პატრონის) ერთადერთი მონა-კი არ არის, არამედ კიდევ 5 კაცია. და რადგანაც ჩვენი მებატონის ვაკუფი ჩვენთვის საარსებო წყაროს წარმოადგენს, ამიტომ თუ ხსენებული ეფენდი² მოისურვებს დაბრუნებას, მას შეუძლიან იმუშაოს თავის ამხანაგებთან ერთად ვაკუფზე და გამოიყენოს იგი თავის სასარგებლოდ, მაშინ ამჟამად ექნება მას თავისი წილი. ხოლო ვაკუფის გაყიდვა და კუთვნილი წილის მისთვის გადაგზანა შეუძლებელია.

D

ალი-ბეის, პირველი მუავენის წერილის ასლი ვახ-მუავენი-ფაშისადმი—4 რაბი-ულ-ეველ 1256 (27 აპრილი 15 მაისი 1840 წ.)

თქვენი მომართვის თანახმად თარიღით 22 საფერისა № 199, ჩვენ გადაუგზავნეთ მოლას სელიმ-ეფენდის განცხადება, ისევე, როგორც ალი-ამედი-ეფენდისა და განვიხილეთ რა საქმე კანონის თანახმად და მივიღეთ რა დღეს ფეტვა საჭირო ახსნა-განმარტებებით, 27 სეფარის თარიღით, ჩვენ პატივი გვაქვს წარმოგიდგინოთ იგი ზემოხსენებულ ეფენდიების 2 წერილით, რათა ამ წერილების შინაარსის საშუალებით გაგაცნოთ საქმის ნამდვილი ვითარება.

¹ ფედანი — მიწის ნაკვეთის ზომაა, უდრის ჰექტარის 0,4.

² სელიმი გულისხპობს ალი-ამედი-ეფენდის (ი. წილოსნის).

НОВЫЕ РАЗГОВОРЫ

НА РОССИЙСКОМЪ, ФРАНЦУЗСКОМЪ, ТУРЕЦКОМЪ И ТАТАРСКОМЪ ЯЗЫКАХЪ СЪ РУССКИМЪ ПРОИЗНОШЕНІЕМЪ ДВУХЪ ПОСЛѢДНИХЪ.

Въ видѣзаніи на ЯЗЫКЪ РУССКОМЪ,

ДЛЯ УПОТРЕБЛЕНІЯ ЮНОШЕСТВУ И ВСЕМЪ НАЧАЮЩИМЪ УЧИТЬСЯ ВОСТОЧНЫМЪ ЯЗЫКАМЪ.

NOUVEAUX DIALOGUES

Russes, Français, Turcs et Tartares avec la prononciation des deux dernieres langues en Russe, divisés en 130 parties, à l'usage de la jeunesse et de tous ceux qui commencent à apprendre les langues orientales.

Par M. E. L. Tchichanov.

مکالمات جدیدہ در

اشبومکالمات جدیدہ روس و فرانسہ و ترکی و تاتارلساندرینات
تسلم و قرابتہ سباشرت ایدہ جک دو جیوان و جملہ کسادک استعمال جدیدہ
اولسق اوزرہ یوز اوتوز افسامہ قسیم و آخردہ کی لسانین
مذکورہ بینک تلفظ لری دخی روس جبر و فلری ایلہ نجریر و تنظیم
اولنہ و قی تالیف اولنمشدر

مایور یوسف سیلوسافی

ИЗДАНИЕ

Издано въ видѣзаніи на ЯЗЫКЪ РУССКОМЪ, при Генерал-штабъ Штабъ Отдѣленія Кавказскаго Копууса, и при Административной Канцелярїи Главнаго Кавказскаго.

Майоромъ I. А. Чичанови.

ТИПОГРАФЪ

Въ Типографіи Канцелярїи Имястника Кавказскаго.
1856.

სურ, 2

ი. წილენის მიერ გამოქვეყნებული პირველი შრომის
თავგუთრული.

اعرابه دائرہ Pyraба дайрдурь.

Ф НАДЕЖАХЪ.

اعراب اسماء موصوفات مثال البريد Pyraბი ზმაი მავ-
სუფაჲ მისა.აარდურь.

ЯБРИДЖИ СКЛОНЕНІИ ВМЕСТѢ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХЪ.

بجی اعراب: Бириджи ийрабъ, первое склонение.

مرد	მურდუბუ, единственное число.	جمع	ჯამაჲ, множественное число.
بنام	Бинаш, II. از	از	ავ, домъ. II. از
اصلي	Асслы, P. از	از	ავинъ, дома. P. از
مدامه	Гилаш, D. از	از	ავа, дочу. D. از
تسبی	Нассы, V. از	از	ави, домъ. V. از
جری	Джарри, Исх. از	از	авданъ, изъ дома. Исх. از
التي	А.тени, T. از	از	ав-и.а, съ домомъ. T. از
كانت	Макали, Пр. мѣст. از	از	авда, II. از
			въ домъ.

О Звательномъ падежѣ (см. прим. 5 е).

بجی اعراب: ايجندجي ويراбъ, второе склонение.

مرد	მურდუბუ, единств. число	جمع	ჯამაჲ, мвож. число.
II.	منزه	суфра, столъ.	منزله
P.	منزله	суфранинъ, стола.	منزله
D.	منزله	суфраля, столу.	منزله
V.	منزله	суфраий, столъ.	منزله
Исх.	منزله	суфранданъ, изъ стола.	منزله
T.	منزله	суфри-и.а, съ столомъ	منزله
II.	منزله	суфрада, въ столъ.	منزله

სურ. 21.

ერთ-ერთი გვერდი ი. წილ ოსნის 1856 წელს გამოცემულ
შრომიდან.

სურ. 3.

ი. ლ. წილოსანი (მეორე) 1861 წელს.

نفس منملم وحده حروف الهمجا رساله سيدر

САМОУЧИТЕЛЬ

МУСУЛЬМАНСКОЙ АЗБУКИ,

СЪ ПЕРЕВОДОМЪ И ПРОИЗНОШЕНИЕМЪ НА РУССКІЙ ЯЗЫКЪ
ДЛЯ УПОТРЕБЛЕНІЯ ЮНОШЕСТВЪ И ВСѢМЪ НАЧИНАЮЩИМЪ
УЧИТЬСЯ ВОСТОЧНЫМЪ ЯЗЫКАМЪ.

СОСТАВЛЕННЫЙ

членомъ переводниковъ восточныхъ языковъ при особѣ Начальнаго Главнаго Штаба
Кавказской Арміи, Капитана и при Дипломатической Канцеляріи Восточнаго Кав-
казскаго состоящаго по арійской кавалеріи Маіора Г. М. Цихладзе.

ТРИТОНЪ.

1862.

السنة اسلاميهك تعلمنه خواهش ابدن- دوجوان
وجيله كسادك استعجاللری ایچون رئیس ارکان اردوی
ققنازیهك معینده. وقانچیلاریه سی خدمتنده.
وهكناذات حشمتسان جانشین ققنازیهك اواس
خارجیه قانچیلاریه سی خدامتنده. تیریران ترجمانی
بولنان مایور (بیکیباشی) یوسف سیلوسانی روس
لسانیه تلنظی ایله ترجمه وتصنیف ایستدر.
۱۲۷۸ فی سنه در تظلیه.

სურ. 4.

ი. წილოსნის მეორე გამოქვეყნებული შრომის
თავფურცელი.

PREFACE.

Il est connu que l'Alphabet Arabe est adopté par les Turcs, Persans et autres Nations musulmanes, et que les Turcs et les Persans n'y ont ajoutés que les cinq lettres suivantes: ب *pe*; ج *chê*; ز *zé*; ع *ghair-nam* et ك *ka* Persan comme le mot Français (go)..

L'Alphabet Arabe est fondé sur deux régtos principales, qui servent à apprendre et à lire l'écriture des langues musulmanes:

La 1) Sert à la lecture du kôran et d'autres livres sacrés, qui porte le titre de حروف المتحركة *ghouroufil-moulahharriké*, signes

voyelles aidants; et la 2) C'est حروف التاممة *ghouroufil-moularekhibé*, syllabes, composées des lettres voyelles et consonnes, comme chez les Européens.

Après la lecture du kôran, on enseigne aux jeunes-gens musulmans à lire la grammaire, l'histoire, des vers et des compositions courantes sous l'éploi des susdits signes voyelles aidant.

Il est évident qu'il n'est nullement nécessaire aux chrétiens de s'occuper de la lecture du kôran qui ne sert aucunement à faciliter la connaissance des langues musulmanes.

სურ. 51!

ავტორის წინასიტყვაობა 1862 წ. გამოცემულ შრომისა
„Самоучитель мусульманской азбуки“.

- 5 -

Le désir d'être utile dans un objet de cette importance en ma-
 qualité de théoricien et de témoin oculaire du système d'enseigne-
 ment suivi en Egypte, où j'ai fait moi-même le cours des langues mu-
 sulmanes, m'a déterminé à composer cet alphabet accompagné d'une
 traduction et d'indications sur la prononciation en langue Russe, mo-
 borçant à la *composition des syllabes-Arabes*, qui suffit pour faciliter
 et accélérer l'enseignement des langues musulmanes, et ajoutant de plus
 quelques règles de la grammaire pratique en usage dans les écritures
 ordinaires.

Cette méthode, la meilleure pour être utile au pays et en général
 aux Chrétiens, en ménageant à nos enfants le tems d'apprentissage
 moyennant les susdits *signes voyelles aidants*, suffira pour établir par
 la seule *composition des syllabes*, c'est-à-dire, des lettres voyelles et
 consonnes, la plus grande facilité de procéder à la lecture de la gram-
 maire, de l'histoire, des vers et autres écrits usuels, sans faire men-
 tion du reste qu'en général, il serait nécessaire que les étudiants en
 apprenant les langues musulmanes eussent à prendre connaissance d'une
 manière rapide des *signes voyelles aidants*, et de leur emploi en se
 conformant aux indications consignées dans cet alphabet, afin qu'on
 puisse éviter tout embarras pour lire correctement, lorsqu'on rencon-
 trerait les susdits *signes voyelles aidants*.

Et dans le but d'ajouter encore aux moyens, qui peuvent facilit-
 ter le travail à ceux qui apprennent les langues orientales, j'ai ajouté
 la désignation des temps et la dénomination de différentes objets, quel-
 ques proverbes Arabes et Turcs et une partie des qualifications attri-
 buées à Dieu, qui servent dans la lecture des écrits Arabes, ayant
 adjoint à la fin aussi quelques phrases à employer par les Topographes
 dans l'exercice de leurs fonctions, pendant la confection des plans
 lorsqu'ils sont à la compagnie

L'auteur Joseph Tsilosany.

სურ. 6.

(წინასიტყვაობის დასასრული).

- 6 -

اوزره حروف المترجمة مذكوره ايله بدأ ومباشرت
 ايتدكلرى حالده كندولربنه چوق فائده لو اوله جفى
 ونحوى وذواربغ وكرك عشعار ومكانبهك قرأتى
 ونحصى الی ایچون اصول حروف مترجمات مذكوره بك
 كناية ايله جفى كون كبی اشكاره در فائديك حروف
 المتحرکه یعنی اوستون واسره واوتوره حرکه لرى
 بر كلمه بيا كلامك حرفى التندہ ويا اوستندہ وضع
 اولنمش كوردكلرنده غلط اذقوسمق ایچون
 اشبور ساله ده كوسترمش اولديغم اوزره حرکه لرى كوزه
 كچيروپ آز و چوق بيلسك وضع اولينه چوق برلربنى
 دخى فهم ايتسك مبتدى وطلبه لرك جمله سنه واجبه
 ولازمليدر

مضى

مصنف يوسف سيلوسانى

სურ. 61.

წ. წილოსნის წინასიტყვაობა 1862 წ. გამოცემული შრომისა
 „Самоучитель мусульманской азбуки“.

- ۸ -

فهرست

بیماددن مستثنی اولدیغی وجهله عثمانلی واهل
 فرسان وغیرملل اسلامیه طرفلردن حروف هجا العرب
 آخذنوقبول اولنوب عثمانلی واهل فرسان جادبلردن
 اوله رق هجا مذکوریه انجق بروجه آتی بش حرف
 علاوه اولنمش یعنی ب چ ز ث و ک فارسی قالدیگه
 وقتنده آخذاینه دقت اولنسا مش اولان عرب هجاسنک
 اصول اصلیه سی ایکی بوعدن عبارت اولدیغی معلومدر
 اصول اقل آنجق قرآن شریف وکتب دینییه به متعلق
 اولوب کندولرینه حرکه یا حروف المتحرکه یعنی
 اوستون و اصره و اوتوره الی آخره تسمیه اولنورلر
 و اصول ثانییه به عرب حروف المتحرکه دیر یعنی
 اهل اورویانک عندلرصد حروف المتحرکه وغیر
 المتحرکه اعتباریله اسمالده بولنان حرفلر کی
 عرب عندلرصد دخی بو حرفلر موجود اولوب
 بری برلرینه بندن زردیطیلری اقتضاسندن دخی
 عرب کندولرینه حروف المتحرکه تسمیه ایتشدن
 و الحال قرآن شریفک ختمندلرصد اهل اسلام
 موجودلرینه به حروف المتحرکه یعنی اوستون و اصره
 و اوتوره سز نسوی و کزک نواریغ و عشار و تهریرانک
 ایتوملرینه بدها و مباشرت ایتدیجورلر بدها علیه

სურ. 7.

ი. წილთსანი — პოლკოვნიკი, 1872 წელს. გადმოღებულია ფერწერის ნახატიდან (ელ. წილოსნის კოლექციიდან).

სურ. 8.

ფეკმია ნიკოლოზის ასული წილოსნისა
(1817 — 1895), იოსებ წილოსნის ქვრივი.
(გადღებულია 1873 წელს).

სურ. 9.

ნიკო წილქსანი (იოსების შვილი)—სამხედრო ტაბორ.
სასწავლებლის მოწაფე (1858 — 59,წწ) თავისი
ბიძაშვილით, ლევან წილქსნით.

სურ. 10.

ნიკო წილანის (1847—1893), იოსებ წილანის შვილი-
სამხედრო ტოპოგრაფთა ასეულ. უნტ. ოფიცერი
(ჯარისკაცის გიორგის ჯვრით დაჯილდოვებას
გამო გადაღებული 1866 წ.).

სურ. 11.

ნატალია იოსებ წილთსნის ასული ფორაქიშვილისა
თავისი ქმრით ვანო ფორაქიშვილით.

სურ. 12.

ნიკო წილოსანი —სამხედრო ტოპოგრაფთა კორპუსის ოფიცერი. გადაღებულია იმ პერიოდში, როდესაც იგი ახლად იწყებდა მუშაობას დ. ბაქრაძესა და არქეოლოგ უვაროვთან კავკ. არქეოლოგიაში.

სურ. 13.

ნიკო წილთსანი თავის ოჯახით 1890 წელს

სურ. 14.

იოსებ (სოსო) ნიკოლოზისძე წილოსანი (ი. ლ. წილოსნის შვილიშვილი) დაიბადა 1891 წ. ქ. თბილისში, დაიღუპა ოსმალეთთან ომში 1917 წლ. 7 მარტს (კავკასიის ფრონტზე).

